

Plangebied Zijlhoek-De Woerd te Valkenburg (Z-H)

Een archeologisch bureauonderzoek

Colofon

Archol Rapport 982

Plangebied Zijlhoek-De Woerd te Valkenburg (Z-H). Een archeologisch bureauonderzoek.

Projectleiding:

Auteur:

Met bijdragen van

Tekstredactie

Beeldmateriaal:

Autorisatie Sr archeoloog:

Let op: datum/versie/goedkeuring etc. in administratieve gegevens

ISSN 1569-2396

Inhoud

Colofon	1
Inhoud	2
Samenvatting	3
1 Inleiding	6
1.1 Aanleiding en doelstelling	6
1.2 Plangebied, huidig en toekomstig gebruik	6
1.3 Organisatie	6
2 Doelstelling en methodiek	10
3 Beleidskader	13
3.1 Inleiding	13
3.2 UNESCO Werelderfgoed Neder-Germaanse Limes	13
3.3 Gemeente	15
3.4 Provincie	16
3.5 Rijk	17
3.6 Conclusie	18
4 Landschappelijk kader	19
4.1 Paleogeografische ontwikkelingen van de plangebieden en hun omgeving	19
4.2 Landschappelijke kenmerken van het plangebied	24
4.3 Verstoringsgegevens	25
5 Archeologisch kader	30
5.1 Inleiding	30
5.2 Late prehistorie	30
5.3 Romeinse tijd	31
5.3.1 Romeinse vindplaatsen rondom plangebied Zijlhoek-De Woerd	31
5.3.2 Onderzoeksgeschiedenis De Woerd	35
5.4 Middeleeuwen en Nieuwe tijd	38
5.4.1 Vroege middeleeuwen	38
5.4.2 Volle en late middeleeuwen en Nieuwe tijd	40
5.5 Gespecificeerde archeologische verwachting	44
5.5.1 Late prehistorie	44
5.5.2 Romeinse tijd	45
5.5.3 Middeleeuwen en Nieuwe tijd	47
5.5.4 Verstoringsgraad	47
6 Conclusies en aanbevelingen	48
Literatuur	51
Figurenlijst	54
Tabellenlijst	55
Bijlage 1 Toelichting inventarisatie verstoringsgegevens	56
Bijlage 2 Overzicht relevante onderzoeksmeldingen	58
Bijlage 3 Overzicht vondstmeldingen	65
Bijlage 4 Overzicht AMK-terreinen	69

Samenvatting

In opdracht van Red Company en Fresch Real Estate heeft Archol BV een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor het plangebied Zijlhoek-De Woerd te Valkenburg (gemeente Katwijk). Red Company en Fresch Real Estate hebben het voornemen om in het plangebied een bedrijventerrein en een bedrijfsgebouw aan te leggen. De herinrichting van beide plangebieden zal gepaard gaan met bodemingrepen die eventueel aanwezige archeologische resten kunnen verstoren. Conform het beleid van de gemeente Katwijk geldt voor het plangebied een onderzoeksverplichting (zie hoofdstuk 3). Een bureauonderzoek is daarbij de eerste stap binnen de Archeologische Monumentenzorg (AMZ).

Doel van het onderzoek is vast te stellen of de voorgenomen ontwikkeling kan leiden tot aantasting van eventueel aanwezige archeologische waarden. Het bureauonderzoek is erop gericht een specifiek verwachtingsmodel voor het terrein op te stellen met de bekende en verwachte archeologische waarden. Op basis hiervan wordt een advies gegeven over de noodzaak van eventueel vervolgonderzoek.

Landschap

Op basis van onderzoek in de omgeving kunnen in het plangebied Zijlhoek-De Woerd een deklaag-op-kwelderlandschap worden verondersteld. De top van het kwelderlandschap ligt op circa 1 m -mv en kenmerkt zich door een of meer humeuze vegetatieniveaus. In het (noord)oosten van het plangebied bestaat de deklaag uit oeverafzettingen van de Oude Rijn. Verder loopt ten noord van De Woerd de De Woerd-geul in zuidwestelijke richting het gebied in. Mogelijk doorkruist deze geul het noordwesten van plangebied Zonneveld. In hetzelfde plangebied liggen twee historische watergangen, de Kaswetering en de Merenzijl, die mogelijk hun oorsprong in oude kreken hebben.

Late prehistorie

Hoewel er geen detailinformatie over de diepere ondergrond van Zijlhoek-De Woerd bestaat, is er een kans dat in het kwelderlandschap ervan kreken en oevers aanwezig zijn die in de late bronstijd en vroege ijzertijd bewoonbaar waren. Om die reden geldt voor beide plangebieden een middelhoge kans op het aantreffen van archeologische resten uit de late bronstijd en vroege ijzertijd. Voor de midden- en late ijzertijd is de kans op het aantreffen van archeologische resten laag.

Romeinse tijd

Van plangebied Zijlhoek-De Woerd is een deel reeds archeologisch onderzocht, met name tijdens de opgraving van 1972 op De Woerd. Ter hoogte van In het opgegraven gedeelte mogen echter nog steeds behoudenswaardige resten verwacht worden. Met name op het diepst aangelegde vlak zullen lang niet alle sporen gecoupeerd en afgewerkt zijn. Voor de niet opgegraven percelen binnen het plangebied geldt een zeer hoge archeologische verwachting. De langgerekte huizen van de vicus en het wegtracé van de limesweg zullen zich in ieder geval uitstrekken tot ten noorden van het opgravingsterrein De Woerd 1972, getuige de sporen die door IDDS zijn aangetroffen op het deel van De Woerd dat tot monument is verklaard. Deze structuren zijn ook verder naar het zuiden te verwachten alwaar de begrenzing van de vicus niet is bereikt tijdens het onderzoek uit 1972. Verder oostelijk zijn in de niet opgegraven delen tussen wegtracé (limesweg) en de Rijn palenrijen te verwachten die met oeverversterking en kadewerken te maken hebben. Het (zuid)westelijke deel van plangebied Zijlhoek-De Woerd bevindt zich vermoedelijk in de randzone van de vicus met mogelijk aan de westzijde een weg die vanuit het legioenskamp naar het zuiden loopt en richting het zuidwesten de De Woerdgeul die mogelijk een natuurlijke begrenzing van de vicus vormde. Voor alle niet-eerder onderzochte delen van plangebied Zijlhoek-De Woerd geldt daarnaast dat er een kans bestaat op het aantreffen van graven. Ook dient er rekening gehouden te worden met de aanwezigheid van een militaire versterking. Niet in de laatste plaats omdat in het noorden het plangebied overlapt met een niet eerder onderzocht deel van het legioenskamp.

Middeleeuwen en Nieuwe tijd

Tijdens de opgravingen op De Woerd zijn op de oeverafzettingen nederzittingsresten aangetroffen die aansluiten op de vroegmiddeleeuwse nederzetting van de N206. Het is aannemelijk dat de niet onderzochte oeverafzettingen in noordelijke en zuidelijke richting ook vroegmiddeleeuwse nederzittingsresten herbergen. Voor deze gebiedsdelen geldt een hoge verwachting. Voor het gebied ten westen hiervan, de overgangszone tussen de oeverafzettingen en het lager gelegen achterland kunnen hooguit perifere vroegmiddeleeuwse resten verwacht worden (middelhoge verwachting).

In de volle en late middeleeuwen en Nieuwe tijd zijn resten van bewoning te verwachten in het zuidoosten, langs en nabij de Ryn Dyck, en in het noordwesten waar hofstede Torenvliet heeft gelegen. Voor deze locatie geldt een hoge verwachting.

voor resten uit de middeleeuwen en Nieuwe tijd. Voor de overige delen van het plangebied heeft het historisch kaartmateriaal en de opgravingen op De Woerd geen aanwijzingen voor bewoning in deze perioden opgeleverd. Het historisch kaartmateriaal geeft de indruk dat het gebied in deze perioden hoofdzakelijk agrarisch in gebruik was met hier een daar wat bruggen en landwegen (lage archeologische verwachting).

Diepteligging en verstoringsgraad

Uit het verstoringsonderzoek blijkt dat het grootste deel van de bodem van het plangebied Zijlhoek-De Woerd, slechts oppervlakkig is verstoord (minder dan 50 cm -mv). Dit betekent dat eventueel aanwezige archeologische resten over het algemeen nog redelijk tot goed in de bodem bewaard zullen zijn gebleven. Alleen ter hoogte van leidingenstraten, wegen, watergangen, puntlocaties (bebouwing) en de opgraving De Woerd is sprake van gemiddelde tot diepe verstoringen. Archeologische resten uit de Romeinse tijd en latere perioden kunnen direct onder de bouwvoor worden verwacht. Resten uit de late bronstijd en vroege ijzertijd zijn gerelateerd aan de top van het deklandschap dat zich binnen de plangebieden rond 1 m -mv bevindt.

Advies

Omdat de kans groot is dat de voorgenomen ontwikkeling leidt tot aantasting van de verwachte archeologische waarden adviseren wij in een aantal gevallen vervolgonderzoek. Hieronder wordt dit advies nader gespecificeerd:

- Rijksmonument 46141 (categorie 1a): geen vooronderzoek. Afstemmen met gemeente Katwijk (bevoegd gezag) en RCE (i.v.m. monumentvergunning) in welke vorm ontwikkelingen op het rijksmonument mogelijk zijn. Op basis hiervan kan vervolgonderzoek noodzakelijk zijn (**advies A**). Zo kan het, in het kader van het in situ behoud, zinvol zijn om met booronderzoek de diepteligging van het archeologische niveau te bepalen. Verder stellen wij voor om de reeds opgegraven delen van het rijksmonument te toetsen op de aanwezigheid van (niet afgewerkte diepere delen van) grondsporen. Om die reden adviseren wij om ter hoogte van enkele grote sporen(clusters) uit de opgravingstekening een kijkgat te maken. Indien blijkt dat de sporen geheel of grotendeels zijn afgewerkt, kan dit een argument zijn om deze terreindelen als archeologisch "leeg" te beschouwen.
- Categorieën 1 en 2 (buiten rijksmonument en opgraving, binnen De Woerd): proefsleuvenonderzoek met als doel het opsporen en waarden van archeologische vindplaatsen (**advies B**).
- Categorie 2 (buiten rijksmonument, al opgegraven, binnen De Woerd): de kans bestaat dat hier nog behoudenswaardige sporen aanwezig zijn, mogelijk alleen nog enkele diepere delen van niet volledig afgewerkte sporen. Wij stellen voor dit te toetsen door ter hoogte van enkele grote sporen(clusters) uit de opgravingstekening een kijkgat te maken. Indien blijkt dat de sporen geheel of grotendeels zijn afgewerkt, kan dit een argument zijn om deze terreindelen als archeologisch "leeg" te beschouwen (**advies C**).
- Categorie 1 b (AMK-terrein met monumentnr. 3071): In principe is geen vooronderzoek nodig, omdat het terrein deel uitmaakt van een vindplaats die als behoudenswaardig is aangemerkt en daardoor verondersteld wordt reeds gewaardeerd te zijn. Dit wil overigens niet zeggen dat het gebied niet ontwikkeld kan worden.¹ Wij adviseren daarom om met de gemeente Katwijk af te stemmen in welke vorm ontwikkelingen op het monumentterrein mogelijk zijn. Afhankelijk van deze afstemming kan vervolgonderzoek noodzakelijk blijken. Wij adviseren een dergelijk vervolgonderzoek te starten met een verkennend booronderzoek (**advies D**). Het doel van dit onderzoek is het nader in kaart brengen van de landschappelijke opbouw, de verstoringsgraad en de diepteligging van het (de) archeologische niveau(s). Op basis hiervan kan worden vastgesteld of in-situ behoud mogelijk is, of dat een vervolgstap in de vorm van proefsleuven noodzakelijk is. Het verkennend booronderzoek is in februari 2026 uitgevoerd in de zone van advies D.²
- Categorieën 2, 6 en 9 (buiten AMK-terreinen en De Woerd): Omdat de opbouw van het landschap in het plangebied beperkt bekend is, maar waarschijnlijk complex (met bovenin een door diverse geulen doorsneden deklandschap en daaronder een fijnmazig kwelderland), en de mate van verstoring deels onbekend is, adviseren wij als eerste stap een verkennend booronderzoek uit te voeren (**advies E**). Het doel van dit onderzoek is het nader in kaart brengen van de landschappelijke opbouw, de verstoringsgraad en de diepteligging van het (de) archeologische niveau(s). Op basis hiervan kan worden vastgesteld of in-situ behoud mogelijk is, of dat een vervolgstap in de vorm van proefsleuven noodzakelijk is. Het verkennend booronderzoek in het zuiden van zone E (Zonneveld) is in februari 2026 reeds uitgevoerd.³

¹ Zie bijlage 5, voorwaarden gemeente Katwijk bij nominatie Werelderfgoed.

² Heunks et al., in prep.

³ Heunks et al., in prep.

- Categorie 12 (volledig onderzochte gebieden, zones met een zeer lage verwachting en zones met diepe bodemverstoringen). Omdat deze terreinen volledig zijn vrijgesteld van een onderzoeksplicht adviseren wij hiervoor geen vervolgonderzoek (**advies F**).

Beleidskader

Delen van het plangebied vallen binnen rijksmonument 46141 (op de archeologische beleidskaart van de gemeente Katwijk verwerkt in categorie 1a). Voor de voorgenomen wijzigingen aan dit rijksmonument is een vergunning nodig. In tegenstelling tot andere monumenten beslist de minister van OCW (vertegenwoordigd door de RCE) zelf over deze vergunningen, en niet de gemeente. Daarnaast kan de RCE 'bindende adviezen' verlenen aan de gemeente Katwijk over de ontwikkelingen op de archeologische rijksmonumenten. Wij adviseren met gemeente Katwijk (bevoegd gezag) en RCE (i.v.m. monumentvergunning) af te stemmen in welke vorm ontwikkelingen op de rijksmonumenten mogelijk zijn.

Een deel van het plangebied valt binnen de UNESCO-kernzone (categorie 1a), de UNESCO-bufferzone (categorie 1b) en de limes-verwachtingszone (categorie 2) (zie Figuur 2.2). Voor deze zones geldt dat bij het doorlopen van de archeologische afwegingscyclus overleg tussen gemeente, provincie en Rijk wenselijk is. In het Handelingskader Planinitiatieven hebben provincies en gemeenten afgesproken dat zij bij planvorming die van invloed kan zijn op de OUV (zie paragraaf 2.2) van het Werelderfgoed in de zogenoemde provinciale Limesclusters overleggen over alle aspecten van het sitemanagement. De NLS speelt hierbij een rol op het gebied van bescherming, publieksbereik en kennisdeling, als siteholder van het UNESCO Werelderfgoed Neder-Germaanse Limes. Het verdient aanbeveling bij deze overleggen ook de RCE te betrekken, vanwege haar rol in de fysieke monitoring van het Werelderfgoed en in kennisdeling.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en doelstelling

In opdracht van Red Company en Fresch Real Estate heeft Archol BV een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor het plangebied Zijlhoek-De Woerd te Valkenburg (gemeente Katwijk (Figuur 1-1). Red Company en Fresch Real Estate hebben het voornemen om in het plangebied een bedrijventerrein en een bedrijfsgebouw aan te leggen. De herinrichting van beide plangebieden zal gepaard gaan met bodemingrepen die eventueel aanwezige archeologische resten kunnen verstoren. Conform het beleid van de gemeente Katwijk geldt voor het plangebied een onderzoeksverplichting (zie hoofdstuk 3). Een bureauonderzoek is daarbij de eerste stap binnen de Archeologische Monumentenzorg (AMZ).

Doel van het onderzoek is vast te stellen of de voorgenomen ontwikkeling kan leiden tot aantasting van eventueel aanwezige archeologische waarden. Het bureauonderzoek is erop gericht een specifiek verwachtingsmodel voor het terrein op te stellen met de bekende en verwachte archeologische waarden. Op basis hiervan wordt een advies gegeven over de noodzaak van eventueel vervolgonderzoek.

Het bureauonderzoek is uitgevoerd conform de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) versie 4.2, protocol 4002.

1.2 Plangebied, huidig en toekomstig gebruik

Plangebied Zijlhoek-De Woerd is 54 ha groot en ligt ingeklemd tussen de Randweg Marine Vliegveld in het noordwesten, de Torenvlietlaan in het noorden, de Ingenieur Tjalmaweg (N206) in het noordoosten, de Wassenaarse Watering in het zuiden en de grens van het voormalige Marine Vliegveld ten zuiden van de Zonneveldslaan in het zuidwesten. De noordelijke helft bestaat uit akkers met her en der een bedrijfsgebouw, de zuidelijke helft voornamelijk uit grote kassen.

De maaiveldhoogte van het plangebied is afgeleid van het AHN en bevindt zich niet overal op dezelfde hoogte: In het oosten varieert de maaiveldhoogte tussen 0,3 m en 0,5 m +NAP. Het centrale en westelijke deel ligt lager, met maaiveldhoogtes variërend van -0,2 m tot -0,5 m NAP.

1.3 Organisatie

Al sinds 1961 kent Nederland een monumentenwet. In 1988 werd deze wet vervangen door de Monumentenwet 1988, die op zijn beurt per 1 juli 2016 is komen te vervallen en deels is opgegaan in de Erfgoedwet. Een ander gedeelte is per 1 januari 2024 opgegaan in de Omgevingswet. Deze wet regelt de omgang met het archeologisch erfgoed in de fysieke leefomgeving. Iedere initiatiefnemer van projecten waarbij de bodem wordt verstoord kan door de overheid verplicht worden een rapport te overleggen waaruit de archeologische waarde van het te verstoren terrein (het plangebied) blijkt. Voor een dergelijk rapport is archeologisch onderzoek vereist: het archeologisch vooronderzoek. Dit onderzoek heeft tot doel vast te stellen of in het plangebied waardevolle vindplaatsen voorkomen. Het vooronderzoek is opgebouwd uit twee onderdelen: het bureauonderzoek (BO) en een eventueel inventariserend veldonderzoek (IVO), elk met bijbehorende standaardrapportages.

Dit rapport betreft een bureauonderzoek.

Het bureauonderzoek is uitgevoerd door een team van specialisten van Archol en AA-De Tijd.

Specialist Romeinse tijd
Specialist fysische geografie
Specialist late prehistorie, middeleeuwen en Nieuwe tijd
Regio-specialist

Figuur 1-1 Ligging plangebied Zijlhoek-De Woerd (bron: Top25 Kadaster).

Figuur 1-2 Situering plangebied Zijlhoek-De Woerd op een luchtfoto uit 2025 (bron luchtfoto: PDOK 2014).

Soort onderzoek:	Archeologisch bureauonderzoek
Projectnaam:	Plangebied Zijlhoek-De Woerd
Archolprojectcode:	2593
Archis-zaaknummer:	5900894001
Planologische aanleiding:	Aanvraag omgevingsvergunning
Opdrachtgever:	Red Company
Directievoering:	
Bevoegd gezag:	Gemeente Katwijk (contactpersoon:)
Uitvoerder:	Archeologisch Onderzoek Leiden bv & AA-De Tijd
Periode van uitvoering bureauonderzoek:	Februari 2026
Rapport gereed:	Datum rapport gereed
Versie:	1.0 (concept)
Goedkeuring bevoegd gezag:	Ja / Nee
Provincie:	Zuid-Holland
Gemeente:	Katwijk
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	Zijlhoek, De Woerd
Coördinaten gebied:	90.100/464.900
Oppervlakte plan- of onderzoeksgebied:	53 ha
Huidig grondgebruik:	Kassen, grasland, bebouwing, infrastructuur
Beheer en plaats van documentatie en vondsten:	n.v.t.

Tabel 1-1 Administratieve gegevens.

2 Doelstelling en methodiek

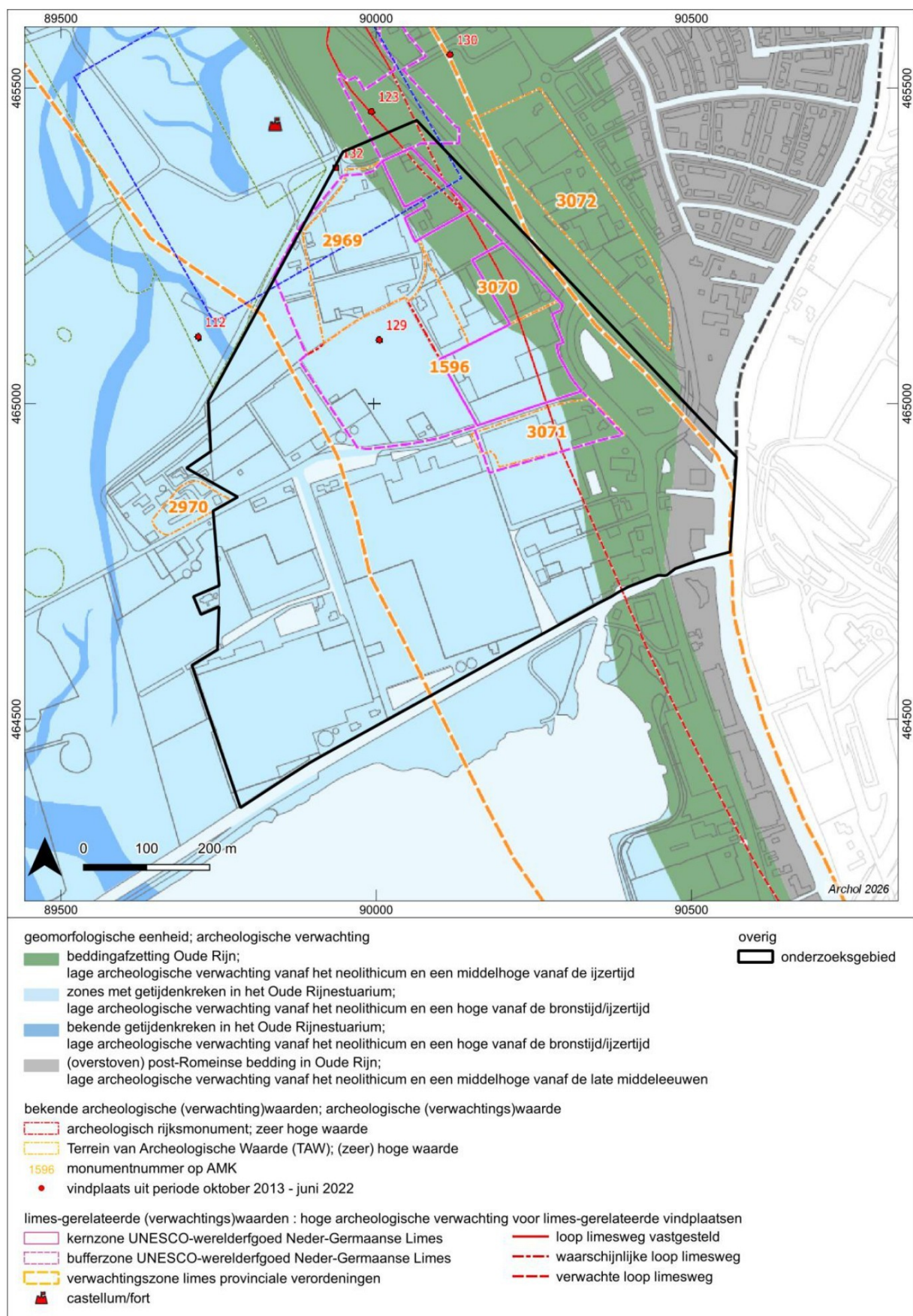
De Gemeente Katwijk heeft een archeologische verwachtings(waarden)kaart en beleidskaart die in 2023 is geactualiseerd (Figuur 1-1Figuur 2-1Figuur 3-1). De kaart toont binnen het gemeentelijke grondgebied verschillende vereenvoudigde geomorfologische eenheden met bijbehorende archeologische verwachtingen en geeft aan waar bekende vindplaatsen liggen. Volgens deze kaart bestaat het westen en midden van plangebied Zijlhoek-De Woerd uit een zone met getijdenkreken en het oosten uit beddingafzettingen van de Oude Rijn. In het noorden, oosten en noordwesten overlappen delen van het plangebied met bekende archeologische vindplaatsen van (zeer) hoge waarde.

Het bureauonderzoek is erop gericht, aan de hand van een nadere inventarisatie van landschappelijke gegevens en bekende en verwachte archeologische waarden, bovenstaande algemene verwachting nader te specificeren en eventuele verstoringen in kaart te brengen. Deze inventarisatie resulteert in een gespecificeerde archeologische verwachting voor het plangebied, waarin voor zover mogelijk uitspraken worden gedaan over de datering, het complextype, de locatie, de omvang en diepteligging, de gaafheid en conservering en uiterlijke kenmerken van mogelijk aanwezige archeologische waarden. Tijdens het bureauonderzoek is aan de hand van verschillende bronnen informatie verzameld om inzicht te krijgen in de genese van het landschap, de (lokale) opbouw van de bodem en de sporen die de mens in het landschap heeft achtergelaten (Tabel 2.1). Een belangrijke bron vormde het bureauonderzoek 'Archeologisch bureauonderzoek Valkenburg ZH – De Woerd' van Lanzing & Vos.⁴ Daarnaast zijn aardwetenschappelijke gegevens en historisch kaartmateriaal geraadpleegd. Het archeologisch informatiesysteem (Archis3) is bekeken om de bekende archeologische waarnemingen binnen en direct rondom het onderzoeksgebied in kaart te brengen.

Bron	Geraadpleegd	Motivatie (wanneer niet gebruikt)
Verplichte bronnen		
Archeologische Monumenten Kaart (AMK)	Ja	
Archis	Ja	
Historische kaarten	Ja	
Gemeentelijke beleids/verwachtingskaarten (indien aanwezig)	Ja	
Niet-Verplichte bronnen (beredeneerde keuze)		
Centraal Monumenten Archief (CMA)	Nee	Archis geraadpleegd
Centraal of archeologisch archief (CAA)	Nee	Archis geraadpleegd
Cultuur Historische waardenkaart (CHW)	Nee	Archis geraadpleegd
Bodemkaart van Nederland, schaal minimaal 1:50.000	Ja	
Gedetailleerde geologische- of bodemkaarten	Ja	
Oude kadasterkaarten	Ja	
Topografische kaart van Nederland	Ja	
Beeldmateriaal voor bouwhistorie	Nee	Voldoende gegevens beschikbaar
Milieukundig bodemonderzoek	Nee	Voldoende gegevens beschikbaar
Archeologische en overige cultuurhistorische rapporten binnen het onderzoeksgebied	Ja	
Lucht- en satellietfoto's	Ja	
Archieven	Ja	
Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN)	Ja	
Amateur-archeologen	Nee	Voldoende gegevens beschikbaar
Gebiedsgerichte specialisten	Ja	Voldoende gegevens beschikbaar
Eigenaar en gebruiker	Ja	
Provinciale depots/ Gemeentelijk depot	Nee	n.v.t.

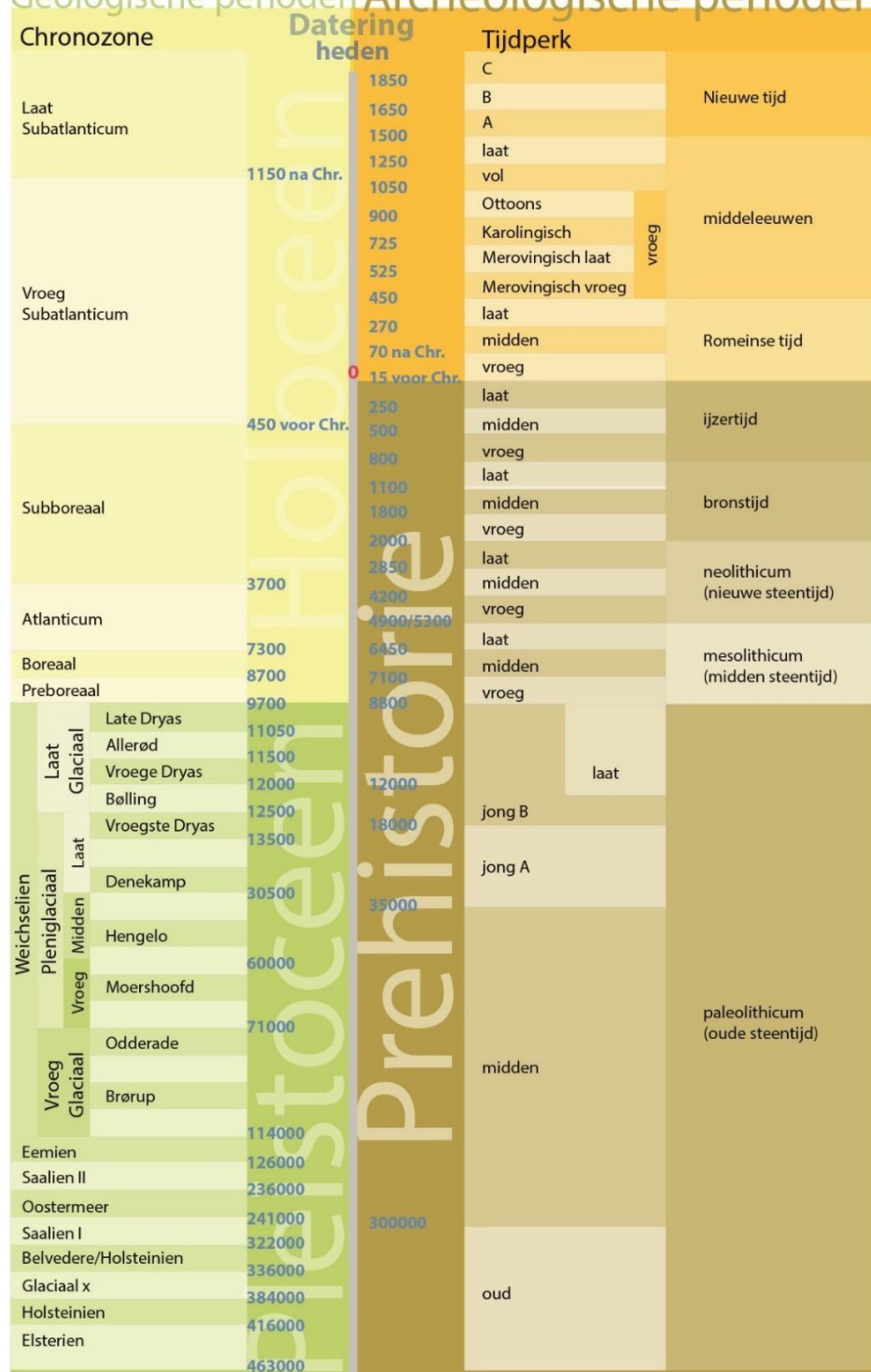
Tabel 2.1 Geraadpleegde bronnen.

⁴ Lanzing & Vos 2018.

Figuur 2-1 Uitsnede archeologische verwachtings(waarden)- en beleidskaart van de gemeente Katwijk met onderzoeksgebied Zijlhoek-De Woerd. Bron: Peeters 2023.

Geologische perioden Archeologische perioden

Figuur 2-2 Tijdstabel.

3 Beleidskader

3.1 Inleiding

De zorg voor het archeologisch erfgoed is wettelijk vastgelegd in de Erfgoedwet en de Omgevingswet. Deze laatste wet regelt de omgang met het archeologisch erfgoed in de fysieke leefomgeving. Dit betekent dat het aspect archeologie moet worden meegewogen bij besluiten over ruimtelijke ontwikkelingen zoals bouwen, grondverzet, enzovoort. De zorg voor archeologie in de fysieke leefomgeving is in Nederland een gezamenlijke verantwoordelijkheid van overheden en particulieren. Het rijksbeleid richt zich op behoud, duurzaam beheer en betere toegankelijkheid van archeologisch erfgoed. In het gedecentraliseerde Nederlandse stelsel liggen de hoofdverantwoordelijkheden bij gemeenten en provincies, die het rijksbeleid lokaal uitvoeren. Ook de initiatiefnemer — degene met ruimtelijke plannen voor een gebied — speelt een belangrijke rol: hij of zij is verantwoordelijk voor het archeologisch onderzoek en de bijbehorende kosten.

De gemeente Katwijk is het bevoegd gezag bij de meeste ruimtelijke ontwikkelingen op haar grondgebied die gevolgen hebben voor het archeologisch erfgoed, zo ook bij onderhavige planontwikkeling. Om deze taak op een verantwoorde wijze uit te kunnen voeren, heeft de gemeente eigen beleid ontwikkeld dat is vastgelegd in de archeologische beleids-/verwachtingskaart. Deze kaart is verschenen in 2013 en geactualiseerd in 2016 en 2023 (Figuur 3.2).⁵ Het gemeentelijke beleid is gekoppeld aan het ruimtelijke ordeningsbeleid, door in omgevingsplannen beschermende voorwaarden op te nemen voor gebieden waar archeologische resten zijn te verwachten.⁶ Naast de gemeente spelen ook de rijksoverheid en de provincie Zuid-Holland een rol vanwege de ligging van (een deel van) het plangebied binnen de grenzen van het UNESCO Werelderfgoed Neder-Germaanse Limes en de aanwezigheid van een rijksmonument. In het kader hiervan heeft de provincie Zuid-Holland enkele voorwaarden en beperkingen voor ontwikkelingen in de limeszone binnen haar grondgebied opgenomen in een provinciale omgevingsverordening (2021).

Uit het voorgaande blijkt dat het beleidskader voor de bescherming van archeologische waarden en de uitvoering van archeologisch onderzoek tamelijk complex is. In het onderstaande wordt ingegaan op de verschillende beleidsaspecten en de (plan)juridische gevolgen ervan voor onderhavig plangebied.

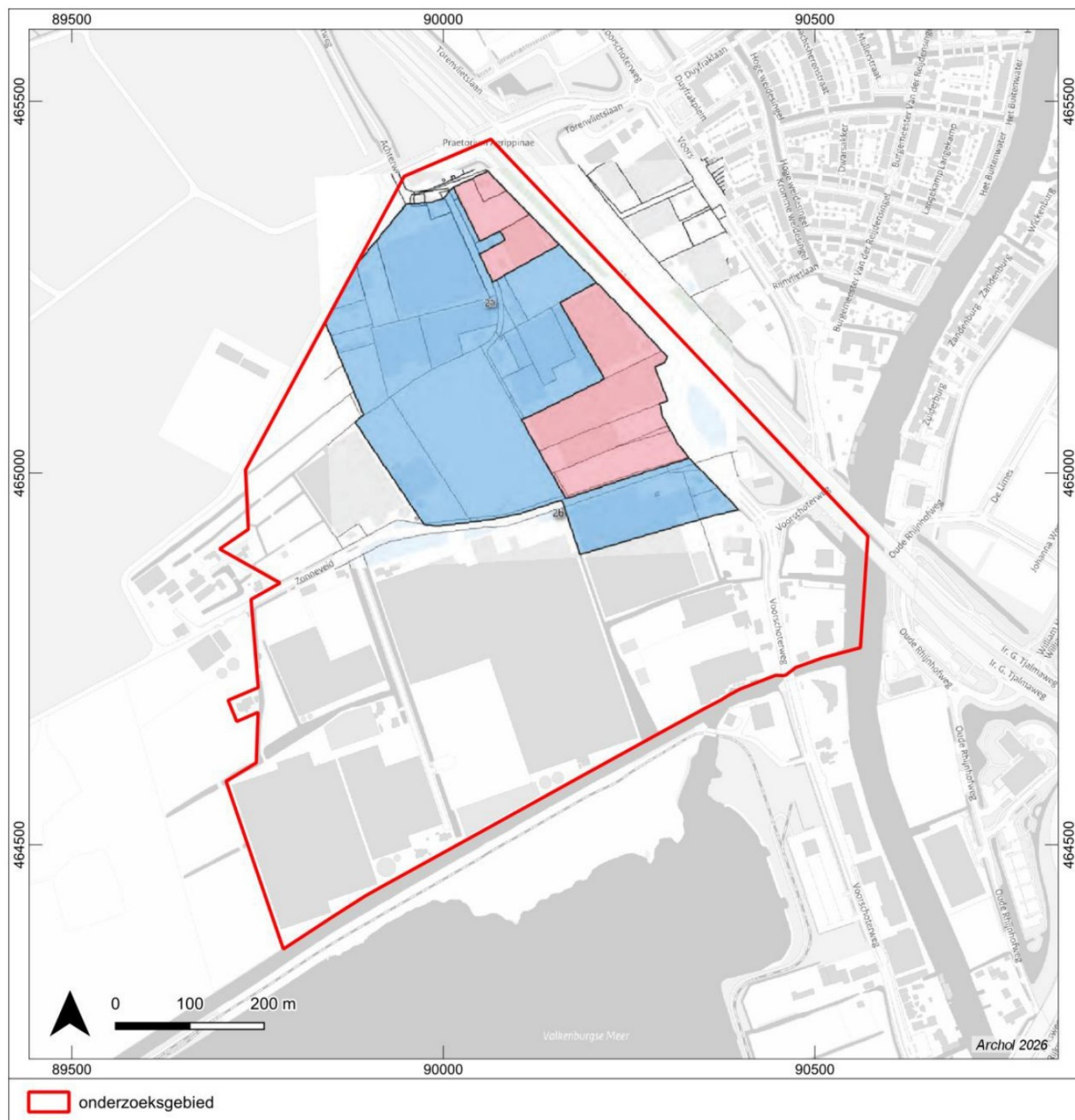
3.2 UNESCO Werelderfgoed Neder-Germaanse Limes

De Neder-Germaanse Limes vormt de noordoostelijke grens van de Romeinse grensprovincie Germania Inferior (Neder-Germanië). Het was een riviergrens die 400 km langs de Beneden Rijn liep, van de Eifel ten zuiden van Bonn (Duitsland) naar de Noordzeekust bij Katwijk. De Romeinen bouwden hier militaire versterkingen en bijbehorende structuren, die werden verbonden door een infrastructureel en logistiek netwerk, allemaal aangepast aan het dynamische rivierlandschap uit die tijd. In 2021 is de Neder-Germaanse Limes aangewezen als UNESCO Werelderfgoed. De Neder-Germaanse Limes bestaat uit 44 archeologische vindplaatsen, waarvan er 19 in Nederland liggen. Een van deze vindplaatsen is Valkenburg-De Woerd. Net als andere UNESCO Werelderfgoed-vindplaatsen bestaat Valkenburg-De Woerd uit een kernzone en een bufferzone (Figuur 3.1). De kernzone omvat, zoals de naam al zegt, de essentie van het werelderfgoed dat is opgenomen in het nominatiedossier dat aan UNESCO is aangeboden. Het is het gebied dat daadwerkelijk op de Werelderfgoedlijst staat. UNESCO schrijft verder voor dat er als extra bescherming rond een kernzone een 'bufferzone' wordt gedefinieerd. Een bufferzone kan bijvoorbeeld delen van een site omvatten waar wel archeologische structuren te verwachten zijn, maar deze nog onvoldoende zijn aangetoond. Verder kan een bufferzone delen van een archeologisch complex logisch met elkaar verbinden, ook als de archeologische resten in dat tussenliggende deel zijn verstoord. Ten slotte kan een bufferzone ook dienen om de zichtbaarheid van bovengrondse monumenten te beschermen of de landschappelijke 'setting' in stand te houden.⁷

⁵ Gemeente Katwijk 2010, Wink 2015, Peeters 2023.

⁶ Tot 1 januari 2024 waren de regels voor de ruimtelijke ordening weergegeven in bestemmingsplannen. Hierna, met de inwerkingtreding van de Omgevingswet, zijn alle bestemmingsplannen en een groot deel van de gemeentelijke verordeningen automatisch en zonder verdere handeling omgezet naar een tijdelijk deel van het omgevingsplan van elke gemeente. Tot 1 januari 2032 hebben de gemeenten de tijd om de regels van het tijdelijke deel van het omgevingsplan om te zetten naar een definitief, Omgevingswet-proof omgevingsplan.

⁷ Artikel 7.68a uit: Zuid-Hollandse Omgevingsverordening. Geconsolideerde per 1 juli 2025 (<https://www.zuid-holland.nl/onderwerpen/omgevingsbeleid/zuid-hollandse-omgevingsverordening/>).

Figuur 3-1 Plangebied Zijkhoek-De Woerd en de ligging van het kerngebied (rood) en de bufferzone (blauw) van vindplaats Valkenburg-De Woerd van het UNESCO Werelderfgoed Neder-Germaanse Limes. Bron: Documenten | Neder-Germaanse Limes – Homepage.

In ons land zijn kernzones in de regel Archeologische Rijksmonumenten, waarvan de bescherming is geregeld in de Erfgoedwet en de Monumentenwet 1988. Deze wetten beperken de bodemingrepen die binnen de kernzones mogelijk zijn (zie paragraaf 3.4). Bij bufferzones gelden minder strenge eisen. Deze eisen zijn als instructieregels opgenomen in de omgevingsverordening van de provincie Zuid-Holland.⁸ De instructieregels, die bindend zijn, zijn verwerkt in het archeologiebeleid van de gemeente Katwijk (zie paragraaf 3.4).

Delen van onderhavig plangebied vallen in de kern- en bufferzones van de vindplaats Valkenburg-De Woerd. Daarbij geldt dat de kernzone kleiner is dan het rijksmonument (monumentnummer 46141).

De Nederlandse Limes Samenwerking (NLS) is een samenwerkingsverband van de provincies Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland voor de invulling en uitvoering van het siteholderschap UNESCO Werelderfgoed Neder-Germaanse Limes. De

⁸ Per 1 augustus 2020 geconsolideerd (NL.IMRO.9928.OVerordening2019-GCo3).

NLS heeft geen wettelijke of gemandateerde bevoegdheden, maar zet zich als siteholder in voor bescherming, publieksbereik en kennisdeling. De NLS heeft daarin juridisch geen formele taak, maar is als siteholder voor het Rijk/RCE (en via het Rijk ook voor UNESCO) wel het aanspreekpunt als de OUV van de Limes onder druk staat. De rapportages aan Unesco door de siteholder lopen via het Rijk/RCE.

In het Handelingskader planinitiatieven is afgesproken hoe NLS, provincies en gemeenten samenwerken bij planvorming die van invloed zou kunnen zijn op de OUV van het Werelderfgoed. De afspraak is dat provincies en gemeenten in de zogenaamde provinciale Limesclusters overleggen over alle aspecten van het sitemanagement.

3.3 Gemeente

Op de gemeentelijke geactualiseerde beleidskaart van de gemeente Katwijk uit 2023⁹ ligt het plangebied in verschillende archeologische beleidscategorieën: Bekende archeologische waarden categorieën 1a en 1b, Archeologische verwachtingswaarden categorieën 2, 6 en 9, en Overige terreinen categorie 12 (Figuur 3.2).

Bekende archeologische waarden

- Categorie 1a betreft het archeologische rijksmonument 46141. Bodemingrepen op deze terreinen dienen vermeden te worden. Indien dit niet mogelijk is, geldt dat voorafgaand aan elke ingreep, ongeacht omvang en diepte, een vergunning ex. art. 11 van de Monumentenwet 1988 dient te worden aangevraagd via de RCE (zie paragraaf 3.5). Los hiervan geldt voor het rijksmonument een vrijstelling van archeologisch onderzoek voor bodemingrepen tot 30 cm -mv.
- Categorie 1b betreft het overige Terrein met hoge archeologische waarden (AMK-terrein 3071). Hiervoor geldt een vrijstellingsgrens voor bodemingrepen tot 30 cm -mv.

Archeologische verwachtingswaarden

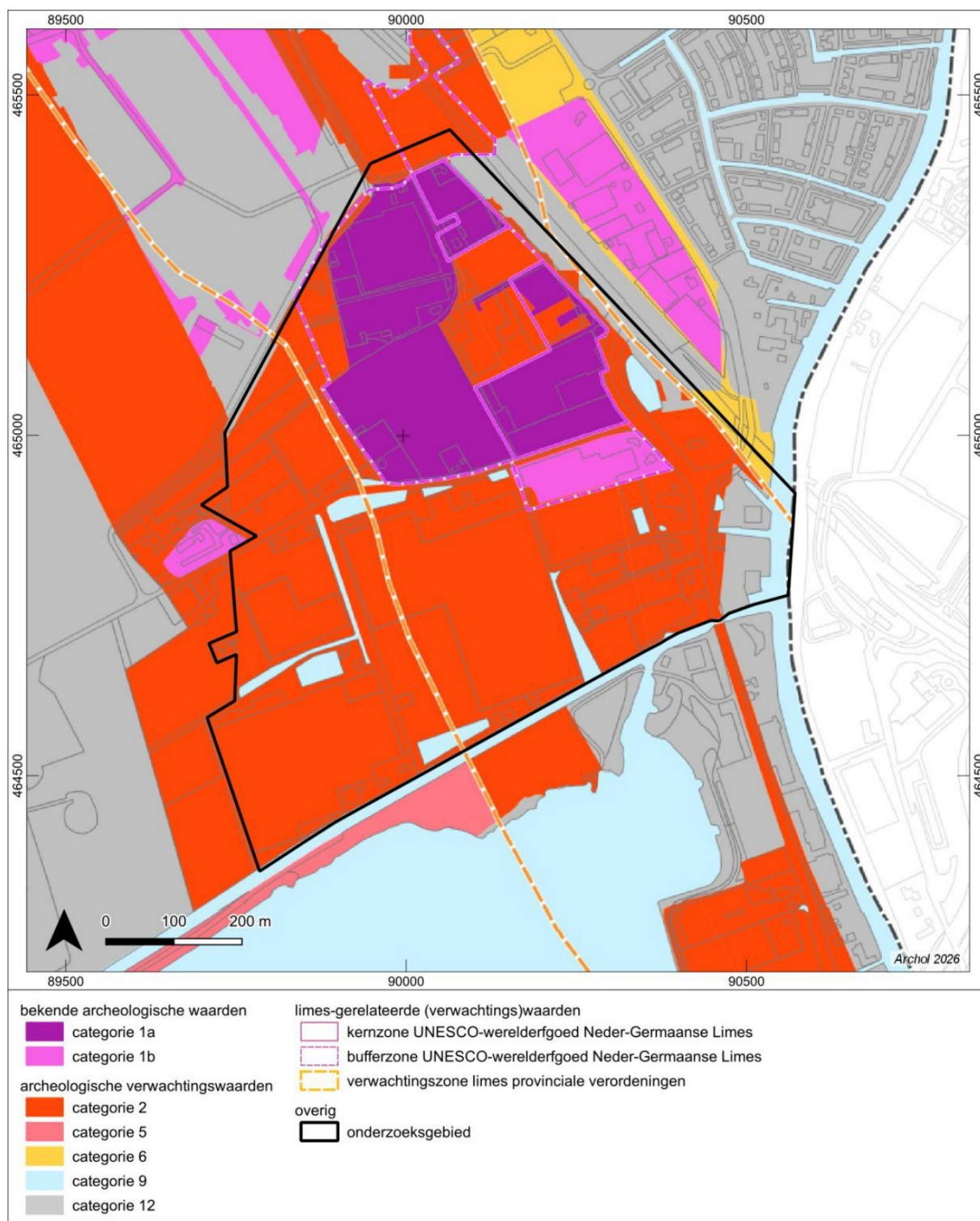
- Categorie 2 omvat terreinen met hoge en zeer hoge archeologische (verwachtings)waarden binnen de limeszone, die zijn opgenomen in de Actualisatie 2012 van de Provinciale Verordening Ruimte (zie paragraaf 3.4). Deze verordening is geactualiseerd in 2025.¹⁰ Deze meest recente actualisatie verbiedt in principe activiteiten met een oppervlakte van meer dan 100 m² en dieper dan 30 cm -mv tenzij archeologisch onderzoek aantoont dat archeologische waarden niet worden aangetast. De gemeente kan behoud ex situ toelaten als behoud 'in situ' niet mogelijk blijkt en andere zwaarwegende belangen laten prevaleren. Vrijstelling voor onderzoek geldt voor bodemingrepen kleiner dan 100 m² of een maximale diepte van 30 cm -mv.
- Categorie 6 betreft gebieden met een middelhoge verwachting voor archeologische resten.
- Waterwegen vallen in categorie 9. Hiervoor geldt het beleid van het aangrenzende land. In plangebied Zijlhoek-De Woerd betreft dit in alle gevallen land met verwachtingswaarde categorie 2.

Overig

- Categorie 12. Terreinen die volledig zijn vrijgesteld van een onderzoeksplicht. Hieronder vallen volledig onderzochte gebieden, zones met een zeer lage verwachting en zones met diepe bodemverstoringen.

⁹ Peeters 2023.

¹⁰ Geconsolideerd per 1 juli 2025.

Figuur 3-2 Uitsnede archeologische beleidskaart Gemeente Katwijk uit 2023 met het plangebied Zijkhoek-De Woerd.
Bron: Peeters 2023.

3.4 Provincie

Zoals hierboven aangegeven vormen de provincies Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland samen de NLS. Deze provincies werken echter niet alleen samen binnen de NLS, maar zijn ook als zelfstandig samenwerkingspartners, met belangrijke taken op het gebied van bescherming en publieksbereik. De provincies leveren een belangrijke bijdrage aan het zichtbaar

en beleefbaar maken van de Limes, op basis van eigen beleid. Daarnaast hebben zij met betrekking tot de bescherming van de Limes in hun omgevingsverordeningen instructieregels¹¹ geformuleerd voor gemeenten en zien erop toe dat die worden verwerkt en gehandhaafd, ook vanuit de wettelijke rol van interbestuurlijk toezichthouder.

Omdat het vanuit de UNESCO-nominatie vereist was om ook de buiten de rijksbeschermd gebieden gelegen archeologische waarden van de Limes planologisch te beschermen, zijn in de omgevingsverordening van de provincie Zuid-Holland instructieregels opgenomen voor gebieden binnen de limes-bufferzone (Figuur 3.1) en de limes-verwachtingszone (Figuur 3.2).¹² Daarnaast bevat de omgevingsverordening instructieregels voor de limes-kernzone.¹³ De instructieregels zijn in het archeologiebeleid van de gemeente Katwijk verwerkt in categorieën 1a en 1b van de bekende archeologische waarden en categorie 2 van de archeologische verwachtingswaarden (zie paragraaf 3.3).¹⁴

Bij het doorlopen van de archeologische afwegingscyclus is overleg tussen gemeente en provincie wenselijk, met name bij grotere ontwikkelingen (groter dan 500 m²).¹⁵

Figuur 3-3 Links: de begrenzing van rijksmonument 46141 zoals weergegeven in Archis. Rechts: de begrenzing van het rijksmonument zoals verwerkt in categorie 1a van de gemeentelijke beleidskaart archeologie. Het noordwestelijke deel van het Rijksmonument is in Archis op basis van de resultaten van het proefsleuvenonderzoek van 2017/2018 (Langeveld & Semijn 2019) komen te vervallen. Op de gemeentelijke beleidskaart is dit noordwestelijke deel nog wel als onderdeel van het rijksmonument weergegeven. Verder valt op dat centraal het reeds opgegraven deel van het monument de waarde categorie 2 (rood) heeft gekregen.

3.5 Rijk

Zoals hierboven aangegeven ligt de belangrijkste verantwoordelijkheid voor archeologische erfgoedzorg bij de gemeenten en provincies. Wanneer het echter gaat om archeologische waarden van nationaal of internationaal belang, dan liggen de nodige verantwoordelijkheden op nationaal niveau, bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en de Erfgoedinspectie. Met betrekking tot onderhavig plangebied, speelt de RCE een rol bij het beheer van het rijksmonument 46141. Voor de voorgenomen wijziging aan dit rijksmonument is een vergunning nodig. In tegenstelling tot andere monumenten beslist de minister van OCW (vertegenwoordigd door de RCE) zelf over deze vergunning, en niet de gemeente.

¹¹ Een instructieregel is een algemene, bindende regel waarmee het Rijk of een provincie aan een ander bestuursorgaan aangeeft hoe dat orgaan een taak of bevoegdheid moet uitoefenen. In dit geval hebben de instructieregels betrekking op de omgang met het UNESCO Werelderfgoed Neder-Germaanse Limes in de omgevingsplannen van de betreffende gemeentes.

¹² Zuid-Hollandse Omgevingsverordening (geconsolideerde versie vanaf 1-7-2025): art. 7.64-7.67, 7.67a, 7.68, 7.68a en 7.68b.

¹³ Idem.

¹⁴ Wink & Sprangers 2015.

¹⁵ Geactualiseerde Provinciale verordening, toelichting op artikel 7.68a.

Daarnaast kan de RCE 'bindende adviezen' verlenen aan de gemeente Katwijk over de ontwikkelingen op beide archeologische rijksmonumenten. De Rijksdienst vervult ook een cruciale rol in de monitoring van het Werelderfgoed en in kennisdeling. Met betrekking tot het plangebied, speelt de RCE een rol bij de fysieke monitoring van het binnen de kern- en bufferzones gelegen delen van het Limes-werelderfgoed en in kennisdeling.

Rijksmonumenten zijn op de archeologische beleidskaart van de gemeente Katwijk in principe verwerkt in categorie 1a van de archeologische verwachtingswaarden (zie paragraaf 3.3). Op de gemeentelijke beleidskaart valt op dat de contouren van rijksmonument 46141 niet overeenkomen met de contouren van de zone met categorie 1a (Figuur 3.3).

3.6 Conclusie

Uit bovenstaand overzicht blijkt dat met betrekking tot plangebied Zijlhoek-De Woerd het Rijks- en provinciaal beleid meegenomen is in het gemeentelijk beleid. Daarnaast speelt de RCE een rol bij het beheer van rijksmonument 46141. Hieronder worden de belangrijkste beleidsaspecten kort samengevat (zie Figuur 3-2):

- Categorie 1a:
 - Streven naar *in situ* behoud,
 - Monumentvergunning via RCE vereist voor de delen die binnen rijksmonument 46141 vallen,
 - RCE kan 'bindende adviezen' verlenen aan de gemeente Katwijk over de ontwikkelingen op het archeologische rijksmonument,
 - Vrijstelling voor onderzoek bij bodemingrepen met een maximale diepte van 30 cm -mv.
- Categorie 1b:
 - Streven naar behoud 'in situ' van de archeologische waarden. De gemeente kan behoud 'ex situ' toelaten als behoud 'in situ' niet mogelijk blijkt en andere zwaarwegende belangen laten prevaleren,
 - Vrijstelling voor onderzoek bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -mv.
- Categorie 2/categorie 6/categorie 9:
 - Streven naar behoud 'in situ' van de archeologische waarden. De gemeente kan behoud 'ex situ' toelaten als behoud 'in situ' niet mogelijk blijkt en andere zwaarwegende belangen laten prevaleren,
 - Vrijstelling voor onderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² (categorie 2/9) of 500 m² (categorie 6) of met een maximale diepte van 30 cm -m (categorie 2/6 en 9).
- Categorie 12:
 - Vrijgesteld van de verplichting tot archeologisch onderzoek.

Hoewel de exacte omvang van de bodemingrepen op dit moment nog onbekend is, mag voor het plangebied worden verondersteld dat daarbij de vrijstellingsgrenzen worden overschreden. Dit maakt dat de initiatiefnemer verplicht is tot het uitvoeren van archeologisch onderzoek in overeenstemming met het proces van de AMZ. Een archeologisch bureauonderzoek is hierbij de eerste stap. Op basis van de resultaten van het bureauonderzoek kan vervolgonderzoek noodzakelijk blijken.

Met betrekking tot de UNESCO-bufferzone (categorie 1b) en de limes-verwachtingszone (categorie 2) geldt dat bij het doorlopen van de archeologische afwegingscyclus overleg tussen gemeente, provincie en Rijk wenselijk is. In het Handelingskader Planinitiatieven hebben provincies en gemeenten afgesproken dat zij bij planvorming die van invloed kan zijn op de OUV van het Werelderfgoed in de zogenoemde provinciale Limesclusters overleggen over alle aspecten van het sitemanagement. De NLS speelt hierbij een rol op het gebied van bescherming, publieksbereik en kennisdeling, als siteholder van het UNESCO Werelderfgoed Neder-Germaanse Limes. Het verdient aanbeveling bij deze overleggen ook de RCE te betrekken, vanwege haar rol in de fysieke monitoring van het Werelderfgoed en in kennisdeling.

4 Landschappelijk kader

4.1 Paleogeografische ontwikkelingen van de plangebieden en hun omgeving

Onderdeel van de Rijndelta (ca. 4400 – 1100 v. Chr.)

Het plangebied Zijlhoek-De Woerd bevindt zich in het westelijk kustgebied in de voormalige delta en het estuarium van de Oude Rijn. De Oude Rijn is in deze regio actief geworden vanaf ca. 4400 voor Chr. in een periode dat de kustlijn globaal ter hoogte van Leiden centrum lag en nog verder landinwaarts neigde onder invloed van zeespiegelstijging (Figuur 4-1).¹⁶ Vanaf ca. 3800 v. Chr. kwam hieraan een eind en begon de kustlijn zich naar het westen te verplaatsen. De oudste, meest oostelijk gelegen strandwal dateert uit deze periode, met een serie van steeds jongere strandwallen ten westen daarvan. De kustlijn lag rond 2750 v. Chr. ter hoogte van het plangebied dat dan in de monding van de Rijn ligt en deel uitmaakt van een kleine delta. Een verder westwaartse uitbreiding van de kustlijn zorgde ervoor dat het gebied vervolgens steeds meer buiten de direct mariene invloedssfeer kwam te liggen en onderdeel werd van het Rijnestuarium. Een gebied met een dynamisch waddenmilieu dat onder voortdurende invloed stond van de getijdenbeweging (subgetijde- en intergetijdelandchap). De afzettingen worden gekenmerkt door gelaagde zandige en kleiige afzettingen. In de top heeft zich een humeuze tot venige laag ontwikkeld. Datering van deze humeuze top geeft aan dat dit landschap vanaf ca. 2950 BP buiten gebruik is geraakt, ofwel aan het eind van de midden-bronstijd of in de late bronstijd (gekalibreerde ouderdom: 1300 - 1000 voor Chr.).¹⁷

Het kwelder- en krekenslandschap (ca. 1100 - 500 v. Chr.)

Het estuariene/ lagunaire landschap kwam door opslibbing vanaf ca. 1100 v. Chr. geleidelijk steeds meer boven gemiddeld hoog water te liggen, waarna een landschap van kwelders, kreekruigen en kwelderkommen ontstond. De invloed van de getijden in het gebied werd minder en delen van het gebied zoals de hogere oevers van krekens stonden permanent droog. Tussen de krekens en hun oevers zijn komgronden aanwezig. In de kommen verder van de krekens af gelegen is het sediment humeuzer en kan veen voorkomen. Tijdens diverse grootschalige opgravingen ter hoogte van het nabij gelegen voormalige Marine Vliegkamp Valkenburg is dit landschap in detail in kaart gebracht (Figuur 4-2).¹⁸ In de loop van de late bronstijd werd dit landschap voor de mens bewoonbaar. Het krekenslandschap bestaat uit een sterk vertakt systeem van getijdengeulen en omliggende hoge, zandige oeverwallen. In de top van deze oeverwallen heeft zich een vegetatiehorizont ontwikkeld. Het gaat veelal om een complex van twee of meer dicht op elkaar gelegen dunne horizonten (laklagen), indicatief voor een gefaseerde bodemvorming. Uit ¹⁴C-dateringen blijkt dat de restgeulen van het kwelderslandschap al zijn gaan verlanden rond 2750 BP, ofwel in de late bronstijd (gekalibreerde ouderdom: 1000 – 800 voor Chr.). Dit betekent dat het systeem maar kort, hooguit 200 jaar, heeft gefunctioneerd. Uit de aangetroffen archeologische sporen blijkt dat deze hoge oeverwallen in de late bronstijd en vroege ijzertijd geschikt waren voor bewoning. Na vorming bleven de kweldergeulen als (verlandend) open water het landschap in de ijzertijd bepalen. Met toenemende overstromingen vanaf de midden-ijzertijd konden diverse geulen zelfs reactiveren en werden onderdeel van het afwateringssysteem van het deklandschap (zie verder). Sommige van deze geulen bleven als open getijdengeulen functioneren tot in de vroege middeleeuwen.

In deze periode schoof de monding van het Rijnestuarium geleidelijk in noordelijke richting op, waardoor het plangebied steeds meer van de open zee werd gescheiden door een naar het noorden uitbreidend breed complex van strandwallen en lage duinen. Hiermee samenhangend veranderde de Rijnmonding geleidelijk van een vertakt getijdengeulenlandschap naar een rivierenlandschap met één hoofdgeul. Een zuidelijke Rijnmeander - de Stevenshof Rijnmeander - werd vermoedelijk nog in de late bronstijd verlaten, getuige op de vastgestelde late bronstijd/ vroege ijzertijd nederzettingen op de oevers ervan. Tot in de Romeinse tijd bleef de oever aantrekkelijk voor bewoning, mede als gevolg van verdere ophoging met deklaagafzettingen. De meander werd tijdens grootschalig proefsleuvenonderzoek in detail gekarteerd ter hoogte van de Rijnlandroute en komt waarschijnlijk overeen met de geul die het meest westelijke deel van Marine Vliegkamp Valkenburg kenmerkt. Binnen de meandergordel zijn twee kleine, sterk meanderende geultjes vastgesteld met eigen kronkelwaarden en oeverwallen. Deze kleine oeverwallen werden tijdens de late ijzertijd - Romeinse tijd door de mens gebruikt.¹⁹

In reconstructies wordt de monding van de Oude Rijn in de bronstijd en deels nog in de ijzertijd als een sterk vertakkend rivierenstelsel weergegeven zonder duidelijke hoofdgeul.²⁰ In de midden-ijzertijd is nog maar sprake van één actieve hoofdgeul die zich juist ten oosten van het plangebied bevindt. De Stevenshof Rijnmeander was in deze periode aan het

¹⁶ Vos *et al.* 2018.

¹⁷ Tol *et al.* 2023.

¹⁸ Tol & Jansen 2012, Tol *et al.* 2023, Blom *et al.* (red.) 2024.

¹⁹ Meier *et al.* 2020.

²⁰ Vos *et al.* 2018, Meier *et al.* 2024, Tol *et al.* 2023.

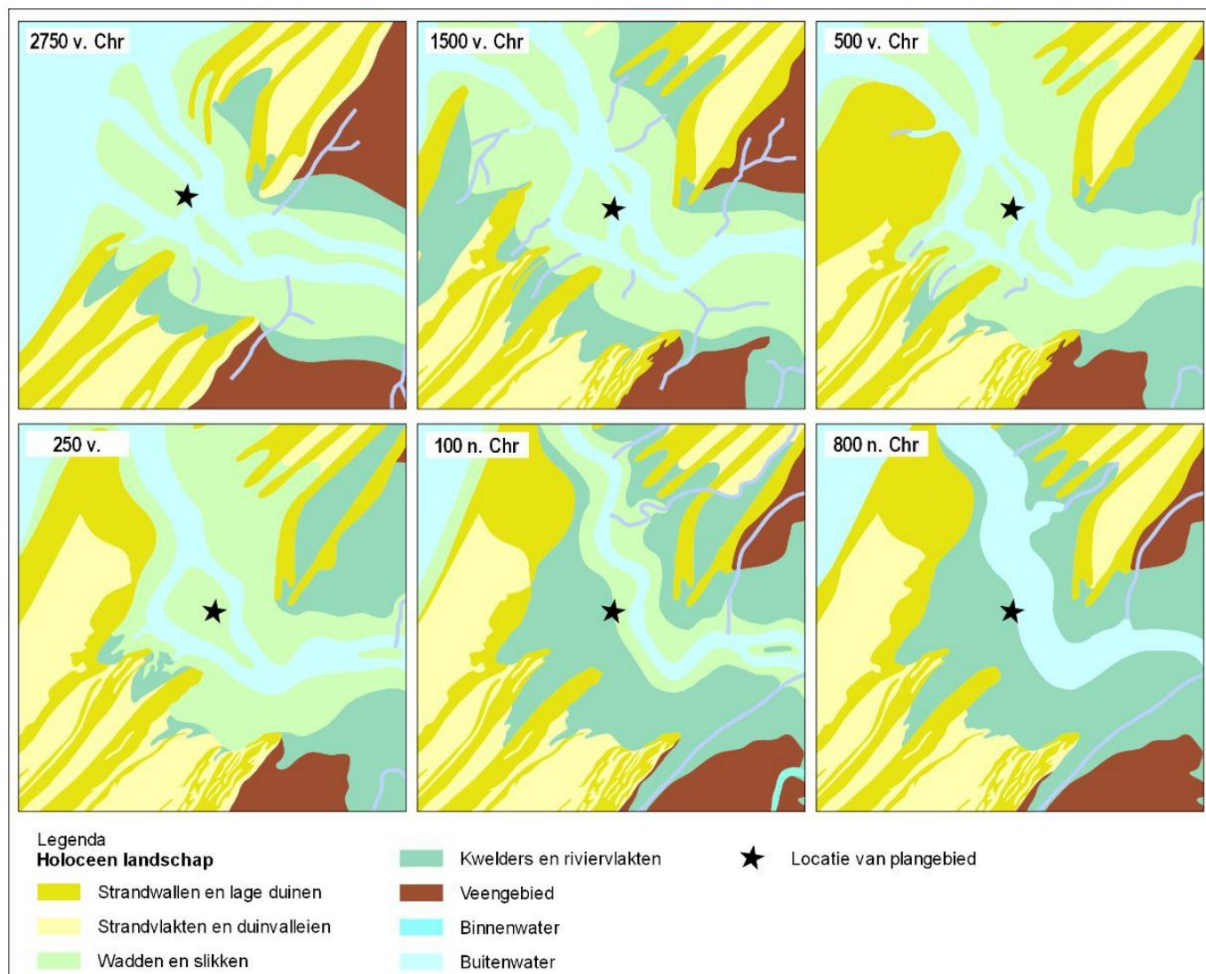
verlanden maar de restgeulen ervan zullen nog wel watervoerend zijn geweest. De precieze ontwikkeling van de hoofdgeul van de Rijn vanaf de late ijzertijd is niet in detail bekend. Vermoedelijk is deze zich van een redelijk recht-toe-recht-aan verloop zich steeds meer gaan uitbochten tot een meandergordel met kronkelwaarden in de binnenbochten en eroderende buitenbochten met stootoevers.

Het getijden-deklandschap (ca. 500 v. – 1250 n. Chr)

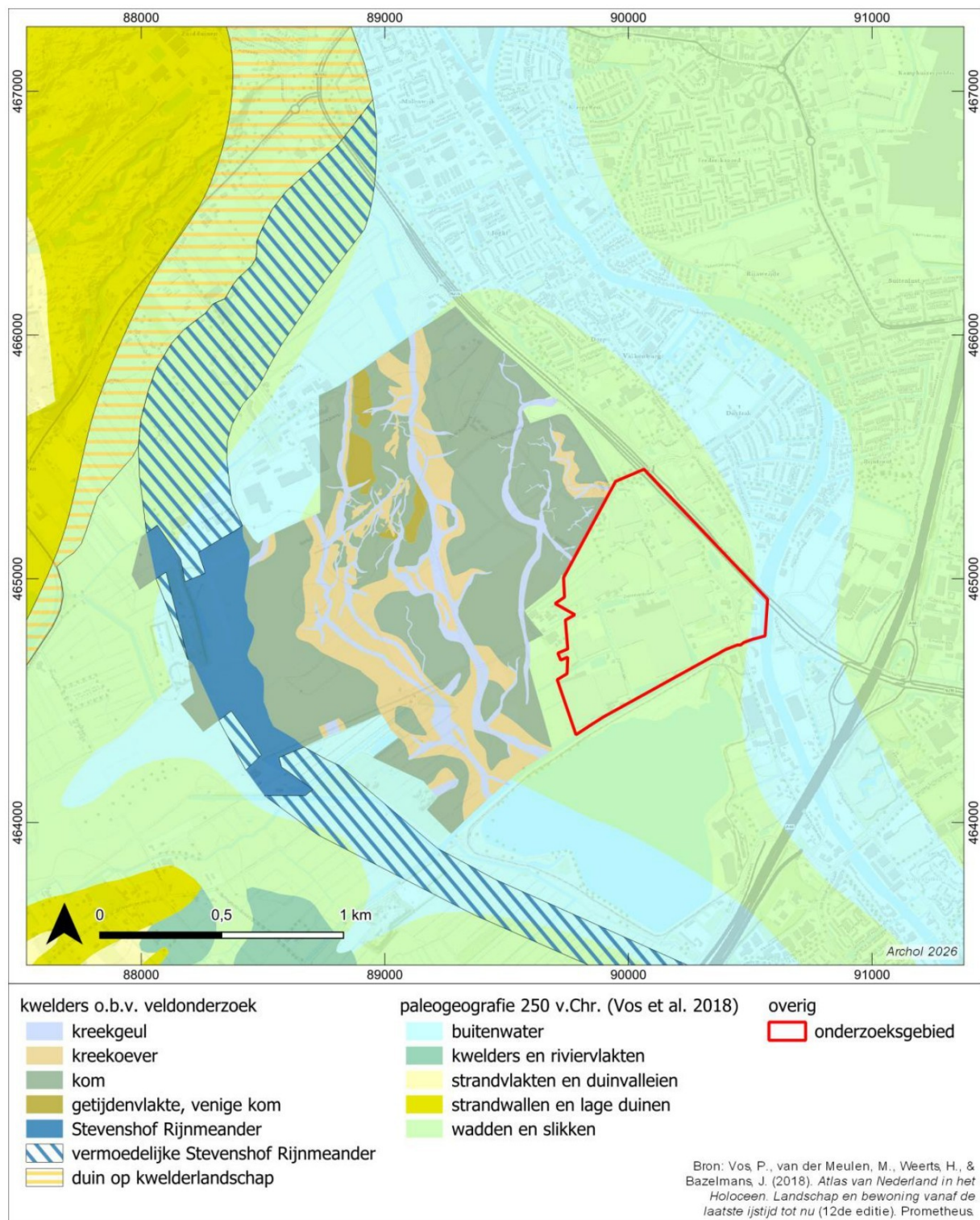
Vanaf de midden-ijzertijd raakte het kwelder-krekenlandschap afgedekt door een pakket uiterst siltige klei tot silt arm zand. Dit pakket ligt als een deken over het prehistorische landschap (Figuur 4-3). Hoewel binnen deze dekafzettingen grote lithologische verschillen voorkomen zijn nauwelijks morfologische verschillen te duiden. In de lage delen van het kwelder-/krekenlandschap, de (rest)geulen en kommen, is sprake van een relatief dik en zandig pakket dekafzettingen. Ter hoogte van de hoger gelegen oevers in het prehistorische landschap is het pakket dekafzettingen relatief dun en bestaat het uit meer kleiig sediment. Het pakket is vermoedelijk voornamelijk gevormd als gevolg van grootschaligere overstromingen vanuit de zee. Er is sprake van een gefaseerde opbouw van het pakket, hetgeen zich weerspiegelt in het voorkomen van vegetatiehorizonten en bewoningsniveaus binnen dit pakket uit de late ijzertijd en Romeinse tijd. Binnen de deklaag kunnen geulen worden onderscheiden die ieder de eindfase van een overstromingsperiode representeren. De geulen kunnen klein en ondiep zijn maar er zijn ook geulen gekarteerd die tot in de estuariene ondergrond zijn ingesneden. Er zijn aanwijzingen dat de geulen van het deklandschap zich deels hebben gevoegd naar de geulen van het onderliggende kwelderlandschap. Nabij de Romeinse Rijngeul aan de oostzijde van het plangebied kan een deel van de dekafzettingen vermoedelijk vooral gerelateerd worden aan oeverwaldoorbraken. Dergelijk doorbraken, ontstaan als gevolg van piekafvoeren en/of stormvloeden (of een combinatie hiervan), kunnen in een korte periode voor een grote hoeveelheid sediment zorgen. In het geval crevasses zich verder ontwikkelen vindt normaliter geulvorming plaats. Dergelijke ontwikkelde crevasses zijn in het gebied niet aangetroffen.

De onderzoeksresultaten van het grootschalig archeologisch onderzoek ter hoogte van het voormalige Marine Vliegveld Valkenburg juist ten noorden en westen van het plangebied maken duidelijk dat er in de periode van vorming van de dekafzettingen minimaal sprake is van drie fasen.²¹ Het meeste sediment is afgezet in de periode midden- tot late ijzertijd. Meer lokaal (nabij de Rijnhoofdgeul?) is ook in de periode Romeinse tijd tot vroege middeleeuwen veel sediment afgezet. In ieder geval vanaf de late ijzertijd is er nog maar sprake van één Rijngeul. Deze ligt juist ten oosten van de plangebieden. De zuidoever ervan is in de vroeg Romeinse tijd intensief bewoond en gebruikt en hier zijn o.a. de Limesweg, een castellum en een legioenskamp gesitueerd. Incidenteel is nog tot in de late middeleeuwen tijdens overstromingen vanuit de zee sediment afgezet, totdat de monding van de Oude Rijn verzandde en werd afgesloten (ca. 1250 n. Chr.). Doordat slechts sporadisch sprake is van vegetatiehorizonten in deze afzettingen is het lastig om deze fasering in kaart te brengen.

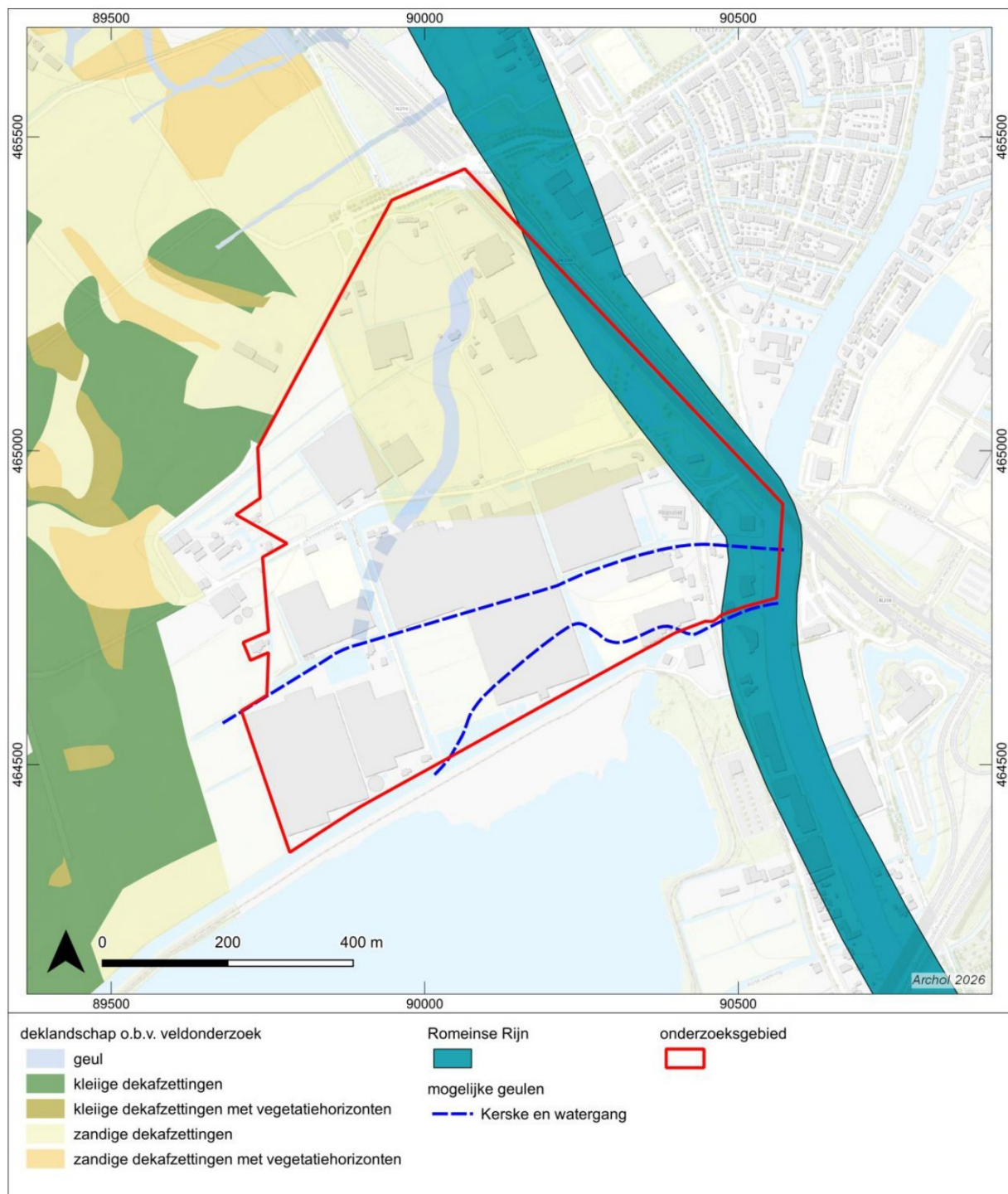
²¹ Tol *et al.* al 2023.

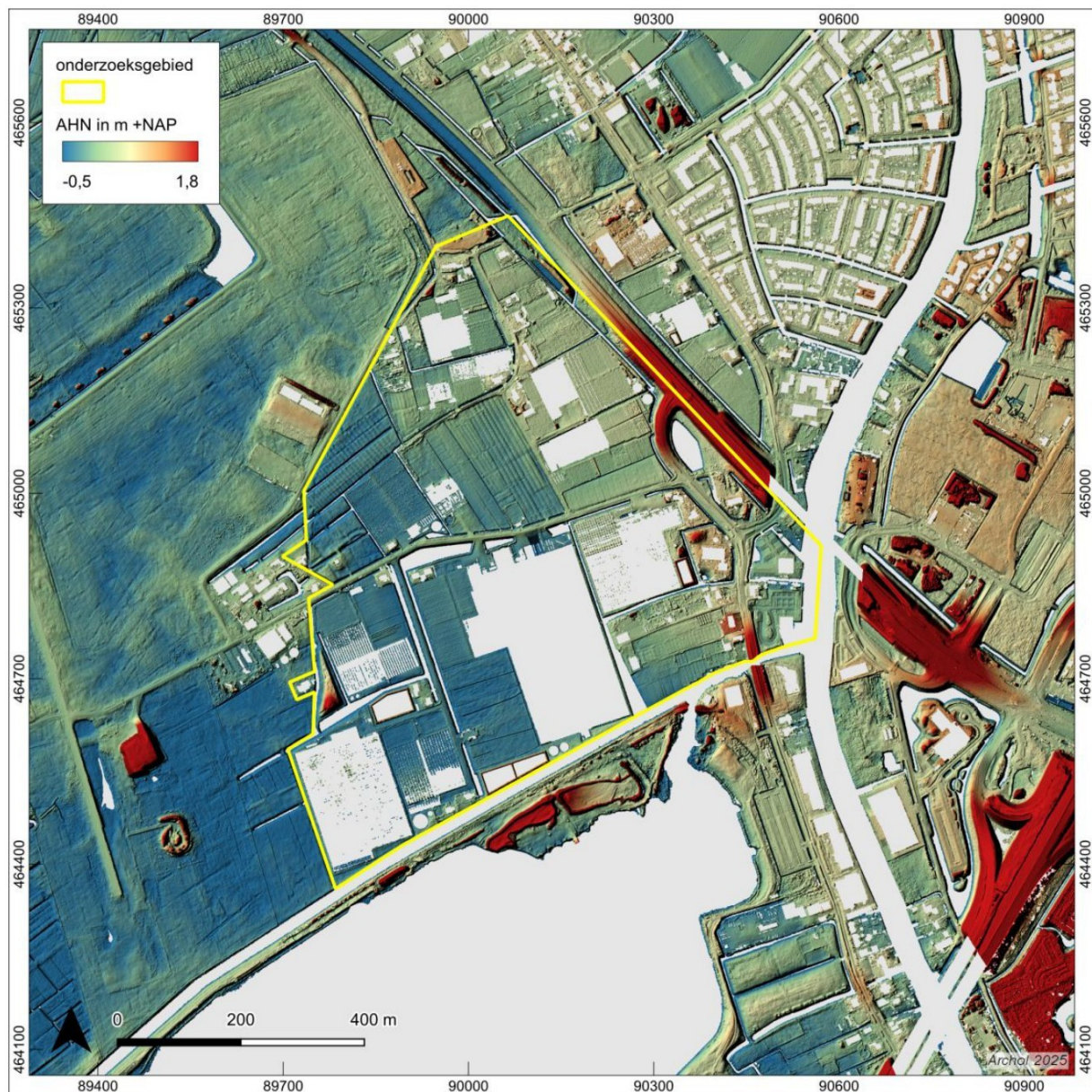
Figuur 4-1 Paleogeografische ontwikkeling van het Oude Rijnestuarium met de globale ligging van het plangebied (naar Vos *et al.* 2018).

Figuur 4-2 Plangebied Zijlhoek-De Woerd geprojecteerd op het kwelder- en krekenslandschap (bewerking figuur 2.3, Tol et al. 2023). Ondergrond omgeving: paleogeografische kaart van Nederland 250 voor Chr. (Bron: Vos et al. 2018).

Figuur 4-3 Plangebied Zijlhoek-De Woerd geprojecteerd op de, op basis van eerder uitgevoerd onderzoek gereconstrueerde delen van het dek- getijdenlandschap (bewerking figuur 2.4, Tol *et al.* 2023). In het zuiden en westen van het plangebied is de samenstelling van dit landschap onzeker.

Figuur 4-4 Plangebied Zijlhoek-De Woerd, geprojecteerd op het oppervlaktereliëf van het gebied. Bron: Eijgenraam *et al.* 2025, Afbeelding 8.

4.2 Landschappelijke kenmerken van het plangebied

In het oosten en noordoosten ligt het plangebied op de westoever van de laat-prehistorische Rijngeul, die hier bij aanvang van de Romeinse tijd al aan het verlanden was. Recente archeologische veldwaarnemingen ca. 200 meter ten noorden van plangebied hebben duidelijk gemaakt dat de oostelijke wal van het daar gesitueerde legioenskamp (uit ca. 40 n. Chr.) in de westelijke oever van de restgeul op een pakket verlandingsafzettingen is aangelegd (Figuur 5-1: OM-nrs 5722645100 & 5817423001).²² Op grond van deze waarnemingen mag worden aangenomen dat dit meest zuidelijke deel van de Rijngeul in de vroeg Romeinse tijd al in hoge mate verland was. De restgeul is ook vastgesteld tijdens archeologische opgravingen in de jaren '80 van de vorige eeuw op het tracé van de N206 (Figuur 5-2).²³ Ter hoogte van deze opgraving bestond het gehele tracé uit restgeulafzettingen. Samen met onderzoeksresultaten uit de jaren '70 op de Woerd kon in de sporenvlakken een gefaseerd opschuiven van de restgeuloever in noordelijke richting worden vastgesteld. Die opschuiving beslaat de periode Romeinse tijd (meest zuidelijk) t/m de 10e eeuw (iets ten noorden van de N206). De Romeinse oever wordt daarbij aan de

²² Lopend proefsleuvenonderzoek Archol in het kader van de realisatie van het Rnet HOV Fietsviaduct Achterweg te Katwijk.

²³ Bult & Hallewas (red) 1990.

westzijde nog net binnen de grenzen van het onderhavige plangebied geplaatst (Figuur 4-3). Op de restgeul werd een groot aantal vroegmiddeleeuwse huisplattegronden vastgesteld wat aangeeft dat dit gedeelte van de restgeul destijds al zo hoog was opgeslibd dat deze buiten de reguliere overstromingsrisico's van de nabijgelegen Rijngeul lag.

Proefsleuvenonderzoek en booronderzoek in 2018/2019 centraal en in het oosten van het plangebied, bevestigt de aanwezigheid van een deklandschap op kwelderlandschap (Figuur 5-1: OM-nrs 4640825100 & 4659553100).²⁴ De top van de kwelderafzettingen wordt, gelijk aan omliggende onderzoeksgebieden van het voormalige Marine Vliegkamp Valkenburg, gekenmerkt door een donkere humeuze laklaag. De top daarvan bevindt zich op een diepte van ca. 1,0 m -mv (ca. - 0,7 tot - 1,1 m NAP). Het pakket daarboven bestaat uit en afwisseling van siltrijke klei tot siltrijk zeer fijn zand. Tijdens dit onderzoek is de zuidoever van de restgeul niet binnen de gekarteerde delen aangetroffen. Ook meest zuidoostelijk tegen de voormalige op- en afrit van de N206 is een eenduidig deklaag-op-kwelder profiel aangetroffen.

In het noorden van het plangebied is al tijdens de opgravingen in de jaren '70 van de vorige eeuw dwars op de Rijngeul een smalle restgeul vastgesteld. Deze staat bekend als de De Woerdgeul en is ook tijdens de onderzoeken in 2018/2019 aangetroffen en over langere afstand in zuidelijke richting in kaart gebracht (Figuur 4-3). Meest waarschijnlijk betreft het in oorsprong een getijdenkreek van het kwelderlandschap, die vanaf de midden-ijzertijd is gaan fungeren als een overloop-/ crevassegeul vanuit de aangrenzende Rijngeul. In het zuidelijk deel van het plangebied is in februari 2026 een verkennend booronderzoek uitgevoerd.²⁵ Dit onderzoek heeft verschillende boringen met geulvullingen opgeleverd, maar deze konden niet met zekerheid aan de De Woerd geul worden gekoppeld. Ook andere geulen konden niet worden gereconstrueerd. Wel blijkt dat in het zuiden sprake is van een dicht stelsel van kleine en grotere geulen uit verschillende fasen van het dek- en kwelderlandschap, vergelijkbaar met het complexe patroon van geulen met aftakkingen die bij opgravingen op het noordelijker gelegen vliegveld en Limesbuurt is vastgesteld. Op basis van historisch kaartmateriaal worden twee watergangen in het zuiden, de Merenzijl en de Kaswetering (Figuur 5-5), als mogelijke relictten van dergelijke oude geulen geïnterpreteerd. Ook voor de centrale en noordelijke delen van het plangebied, waar sprake is van een lage waarnemingsdichtheid, mag naast de De Woerd geul een complex stelsel van geulen worden verwacht.

Detailgegevens over de opbouw van het kwelderlandschap in plangebied Zijlhoek-De Woerd ontbreken. Wel is duidelijk op basis van het vastgestelde gedetailleerd patroon van krekken, kreekoevers en komgebieden in aangrenzend onderzoeksgebieden van Marine Vliegkamp Valkenburg, een vergelijkbaar patroon ter hoogte van onderhavig plangebied ook verwacht kan worden (Figuur 4-2). Aangezien de late bronstijd – vroege ijzertijd vindplaatsen voornamelijk zijn vastgesteld in de oeverzones nabij krekken is een gedetailleerd beeld van het kwelderlandschap van betekenis voor een inschatting van de archeologische verwachtingen voor deze periode.

Op het AHN-beeld heeft het centrale en westelijke deel van plangebied Zijlhoek-De Woerd een relatief lage ligging ten opzichte van het meest oostelijke deel (Figuur 4-4). De reliëfvergang toont abrupt, volgt de perceelsgrenzen en wordt vermoedelijk veroorzaakt door een lichte antropogene ophoging van de oostelijke percelen. Tegelijkertijd is wel de verwachting dat naar het oosten het reliëf geleidelijk iets omhoogkomt samenhangend met de hier gelegen oeverzone van de Rijn.

4.3 Verstoringsgegevens

Voor het plangebied De Woerd te Valkenburg zijn twee verstoringskaarten opgesteld ter onderbouwing van het bureauonderzoek. De eerste kaart onderscheidt verstoringscategorieën op basis van aard en herkomst van de bodemverstoring. De tweede kaart vertaalt deze categorieën naar een indicatieve verstoringsdiepte, weergegeven in kleurverloop van lichtblauw (lichte verstoring) tot donkerblauw (diepe verstoring). De kaarten zijn opgesteld op basis van het bureauonderzoek van Lanzing & Vos (2018), aangevuld met gegevens uit het AHN, de KLIC-meldingen, (recente) luchtfoto's, en algemene informatie betreffende bestaande en gesloopte bebouwing. In bijlage 1 is een korte toelichting gegeven op de werkwijze die bij het inventariseren van de verstoringsgegevens is gehanteerd.

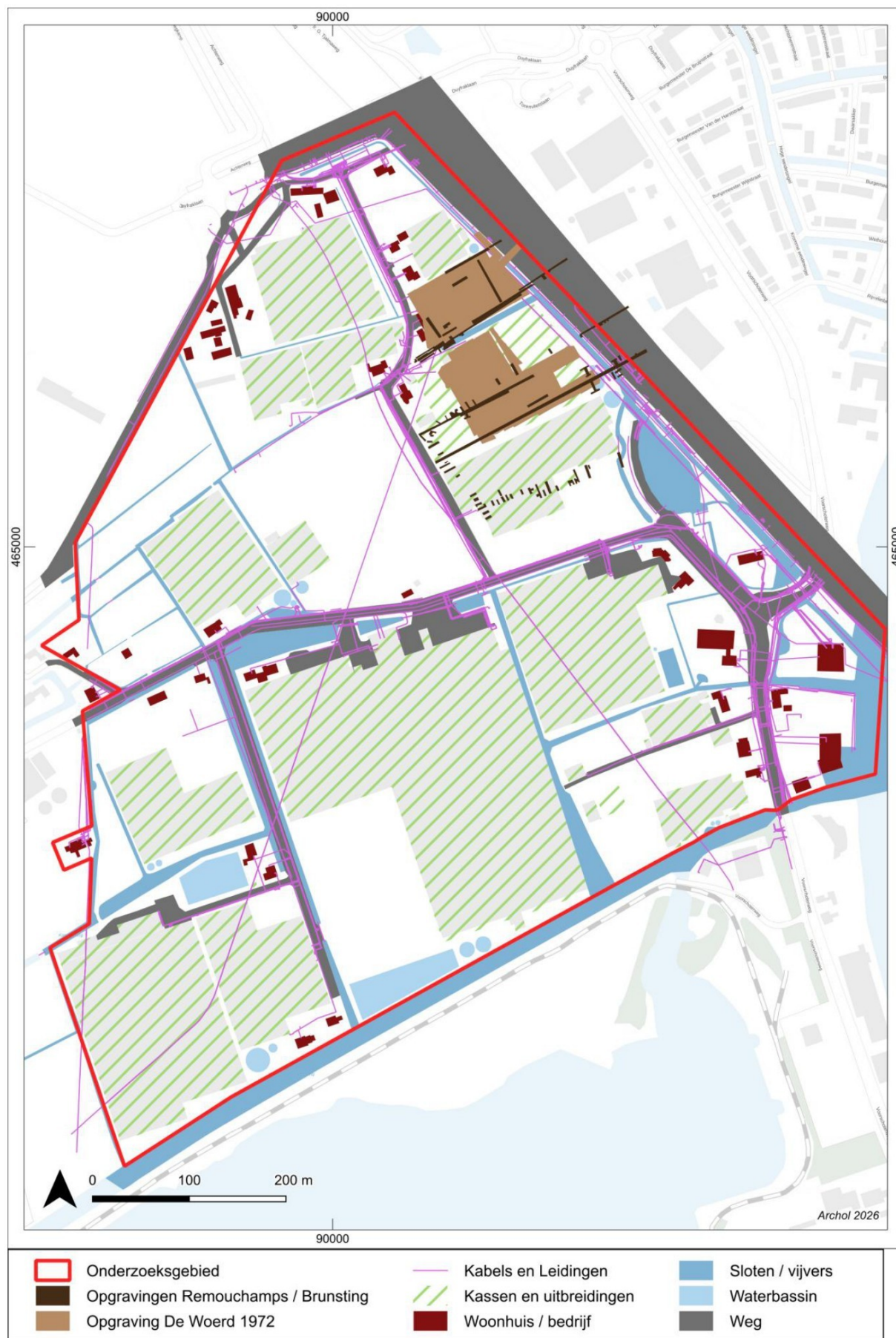
Uit het verstoringenonderzoek blijkt dat de bodem van het grootste deel van het plangebied slechts oppervlakkig is verstoord (minder dan 0,5 m -mv). Ter hoogte van leidingenstraten, wegen, watergangen en puntlocaties (bebouwing) is de verstoring gemiddeld (0,5 tot >1,0 m -mv). Ter hoogte van de opgraving De Woerd is sprake van grote oppervlakken met

²⁴ Wilbers 2019, Langeveld & Semeijn 2024.

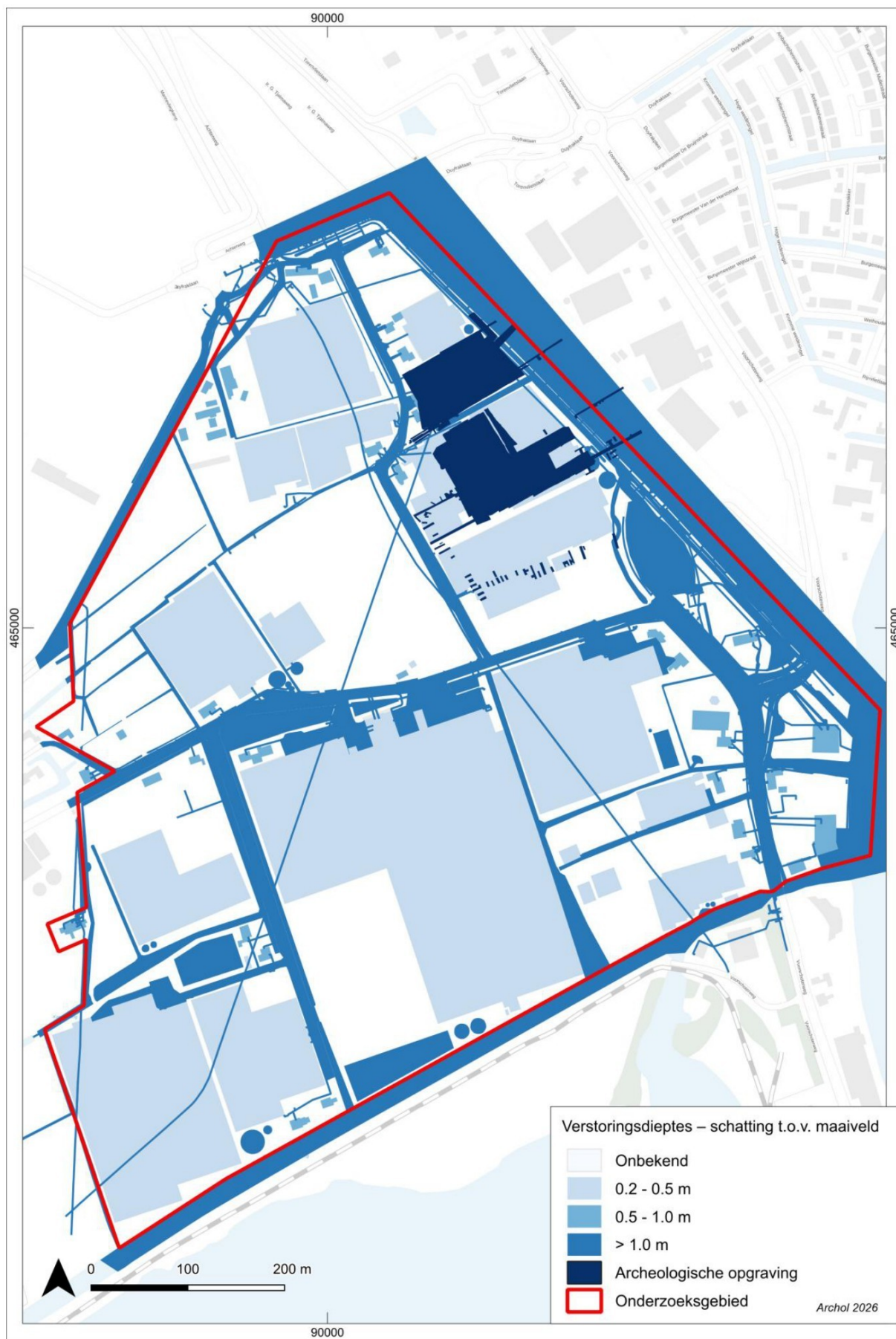
²⁵ Heunks e.a., in prep.

diepe verstoringen. De diepst aangelegde vlakken liggen op gemiddeld 0,90 tot 1,0 m -mv. Mogelijk zijn de diepste niveaus van de opgraving uit 1972 niet geheel afgewerkt en bevatten die nog sporen. Voor een substantieel deel van het plangebied (ca. 25%) geldt dat de verstoringsgraad niet bekend is. Omdat het overwegend agrarisch gebruikt land betreft, vergelijkbaar met de terreindelen met een verstoringsdiepte van 0,2 tot 0,5 m -mv, is het aannemelijk dat deze terreindelen overwegend oppervlakkig zijn verstoord (minder dan 0,5 m -mv).

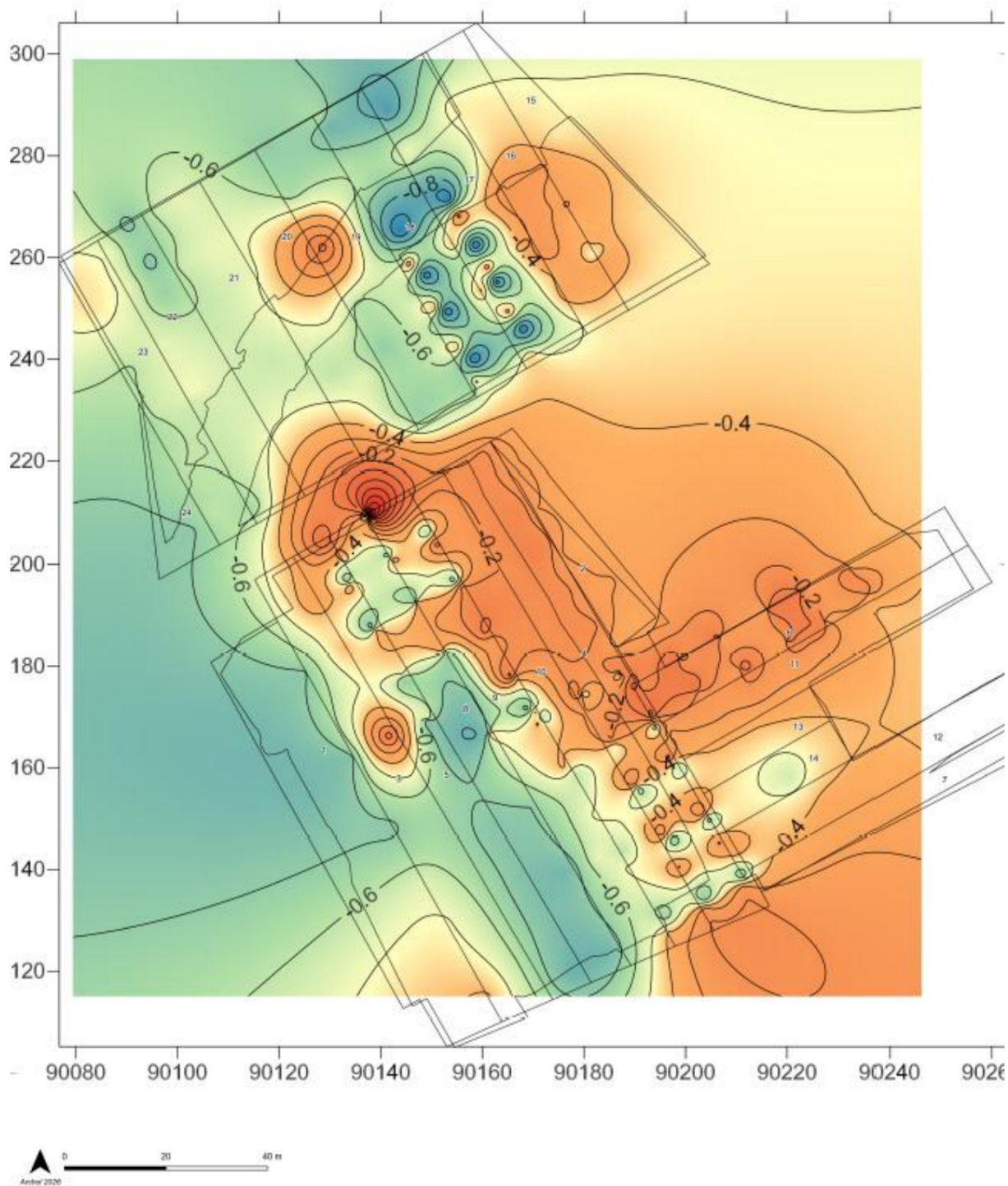
Verder kunnen uit het AHN geen aanwijzingen voor grootschalige kleiwinning voor de baksteenindustrie worden afgeleid. Het AHN laat duidelijk zien dat De Woerd en het zuidoostelijke deel van het plangebied relatief hoger liggen dan het westen van het plangebied, met een verhoudingsgewijs abrupte overgang tussen beide landschappelijke eenheden. Op het eerste gezicht zou dit kunnen duiden op het deels afgraven van het terrein ten westen van deze overgang. Uit de opgraving De Woerd blijkt echter dat de overgang een "natuurlijk" verloop heeft waarbij boven op de oeverwal tot -0,2 m NAP sporen voorkomen, en langs de westelijke rand tot -0,75 m NAP sporen zijn vastgesteld (Figuur 4-7).

Figuur 4-5 Overzicht van de verstoringscategorieën in plangebieden De Woerd (noord) en Zonneveld (zuid).

Figuur 4-6 Overzicht van de indicatieve verstoringsdiepte per verstoringscategorie in de plangebieden De Woerd en Zonneveld.

Figuur 4-7 Overzicht van de hoogteligging (t.o.v. NAP) van de diepste sporenvakken van de opgraving De Woerd.

5 Archeologisch kader

5.1 Inleiding

Volgens Archis 3 bevinden zich in en rondom het plangebied diverse Archeologische Rijksmonumenten, AMK-terreinen en vindplaatsen. Daarnaast zijn er in het gebied tal van archeologische onderzoeken uitgevoerd. Gezamenlijk schetsen deze bronnen het beeld van een landschap dat vanaf de late bronstijd en ijzertijd intensief werd bewoond en gebruikt. Met name uit de Romeinse tijd zijn veel vindplaatsen bekend die onderling met elkaar in verbinding stonden. Het gaat onder meer om het *castellum* Valkenburg, Marktveld, Veldzicht, De Woerd, Weerdkampen, Vliegkamp Valkenburg en het recent onderzochte BPD-terrein. Deze locaties sluiten direct op elkaar aan of overlappen zelfs gedeeltelijk.

Op basis van de landschappelijke ligging en de bekende vindplaatsen geldt volgens de archeologische verwachtings(waarden)kaart voor het plangebied een lage verwachting voor archeologische resten vanaf het neolithicum en een middelhoge tot hoge verwachting voor archeologische resten vanaf de bronstijd en ijzertijd. De archeologische gegevens tonen aan dat met name de Romeinse bewoningsgeschiedenis in dit gebied bijzonder intensief was. Langs de oever van de Rijn leefden hier gedurende meerdere eeuwen militairen en burgers naast elkaar, wat deze periode tot een van de meest opvallende fasen in de lokale geschiedenis maakt. De bewoningsgeschiedenis van Valkenburg begint echter niet pas in de Romeinse tijd. Direct ten westen van het plangebied, op het terrein van het voormalige Vliegveld Valkenburg, maar ook ten noorden van de Rijn en richting de kust bij Katwijk, zijn aanwijzingen gevonden voor oudere bewoning. Bovendien bleef Valkenburg ook in de vroege middeleeuwen een belangrijke bewoningskern.

De in Archis 3 geregistreerde Rijksmonumenten, AMK-terreinen en vondstmeldingen worden in bijlage 2-4 per meldingsnummer beknopt besproken. Op basis hiervan worden in het vervolg van dit hoofdstuk in chronologische volgorde de belangrijkste 'feiten' uit de bewoningsgeschiedenis van het onderzoeksgebied en de directe omgeving besproken, voor zover deze van belang zijn voor de gespecificeerde archeologische verwachting in het volgende hoofdstuk.

5.2 Late prehistorie

Tijdens het archeologisch onderzoek op het voormalige Vliegkamp Valkenburg zijn verschillende vindplaatsen uit de late bronstijd en vroege ijzertijd tot en met de late ijzertijd aangetroffen (Figuur 5-1). Het gaat hierbij om sporen van akkers, erven en dumpzones aan de rand van de kreekgeulen.²⁶ Diverse plattegronden van boerderijen uit de late prehistorie zijn daarbij opgetekend.²⁷ Het betreffen over het algemeen éénfasige huisplaatsen die verspreid in het landschap waren aangelegd en op die wijze aansluiten op het nederzittingsmodel van de zwervende erven. Geheel in het noordwesten van perceel 2 lag een erf dat gedurende ca drie eeuwen (9e tot 6e eeuw v. Chr.) min of meer plaatsvast geweest lijkt te zijn. De nederzettingssporen uit de late bronstijd en vroege ijzertijd concentreren zich met name op de zandige kreekruigen van het kwelderlandschap. Vindplaatsen uit de late ijzertijd lijken zich te lokaliseren op de bredere oevers van de Stevenshof-geul. Onderzoek binnen de grenzen van de opgraving Limesbuurt (Figuur 5-1) hebben in 2024 ook bewoningssporen op een oude kreekrug opgeleverd, hoewel beperkt in aantal en omvang. Bovendien zijn er enkele complete aardewerken potten uit de midden- en late ijzertijd aangetroffen in geulen gerelateerd aan het deklandschap.²⁸

In plangebied Zijlhoek-De Woerd zijn geen archeologische resten bekend die ouder zijn dan de Romeinse tijd. Resultaten van nabijgelegen boor- en proefsleuvenonderzoeken uit 2018/2019 maakt wel duidelijk dat in beide plangebieden sprake is van een deklandschap dat rond 1 m -mv overgaat in een kwelderlandschap (zie paragraaf 4.1).²⁹ Binnen het voormalige Marinevliegkamp is vastgesteld dat dit kwelderlandschap wordt gekenmerkt door een patroon van kleine krekken, smalle kreekoevers en komgebieden. Archeologische vindplaatsen uit de late bronstijd en vroege ijzertijd blijken zich daar vooral op de kreekoevers te concentreren. Hoewel gedetailleerde gegevens over de opbouw van het kwelderlandschap in plangebied Zijlhoek-De Woerd ontbreken, is het aannemelijk dat ook hier sprake is van een vergelijkbaar, fijnmazig kwelderlandschap dat in de late bronstijd en vroege ijzertijd bewoond is geweest. Enkele boringen uit het bovengenoemde

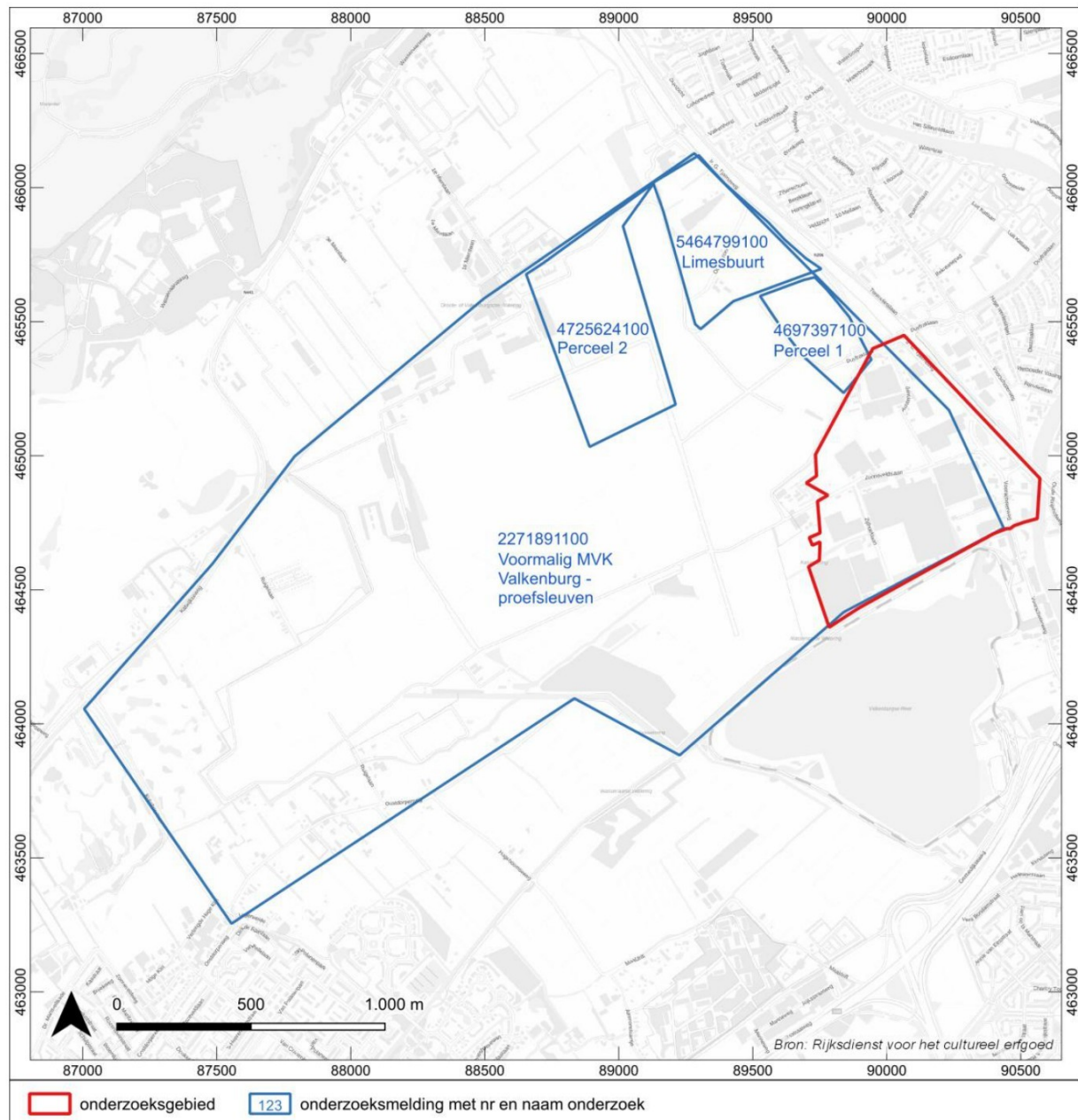
²⁶ Tol & Jansen 2012; Tol, van Amerongen & Jansen 2023.

²⁷ Tol, van Amerongen & Jansen 2023.

²⁸ Brattinga & Geerts *in prep.*

²⁹ Wilbers 2019; Langeveld & Semeijn 2019

onderzoek bieden hiervoor voorzichtige aanwijzingen: daarin zijn namelijk kwelderafzettingen aangetroffen met vegetatieniveaus en kleine geultjes of kreekjes.³⁰

Figuur 5-1 Plangebied Zijlhoek-De Woerd met de in de tekst genoemde onderzoeken.

5.3 Romeinse tijd

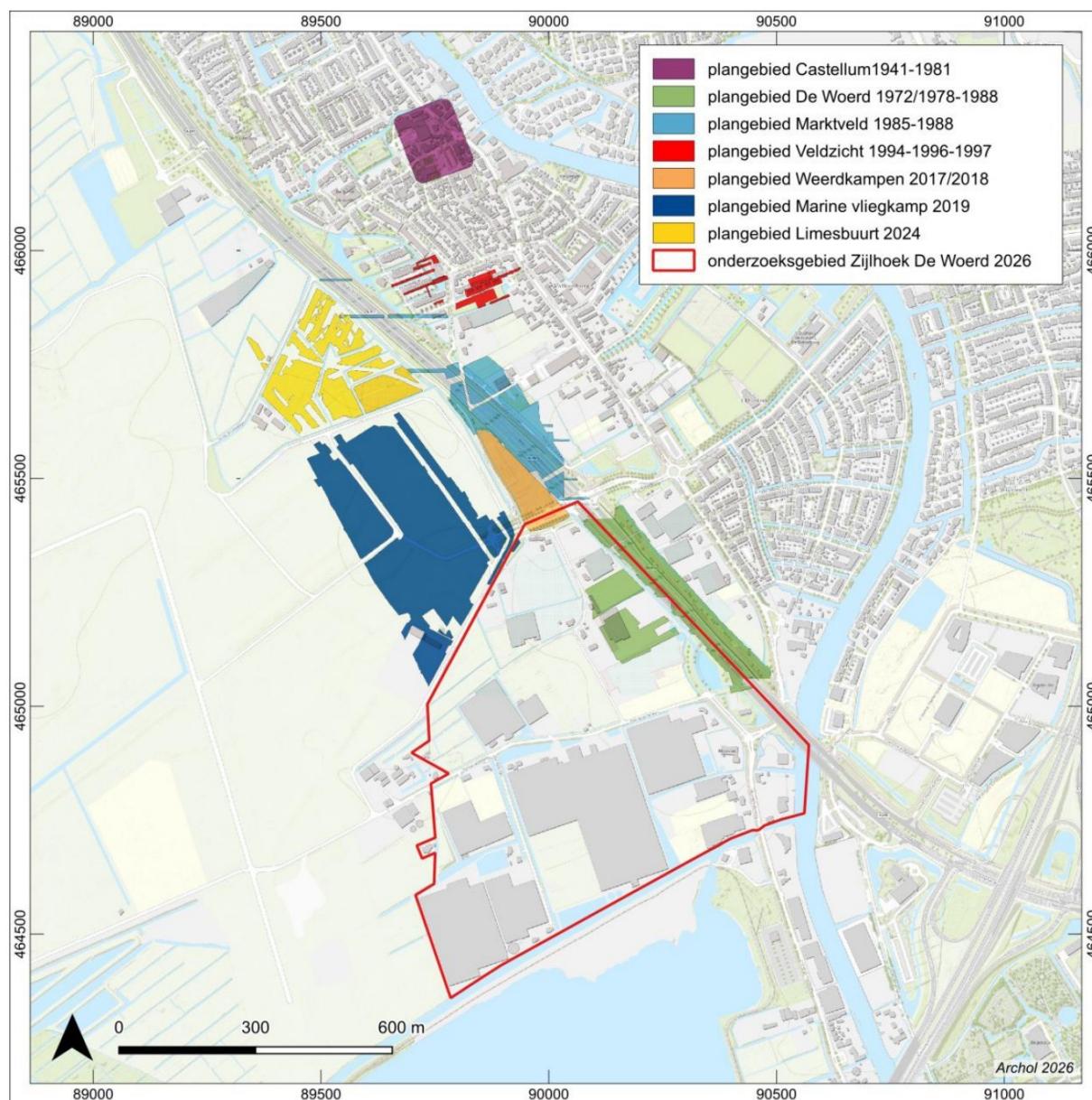
5.3.1 Romeinse vindplaatsen rondom plangebied Zijlhoek-De Woerd

Nadat de krekken inactief raakten, stakte de sedimentatie. In deze periode is in de top van de kreek/ kwelderafzettingen een laklaag gevormd die is afgedekt met een lithologisch sterk variërend pakket fluviatiel/marien sediment.³¹ Dit materiaal is afgezet vanuit de toen actieve Rijngeul(en) en heeft het reliëf van het krekken/ kwelderlandschap genivelleerd. Deze afzettingen worden door Jansen daarom aangeduid als dekafzettingen. De zandige delen van de dekafzettingen, gevormd in de nabijheid van de toenmalige actieve geulen en in de lagere delen van het krekken/ kwelderlandschap kenmerken zich

³⁰ Onder andere in profielen 1, 2 en 3 van Wilbers 2019

³¹ Tol & Jansen 2012.

door het voorkomen van dunne vegetatiehorizonten (laklaagjes). Ter hoogte van de huidige N206 zijn in dit landschap verschillende smalle geulen aangetroffen die zich uit hebben gebreid naar het achterland (richting voormalig Vliegveld en verder). Dit zijn smalle crevasse- of getijdengeulen die door het Romeinse leger op ingenieuze wijze zijn ingericht om het water in en naar het achterland te reguleren. Zo zijn er op diverse plekken in de Marktveldgeul en afsplitsingen daarvan duikers en dammen aangetroffen die watermanagement tot doel hadden.³² Van de zandige delen van dit landschap en met name op de 'zuidoever' van de Rijn zijn verschillende vindplaatsen uit de Romeinse tijd bekend (Figuur 5-2 & Figuur 5-3). Zonder uitputtend de resultaten van alle opgravingscampagnes de revue te laten passeren, zijn enkele korte conclusies hier op zijn plaats.³³

Figuur 5-2 Overzicht van in de tekst genoemde onderzoeken in en rondom plangebied Zijlhoek-De Woerd.

³² Zie Blom, Loopik & Vos 2024 en Brattinga, Geerts & Tol 2024.

³³ Ook niet alle publicaties worden in dit bureauonderzoek vermeld. In de aangehaalde literatuur wordt verwezen naar aanvullende publicaties die voor verder onderzoek naar specifieke terreinen van belang kunnen zijn. Zie voor de meest actuele beschrijvingen van de onderzoeksresultaten op de betreffende terreinen: van Giffen 1955; van Dierendonck, Hallewas & Waugh 1993; de Hingh & Vos 2005; Vos & Lanzing 2000; Vos & van der Linden (red.) 2011; Loopik & Vos 2021; Blom, Loopik & Vos 2024.

Het legioenskamp

Naar we sinds de opgravingen uit 2019-2021 op het voormalig militaire vliegveld Valkenburg weten, begint de Romeinse aanwezigheid in Valkenburg (aantoonbaar) met de bouw van een imposant legioenskamp langs de oever van de Rijn. Ongetwijfeld was dit niet voor het eerst dat Romeinen voet op Valkenburgse bodem zetten, want de locatie zal zorgvuldig uitgekozen zijn naar aanleiding van eerdere bezoeken. Houtvondsten met een kapdatum in het jaar 36 na Chr., gevonden als hergebruikt hout in structuren van het legioenskamp, bevestigen mogelijk een eerder (tijdelijk) bouwwerk direct voorafgaand aan de bouw van het militaire fort in 39/40 na Chr.³⁴

Het legioenskamp was van ongekende grootte (bijna 20 ha) en besloeg een ruimte van 440 x 440 m. Het strekte zich uit van de zuidoever van de Rijn tot ver in het achterland. Voormalige (doorbraak)geulen vanuit de Rijn vormden wellicht de oriëntatiepunten voor de aanleg en daarmee ook voor de gekozen afmeting. Centraal door het kamp zijn er aanwijzingen gevonden voor een oude verlande geul die (al dan niet nog wat verder gedempt of juist weer wat open gegraven) op natuurlijke wijze voor afwatering zorgde binnen het kamp.³⁵ De geul of depressie liep af op een doorlaat door de westelijke wal op ongeveer het laagste punt van het fort. Een tweede geul ligt min of meer op de grens tussen het legioenskamp en De Woerd in het zuiden.³⁶ Er zijn aanwijzingen gevonden dat de Marktveldgeul op de noordelijke grens van het kamp mogelijk teruggaat op oudere voorgangers die al dan niet door de legionairs (opnieuw) is uitgegraven bij de aanleg van het kamp.

Het legioenskamp van Valkenburg heeft enerzijds een hele herkenbare en uiterst regelmatige uitleg, anderzijds is het grondplan van de binnen bebouwing nagenoeg onbekend. Van buiten naar binnen bestaan de verdedigingswerken uit een enkele spitsgracht en een wal met daarop een palissade en op regelmatige afstanden (wal)torens en poortgebouwen. De breedte van de gracht was gemiddeld 4 m, de vastgestelde diepte tijdens de opgraving bedroeg minimaal 1,2 m tot maximaal ruim 1,70 m. De wal was gefundeerd op een reeks horizontaal geplaatste houten balken of stammen, een methode die door Van Giffen ook in het *castellum* van Valkenburg is waargenomen en die als zogenaamde 'slieten' zijn geduid. Het wallichaam zelf bestond uit gestapelde zoden over de gehele breedte van het wallichaam waarbij de voor- of buitenzijde enigszins schuin of met een licht hellend talud was gesteld. In de noordwestelijke hoek van de wal (op 80 m uit de hoek) is een opbouw waargenomen van minimaal negen lagen van gestapelde zoden wat overeenkomt met een oorspronkelijke hoogte van ongeveer een meter. Daarbovenop stond een houten palissade, elke 35 tot 40 meter voorzien van een toren die ruim boven de palissade uitstak. Halverwege de westelijke wal is een poortgebouw opgetekend (*porta decumana*). Tenslotte is in de (zuid)westelijke wal ook de houten constructie aangetroffen van de hierboven genoemde 'doorlaat'.

De inrichting van legioensvestingen verschilt op details maar is *grosso modo* op hoofdlijnen goed in te vullen omdat ze een standaard stramien volgt.³⁷ Op basis van archeologisch onderzoek kan de algemene inrichting en functie van militaire vestingen behoorlijk goed worden aangevuld. Normaliter bestaat de plattegrond van een legioensfort uit een rechthoek of vierkant die vervolgens door de centrale assen (de *via principalis* en de *via praetoria*) samen met de andere wegen door het kamp, wordt opgedeeld in meerdere compartimenten. In de meeste compartimenten liggen barakken van manschappen maar er zijn ook specifieke plaatsen voor de opslag van voedsel (met name graan), stallen voor het vee en de paarden, werkplaatsen, ziekenhuis, badhuis (meestal buiten het fort) en bijvoorbeeld woningen van de hogere officieren. Centraal op het snijpunt van de twee doorgaande wegen ligt bij voorkeur het kloppend hart van het fort: de *principia*, het staf- of hoofdgebouw bestaande uit een basilica, een plein en burelen. Hiervan zijn onlangs sporen gevonden tijdens een kleinschalig, maar gericht onderzoek in het kader van de aanleg van een fietsviaduct.³⁸ Achter de *principia* ligt dikwijls de commandantswoning (*praetorium*). Het onderzoek naar het legioenskamp heeft relatief gezien maar weinig vondstmateriaal opgeleverd. Dit heeft ongetwijfeld te maken met de veronderstelde korte gebruiksduur van het kamp.³⁹

Het Castellum

Op grofweg 750 m naar het noordwesten ligt *castellum Praetorium Agrippinae*. Het Valkenburgse *castellum* is rond 39/40 n. Chr. aangelegd. Er kunnen minstens zes maar mogelijk zeven verschillende bouwfasen onderscheiden worden, waarvan de

³⁴ Blom, Loopik & Vos 2024.

³⁵ Blom, Loopik & Vos 2024 en Duivenvoorde et al. in voorbereiding.

³⁶ Vos & Van der Linden 2011 met verwijzingen naar Sarfatij, Bloemers, etc.

³⁷ Zie Bishop (2012) voor een overzicht waarin hij heeft getracht alle info over legioensvestingen in het Romeinse Rijk bijeen te brengen.

³⁸ Duivenvoorde et al. in voorbereiding.

³⁹ Mogelijk heeft het kamp maar enkele jaren dienstgedaan als ondersteuning tijdens de voorbereidingen op de verovering van Brittania, het aanleggen van het kanaal van Corbulo of het oprichten van de eerste castella van de limes op de zuidoever van de Rijn (zie Blom, Loopik & Vos 2024 en voor verdere uitwerking van deze hypothesen: Vos et al in voorbereiding). Het lijkt in alle gevallen aannemelijk te veronderstellen dat het kamp na ca 47 na Chr. geen belangrijke functie meer vervulde.

laatste drie deels in steen zijn uitgevoerd. Het *castellum* lijkt tussen 260 en 275 te zijn verlaten, maar mogelijk in de 4^e eeuw weer in gebruik te zijn genomen. Mogelijk wijzen drie vermoedelijke *horrea* (graanopslagstructuren) uit deze periode op het belang van Valkenburg als een doorvoerplaats voor graan van of naar Brittannia in de 4e eeuw.

De Vicus

Het kampdorp of *vicus* rondom het *castellum* wordt gevormd door de onderzoeksgebieden Veldzicht, Marktveld/Weerdkampen, Limesbuurt en De Woerd. Vermoedelijk gaat het om meer dan één *vicus* aangezien met name het terrein De Woerd op ruim 1 km afstand van het fort lag, hetgeen meer dan aanzienlijk is (zie onder). Op drie van de vier genoemde opgravingslocaties is de limesweg teruggevonden, die de spil lijkt te zijn waarlangs de activiteiten zich concentreerden.

Tussen het *castellum* en het Marktveld bevindt zich het terrein Veldzicht. De opgravingen die hier tussen 1994-1997 zijn uitgevoerd, hebben naast een sectie van de limesweg (twee fasen) ook een aantal plattegronden van éénbeukige gebouwen aan het licht gebracht. Het is niet duidelijk welke functie deze gebouwen hadden. Naar de plattegronden te oordelen, zijn het in ieder geval geen lokale woonstalhuizen, maar het is ook niet zeker of zij een uitgesproken Romeins karakter hadden. Noch de interieurs, noch de vondsten leveren duidelijke aanwijzingen over de functie van de gebouwen. Opvallend is de relatief late datering van de nederzetting Veldzicht in vergelijking met die van De Woerd en het Marktveld. De gebouwen staan op een perceel dat in de eerste kwart van de 2^e eeuw is opgehoogd en in het begin van de 3^e eeuw door erosie ongeschikt werd voor bewoning. Veldzicht lijkt daarmee wat later in gebruik te zijn genomen en eerder te zijn verlaten dan De Woerd en het Marktveld.

Ruim 500 m ten zuiden van het *castellum*, ter hoogte van het Marktveld, lag tussen de Rijn en de limesweg een zone die oorspronkelijk in eerste instantie een overwegend militaire functie had. Aangetroffen zijn o.a. graanopslagstructuren (*horrea*), een klein fort (*Kleinkastell* of *Fortlet*) en meerdere, elkaar in de tijd opvolgende wachttorens. Met terugwerkende kracht kan een deel van deze militaire structuren aan het legioenskamp toegeschreven worden (zie boven). Na verloop van tijd werd de Romeinse weg vernieuwd en rond 123/124/125 n. Chr. opnieuw gebouwd, ditmaal van forse eikenhouten palen. Een aantal decennia later verschenen er forse langgerechte huizen die het meest lijken op boerderijplattegronden. Echte *vicus*-huizen in de zin van woonwerkgebouwen met een vermoedelijke winkel of shop aan de straatzijde, zijn niet aangetroffen. Het karakter van de nederzetting is daarmee meer ruraal dan civiel, maar van een echte landelijke lay-out zoals elders op het platteland lijkt dan ook weer niet echt sprake. Soortgelijke plattegronden zijn tijdens de opgravingen op het voormalig Vliegveld en op Limesbuurt eveneens aangetroffen.⁴⁰ Het gaat zonder uitzondering om langgerechte driebeukige gebouwen omgeven door erfgreppels. Verschillen in de interne verdeling van de structuren wijzen op diverse functies van de ruimtes.

Grenzend aan Marktveld ligt het terrein Weerdkampen dat in het kader van de herinrichting van het gebied rond de N206 tussen 2017-2018 is onderzocht. Naast een grote hoeveelheid houten palen van de (vernieuwde) Romeinse weg (o.a. met slagstempels van de *Cohors II Civium Romanorum*) zijn er duidelijke aanwijzingen dat de rurale bewoning van het Marktveld doorliep tot op de locatie Weerdkampen. Er zijn in totaal acht boerderijen, een mogelijk heiligdom en enkele bijgebouwen aangetroffen. In de laatste bewoningsfase kwamen er nog eens vier boerderijen en drie bijgebouwen bij, hoewel een aantal van de gebouwen uit de voorgaande fase hiervoor was afgebroken. Samengevat draaide de nederzetting voornamelijk op het houden van runderen, het verwerken van graan (zelf verbouwd en/of aangevoerd), visvangst en het fokken van paarden. Deze activiteiten zijn duidelijk gericht op een surplus-productie, waarschijnlijk bedoeld om het *castellum* en *vicus* te ondersteunen. Andere ambachten, voornamelijk been- metaal- en houtbewerking, worden slechts beperkt beoefend en moeten voornamelijk gezien worden als huisvuil. Een ietwat vreemde eend in de bijt is de steenhandel. Maar het is bij lange na niet zeker of dit daadwerkelijk aan de orde is geweest.⁴¹

Grafvelden

Aan de noordzijde van de *vicus* op het Marktveld lag een grafveld met minimaal 400 crematie- en 150 inhumatiegraven. Het is het grootste tot nu toe opgegraven grafveld in het westen van Nederland en waarschijnlijk het enige dat in een zo duidelijk verband staat met een *castellum* en de daarbij behorende *vicus*. De diversiteit aan grafvormen kan wijzen op een

⁴⁰ Blom, Loopik & Vos 2024 en Brattinga, Geerts & Tol 2024.

⁴¹ Loopik & Vos 2021.

verschillende etnische achtergrond van de overledenen, waarbij sprake is van personen van lokale komaf, maar ook van mensen afkomstig uit het Gallisch gebied en de Balkan.⁴²

Het grafveld lag vermoedelijk aan weerszijden van de weg tussen de *vicus* en het *castellum*, maar door latere erosie is dit niet meer met zekerheid vast te stellen. De westelijke begrenzing van het grafveld is (nog) niet bekend. Voorlopig onderzoek geeft de indruk dat het grafveld in gebruik is geweest vanaf de tweede helft van de 1^e eeuw tot aan het begin van de 3^e eeuw. Opvallend is het grote aantal inhumaties voor een grafveld uit deze periode. Bij de 150 inhumaties gaat het in ongeveer honderd gevallen om kinderen. Aan de graflegging van sommige van de volwassenen lijkt weinig of geen aandacht te zijn besteed (buikligging, vreemde poses), hoewel de meeste er gewoon 'netjes bij liggen'. Bij vrijwel alle inhumaties ontbreken grafgiften. Op het Marktveld zijn ook enkele paardengraven blootgelegd, waarvan minstens twee in het grafveld.

Ook op andere terreinen zijn graven herkend. Op het terrein Veldzicht is een crematiegraf aangetroffen onder één van de huizen; dit moet wel van vóór het eerste kwart van de 2e eeuw stammen. Daarnaast zijn op Veldzicht drie paardengraven aangetroffen, waarvan één waarschijnlijk uit het midden van de 1e eeuw stamt en de anderen uit het midden van de 2e eeuw. Op Weerdkampen is een tweede (veel kleiner) crematiegrafveld aangetroffen en nabij het *castellum* kennen we eveneens wat begravingen, waarvan sommige zeer opmerkelijk. Het gaat bijvoorbeeld om de vondst van drie onthoofde lichamen, die met zorg zijn begraven onder de oudste bouwfasen van het *castellum*. Zij worden geïnterpreteerd als een bouwoffer, maar dat is verre van zeker omdat het ook kan gaan om reguliere begravingen die dateren van voor de aanleg van het *castellum* op deze plaats.⁴³

De Woerd

Nog verder naar het zuiden, in het noordoosten van onderhavig plangebied (opgraving De Woerd), lag een forse burgerlijke nederzetting alwaar woon-werk-winkel-huizen waren gesitueerd langs dezelfde Romeinse weg als hierboven beschreven. Deze vindplaats is een van de weinige sites in Nederland waar overduidelijke plattegronden van dit soort zogenaamde *striphouses* of *Streifenhäuser* zijn herkend. De eerste echte opgravingen vonden plaats in 1972 tijdens en vlak na een ruilverkaveling en hebben vele grondsporen en vondsten van Romeinse signatuur opgeleverd.⁴⁴ Voordat echter het besef kwam dat we met een *vicus* te maken hebben op De Woerd werd er al decennialang gespeculeerd dat (ook) De Woerd een militair karakter zou hebben gehad.

5.3.2 Onderzoeksgeschiedenis De Woerd⁴⁵

In 1664 werd De Woerd door Joachim Oudaen (1628-1692) in zijn *Roomsche Mogentheid* omschreven als 'hoogte en verhevenheid'.⁴⁶ Die bevindt zich dus op ca. 1200 meter van het centrum van Valkenburg en draagt sinds lange tijd de naam 'De Woerd'. Hoewel er rond Valkenburg al sprake was van kleiwinning in de 17^e eeuw lijkt De Woerd 'pas' rond 1900 grotendeels afgegraven.⁴⁷ Na de ruilverkaveling van 1972 en de hedendaagse kassenbebouwing laat de hoogte – of woerd – zich tegenwoordig nog nauwelijks herkennen in het landschap. Niettemin werden ook de afgelopen decennia nog talloze archeologische vondsten op het terrein gedaan.

Het eerste archeologische onderzoek is uitgevoerd in de jaren 20 van de vorige eeuw door de Belgische archeoloog A.E. Remouchamps (1892-1927), in opdracht en onder de vlag van het Rijksmuseum van Oudheden uit Leiden. Remouchamps ondervond veel hinder van grondwater tijdens zijn onderzoek, maar desondanks vond hij naar zijn zeggen onder andere een spitsgracht en vele Romeinse vondsten die voor hem duidelijke aanwijzingen waren dat er een *castellum* ter plekke moest hebben gelegen. Ook Braat en Byvanck gingen er in de jaren 40 vanuit dat het *castellum* op De Woerd lag. Byvanck schrijft dat op De Woerd sporen zijn gevonden van een kleine Romeinse sterkte van 180 bij 120 meter met een gracht, overblijfselen van de ommuring en fundamenten van gebouwen, naast veel puin en scherven van aardewerk.

In 1947 start Brunsting een archeologisch onderzoek naar de eerdere waarnemingen van een luchtfoto van De Woerd. Doel is een op die luchtfoto herkend vierkant gebouw en een daarlangs lopende weg op te sporen, maar daarvan wordt niets

⁴² Smits 2006, 163-164.

⁴³ Van Giffen 1955, 100 en voetnoot 1.

⁴⁴ Vos & van der Linden 2011. In 1988 is vervolgens een groot deel in het kader van de aanleg van N206 onderzocht.

⁴⁵ Ontleend aan Vos & van der Linden 2011; Vos, van der Linden & Voormolen 2012 en Lanzing & Vos 2018.

⁴⁶ Zie Vos & van der Linden 2011 en Lanzing & Vos 2018 met verwijzingen naar Oudaen 1723, 29-30; Sarfatij 1975, 242; Bloemers & Sarfatij 1976, 133.

⁴⁷ Van Giffen 1948, 21. Op verschillende topografische kaarten is vanaf 1900 op een aantal plaatsen op De Woerd een pannembakkerij opgetekend.

aangetroffen. Wel worden Romeinse bewoningssporen en ook Karolingisch aardewerk en houten beschoeiingen opgegraven. Ook in 1948 graaft Brunsting op De Woerd. Hij vindt onder meer resten van een 'dijkweg' of een 'zanddam' en oude oeverversterkingen met paalwerk langs de oude Rijnsoever. Hieruit leidt hij af dat De Woerd een aanlegplaats of haven kan zijn geweest van het *castellum* in het dorp. Bogaers sluit zich in de jaren '60 van de vorige eeuw min of meer aan bij een dergelijke conclusie. Hij oppert dat gezien het sterke meanderende karakter van de Rijn, het *castellum* in het dorp blijkbaar verder van de oever lag dan tegenwoordig. Bij De Woerd was dat in dezelfde periode precies andersom en dat maakte het terrein aantrekkelijk als aanlegplaats voor schepen.

Aan het einde van de jaren 60 is vervolgens een gasleiding gegraven door het terrein en dat vormde de start voor een grootschalige ruilverkaveling. Daaraan ging in 1972 een in allerijl opgezette noodopgraving door de Rijksdienst vooraf. Een gebied van ongeveer 1,5 hectare werd onder grote tijdsdruk onderzocht en het beeld van De Woerd werd daarna sterk bijgesteld.⁴⁸ Allereerst is de aanwezigheid van een militair legerkamp krachtig ontkend, evenals dat van het veronderstelde *praetorium* of 'staatshotel' van Bogaers waarvan niets werd aangetroffen. Wel vonden de onderzoekers een haven en een geromaniseerde nederzetting ter plaatse. De terpachtige verhoging van het terrein werd verklaard uit het feit dat de relatief natte zone door de Romeinen werd opgehoogd met plaggen en grond. Dit werk begon met de aanleg van een dijkje dat parallel aan de Rijn werd gebouwd. Daarna deden de Romeinen hetzelfde met een deel van het achterland. Hoe hoog die ophogingen waren, is onbekend gebleven, maar men veronderstelt toch minimaal 50 centimeter. De plaggen en palenrijtjes werden tijdens het onderzoek aangetroffen op een gemiddelde hoogte van 0,70 tot 0,60 m+ NAP, terwijl de sporen van gebouwen en de Romeinse weg op 0,10 m +NAP werden aangetroffen en de grondsporen van verbrande bouwwerken nog hoger rond 0,00 of zelfs 0,15 m+ NAP.⁴⁹

De bovengenoemde zandige dijk werd aan de voet beschoeid met palen en vlechtwerk en boven op het kunstwerk liep een weg. Deze *limesweg* verliep verder in zuidoostelijke richting naar het fort in Leiden-Roomburg (*Matilo*). Naar het noorden toe veronderstelden Bloemers en Sarfatij een knik in de weg, daar waar de route een noordelijke geul overbrugt. Deze is ook daadwerkelijk aangetroffen tijdens het onderzoek in 1986-1988 op het Marktveld en het verloop van de weg is definitief in kaart gebracht tijdens het onderzoek op Weerdkampen in 2019. Vanaf daar heeft de weg een verbinding gevormd met het legerkamp in het centrum van Valkenburg.

De vicus op De Woerd

De 'definitieve' analyse van de nederzettingssporen op De Woerd (1972) is veel later ter hand genomen en pas uitgewerkt in 2010-2011 door Vos en Van der Linden.⁵⁰ Het beeld dat daaruit naar voren kwam, betreft een vroeg-Romeinse fase van opslagstructuren en een kade waaruit een haven mag worden afgeleid. Daarna werd vanaf ca. 70 na Chr. een vrijwel aaneengesloten rij langgerekte huizen gebouwd, waarvan de lengte-assen haaks op een min of meer noord-zuid georiënteerde weg waren aangelegd. De veelal éénbeukige woon-werk-winkel-huizen bevonden zich op rechthoekige percelen met lengtes tot 50 m inclusief achtergelegen schuttingen, tuinen en bijgebouwtjes.

Verder westelijk, aan de uiterste rand van het opgegraven gebied van 1972 lijken zich in een bepaalde periode eveneens nog enkele huizenrijen te bevinden. Hieruit kan worden afgeleid dat zich twee, min of meer achter elkaar gelegen rijen gebouwen ter plaatse hebben bevonden. De meest westelijke, tweede rij gebouwen ligt zover van de bekende Romeinse weg af dat deze huizen daarop vast niet waren georiënteerd. Inmiddels is met de vaststelling van het legioenskamp en onlangs met de interpretatie van een tiental sporen als 'binnenhof' van het *principia*, duidelijk geworden dat één van de centrale assen door het legioenskamp (*via principalis*) uitlijnt op de Achterweg ter hoogte van De Woerd (ten westen van de aangetroffen tweede rij gebouwen). Hoewel het allerm minst zeker is dat er tijdens het gebruik van het legioenskamp halverwege de 1e eeuw een weg aan de zuidzijde van het kamp gelegen heeft, is het wel een mogelijkheid waar rekening mee gehouden dient te worden. En zoals de oostelijke wal van het kamp een oriëntatiepunt bleek te zijn bij de eerste aanleg van de *limesweg* kan een eventuele doorgaande weg door het legioenskamp aan de zuidzijde ook een rol hebben gespeeld bij de indeling van de *vicus* op De Woerd. De *vicus* ligt dan mooi tussen beide wegen in.

⁴⁸ Zie Bloemers & Sarfatij 1973 en 1976; Sarfatij 1975 en 1977.

⁴⁹ Hetzelfde is geconstateerd tijdens archeologisch onderzoek door Archol/ADC in 2025 direct ten westen van de N206 in het kader van de aanleg van een fietsviaduct. Ter hoogte van de oudste Romeinse weg (die daar samenvalt met de wal van het legioenskamp) werden in de overgangszone naar de Rijndelta plaggen waargenomen die ter versteviging van de bodem hebben gediend alvorens daar een wal/weg aan te kunnen leggen (Duivenvoorde *et al.* In voorbereiding).

⁵⁰ Vos & Van der Linden 2011. Zie ook Vos, van der Linden & Voormolen 2012.

Voor de Romeinse bewoning op De Woerd is ook het traceren van de zijgeul van de Rijn, aan de noordkant van de opgraving van belang geweest (de De Woerdgeul). De relatie met het terrein De Woerd is evident en inmiddels lijkt de positie van de geul ook een belangrijke rol gespeeld te hebben bij de 'uitleg' van het noordelijker gelegen legioenskamp. Het legioenskamp is namelijk precies tussen de Marktveldgeul in het noorden en de De Woerdgeul in het zuiden aangelegd. Voor de Marktveldgeul is ontdekt dat dit in eerste instantie een gegraven geul geweest moet zijn, die mogelijk bevaarbaar was en direct ten noorden van het legioenskamp liep.⁵¹ Mogelijk diende deze geul ter bevoorradings van het legioenskamp.

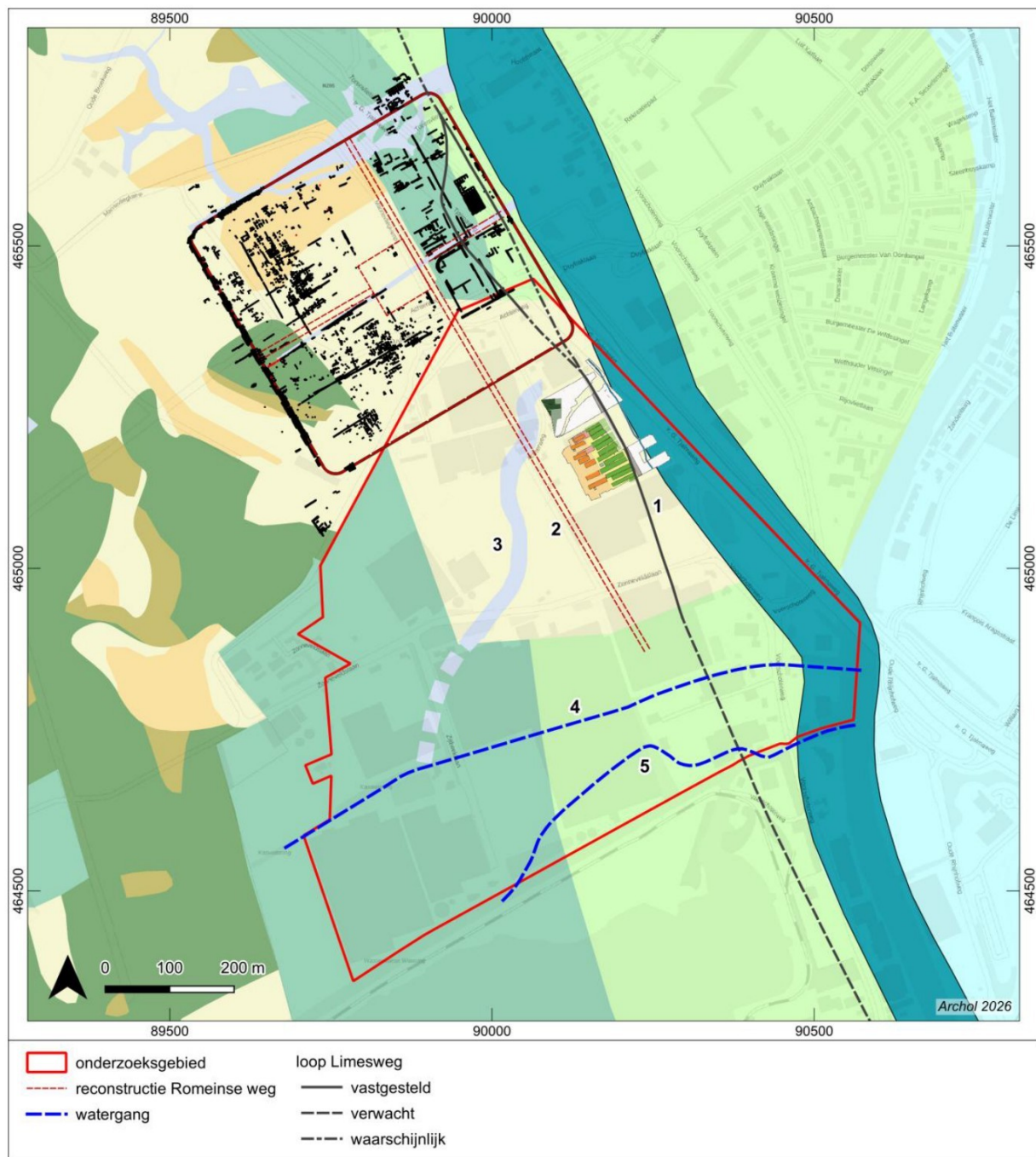
Van de geul aan de zuidzijde van het legioenskamp is veel minder bekend. De exacte positie van de geul is in de opgravingen van 1988 (zie onder) geduid, maar niet geheel zeker is hoe die zich verder naar het westen heeft voortgezet. Onderzoek van IDDS suggereert een zuidwestelijk verloop van de geul, maar dit kan ook om een zijtak gaan (zie paragraaf 4.1).⁵² Hoe dan ook lijkt de geul de mogelijkheden van aaneengesloten bewoning van De Woerd naar het noordelijk gelegen Legioenskamp/Marktveld/Weerdkampen te hebben beperkt. Tijdens het proefsleuvenonderzoek van IDDS zijn in de sleuven direct ten noorden van de opgraving uit 1972 nog sporen van de vicus aangetroffen. De opgraving van 1972 zelf laat geheel in het noorden nog een horreum en enkele opslagstructuren zien dus het is aannemelijk dat de bewoning zich in ieder geval uitstreckte tot aan de De Woerdgeul. Gezien de grote hoeveelheid Romeinse vondsten die uit de geul is geborgen, is het duidelijk dat deze openlag gedurende een groot deel van de Romeinse tijd. Naar het zuiden toe is duidelijk dat de hoge zavelige gronden van de oeverwal zich in principe hebben voortgezet tot ver voorbij de Zonneveldslaan tot mogelijk aan het Valkenburgse Meer aan toe.

Samenvattend mag over De Woerd geconcludeerd worden dat de vindplaats in gebruik is geweest tussen ca. 50 en 240. De vroegste fase betrof een aantal opslagstructuren welke op een opgehoogd terrein lagen. Greppels en palenrijtjes zijn kenmerkend. Nadien ontstond in de Flavische periode de eerste infrastructuur in het gebied en werden daar haaks op percelen of bouwkvavels aangelegd waarop huizen zijn gebouwd. Die woon/winkel/werkhuizen met afmetingen van ca. 7-10 m breed en minimaal 20 maar meestal wel 40 m lengte met achterliggende tuinen met (opslag-, voorraad- en afval-)kuilen, waterputten en schuurtjes, zijn in hoge mate karakteristiek voor Romeinse *vici*. Ze zijn in verschillende fasen (vermoedelijk minimaal vijf) aantoonbaar gebleken waarbij de overgang van fasen onder meer bepaald is door tweemaal een brand, gelet op de oranjegekleurde verbrande leem in veel gebouwwanden en andere grondsporen.⁵³

⁵¹ Zie Blom, Loopik & Vos (red.) 2024.

⁵² Wilbers 2019, Langeveld & Semeijn 2024.

⁵³ Vos & van der Linden 2011.

Figuur 5-3 Plangebied Zijkhoek-De Woerd met de belangrijkste elementen uit de Romeinse tijd.

1 Limesweg, deels gereconstrueerd, 2 hypothetische weg uit legioenskamp 3, De Woerd-geul, deels gereconstrueerd, 4 en 5 mogelijke geulen.

5.4 Middeleeuwen en Nieuwe tijd

5.4.1 Vroege middeleeuwen

Ten noorden en noordoosten van plangebied Zijkhoek-De Woerd is in de vorige eeuw een vroegmiddeleeuwse nederzetting opgegraven (Figuur 5-4). Deze opgraving (1986-1988) vond plaats ter hoogte van De Woerd, in het (destijds toekomstige tracé) van de N206 als voortzetting van het archeologisch onderzoek op het Marktveld (1985-1988). De resultaten van deze

opgravingscampagne zijn summier beschreven door onder meer Bult en Hallewas.⁵⁴ Van een daadwerkelijke analyse en publicatie is het (nog) niet gekomen.

De vroegmiddeleeuwse nederzetting dateert uit de 8^e tot en met de vroege 12^e eeuw. In totaal zijn 28 (min of meer) complete huisplattegronden uit de 7^e tot en met de 10de eeuw aangetroffen. De opgravers gaan ervan uit dat er gelijktijdig zo'n zes tot acht erven in gebruik zijn geweest. Op sommige locaties lijkt sprake te zijn van herbouw van gebouwen op dezelfde plek, wat duidt op een zekere plaatsvastheid van de nederzetting gedurende de vroege middeleeuwen.

De vroegmiddeleeuwse huizen vertonen een redelijk uniforme opbouw met een tweebeukige plattegrond, bestaande uit drie rijen van elk vier palen. De plattegronden hadden een gemiddelde afmeting van ca. 11 x 5,5 m. Tijdens de opgraving De Woerd (1972-1973) zijn twee mogelijk vroegmiddeleeuwse plattegronden gevonden, hetgeen suggereert dat de vroegmiddeleeuwse nederzetting in westelijke richting, buiten de opgravingen van 1986-1988 heeft doorgelopen. Het is vooralsnog onduidelijk of er sprake was van continuïteit ofwel voortzetting van de bewoning op De Woerd, van de Romeinse tijd naar de vroege middeleeuwen. Naast de nederzettingssporen zijn tevens rijen van beschoeiingen van de Rijnsoever aangetroffen. Daarbij is ook een aanlegsteiger en een landhoofd gevonden die tussen ca. 750 en 850 in ten minste twee fases werd gebouwd met houten palen en in de tweede fase onder andere verstevigd met kalk- en tufsteenblokken.

De vroegmiddeleeuwse nederzetting van De Woerd ligt op drie opeenvolgende oeverwallen van de Oude Rijn die zich oostwaarts heeft ontwikkeld. In het noorden van de nederzettingen lag een nog watervoerende zijtak/ geul, de De Woerd-geul, die ook in de Romeinse tijd actief was en zich toen ten zuiden van het legioenskamp bevond. De vroegmiddeleeuwse gebouwen zijn haaks op de zijtak gebouwd of volgen de ligging van de oeverwal(len).⁵⁵

De oeverwallen waarop de vroegmiddeleeuwse nederzetting ligt zijn afgezet op de geulafzettingen van de Romeinse Rijn.⁵⁶ Op het Romeinse niveau (circa 1 m onder het vroegmiddeleeuwse niveau) zijn slechts een beperkte hoeveelheid Romeinse resten aangetroffen.⁵⁷ Daarbij is opgemerkt dat het oostelijk deel van de Romeinse nederzetting door het verleggen van de Rijnloop is geërodeerd. Van dit deel zijn nog wel de resten van de diepste sporen aangetroffen, zoals greppels en kuilen.

Aan de overzijde van de Rijn ten oosten van het onderzoeksgebied ontwikkelde zich in de vroege middeleeuwen nog een omvangrijke nederzetting: Oegstgeest-Rijnfront. Het archeologisch onderzoek daar bracht resten aan het licht van een nederzetting uit de 6de tot en met het begin van de 8ste eeuw.⁵⁸ Hemelsbreed lagen de nederzettingen van De Woerd en van Rijnfront 350 m van elkaar vandaan. Interessant is in hoeverre de bewoning op De Woerd in die periode nog stroomopwaarts (in zuidelijke richting) heeft doorgelopen en er eventueel sprake is geweest van twee gelijktijdige nederzettingen op beide oevers van de Rijn. Onderzoek binnen het zuidoosten van het plangebied kan daar mogelijk een antwoord op geven.

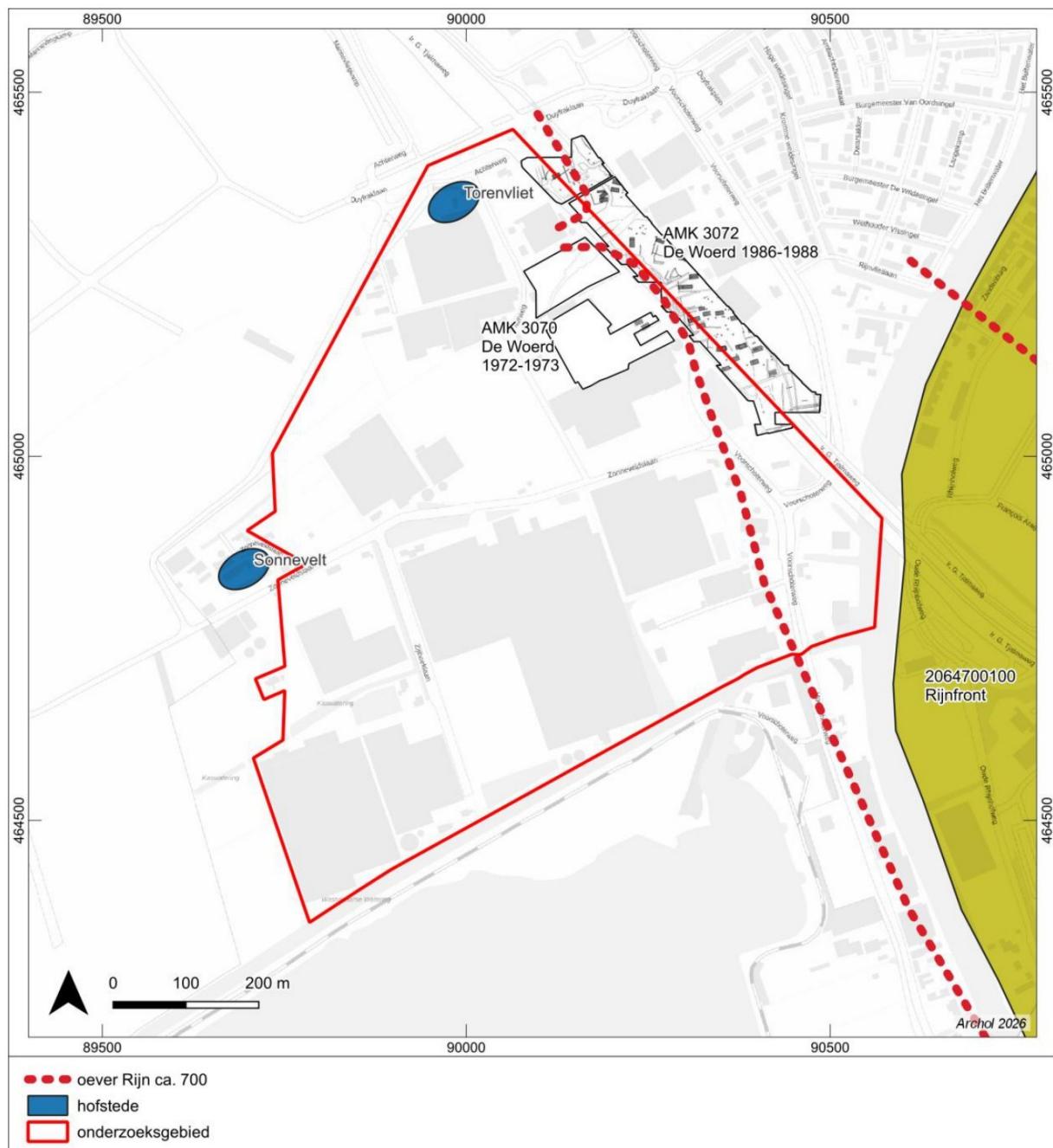
⁵⁴ Bult & Hallewas 1990; Bult, Van Doesburg & Hallewas 1990; Dijkstra 2011, 140-144.

⁵⁵ Bult, van Doesburg & Hallewas 1990, 158.

⁵⁶ Lensink 1988

⁵⁷ Bult, Van Doesburg & Hallewas 1990, 148.

⁵⁸ De Bruin, Bakels & Theuvs 2021.

Figuur 5-4 Overzicht van de plangebied Zijkhoek-De Woerd en de bekende elementen uit de middeleeuwen. De rode stippellijn geeft de Rijnsoever in de 7de eeuw weer op basis van de opgravingen op De Woerd in 1988. Ten noorden en noordoosten van het plangebied ligt de vroegmiddeleeuwse nederzetting van De Woerd (opgraving 1986-1988). Binnen het plangebied zelf zijn twee mogelijke huisplattegronden gelokaliseerd (opgraving 1972-1973). Daar tegenover op de andere oever van de Rijn is de aanzet van de vroegmiddeleeuwse nederzetting van Rijnfront te zien. Ten westen van het onderzoeksgebied zijn de locaties te herkennen van de hofstedes Torenvliet en Sonneveld, die dateren in de volle en late middeleeuwen.

5.4.2 Volle en late middeleeuwen en Nieuwe tijd

Binnen de grenzen van plangebied Zijkhoek-De Woerd is een belangrijke locatie uit de middeleeuwen bekend: de hofstede Torenvliet. Direct te westen van het plangebied ligt een tweede hofstede, genaamd Sonneveld. Van hofstede Torenvliet is bekend dat de hofstede vanaf de 11^e eeuw waarschijnlijk al eigendom was van de Hollandse graven en het door de heer van

Wassenaar in 1369 in leen wordt uitgegeven.⁵⁹ Ook Sonnevelt was waarschijnlijk eigendom van de graven van Holland en werd in de 12^e eeuw in leen uitgegeven.

Op basis van historisch kaartmateriaal en archiefonderzoek heeft Parlevliet de ontwikkeling van het landgebruik in Katwijk vanaf de late middeleeuwen gereconstrueerd (Figuur 5-6).⁶⁰ Voor het voormalige Marine vliegveld hebben de hier uitgevoerde opgravingen deze reconstructie bevestigd.⁶¹ De oudste kavels, waarop in de Romeinse tijd en vroege middeleeuwen al werd gewoond, zijn terug te vinden op oevers van de Oude Rijn. Vanuit hier is in zuidwestelijke richting het lagergelegen gebied ontgonnen. Daarbij zou het landschappelijk reliëf leidend zijn geweest. In de eerste fase, gedurende de volle middeleeuwen, zorgde de afwatering op kreekjes voor een onregelmatig patroon van kavels. In de tweede fase, gedateerd in de 13^e eeuw, worden rechte kavels aangelegd die afwateren op wetingen. Opgemerkt wordt dat de opzet van het verkavelingssysteem in het gebied vanaf de late middeleeuwen tot en met de Nieuwe tijd op hoofdlijnen ongewijzigd is gebleven.⁶²

Het oosten van plangebied Zijlhoek-De Woerd ligt op de oevers waar de oudste kavels zijn gesitueerd. Het zuiden van het plangebied ligt in het gebied dat tijdens de 1^e ontginningsfase (volle middeleeuwen) in cultuur is gebracht.

Op het oudste historische kaartmateriaal is in plangebied Zijlhoek-De Woerd geen bebouwing te zien. Volgens de kaart van Rijnland (1647) liepen in de 17^e eeuw twee watergangen van oost naar west door het zuiden van het plangebied, de Merenzijl langs de zuidgrens en de Kaswetering daar iets ten noorden van (Figuur 5-5). De herkomst van beide watergangen is onbekend. Vanwege hun enigszins kronkelig verloop betreft het hier mogelijk oude kreken.⁶³ De kaart van Rijnland toont in het zuidoosten van het plangebied ook drie omheinde gebouwen: een omheind gebouw dat aan de zuidzijde grenst aan de Kaswetering, een omheind gebouw langs de Ryn Ryck en een omheind gebouw dat in de oksel van de Merenzijl en de Ryn Dyck ligt. In het noordwesten van het plangebied toont de kaart van Rijnland de hofstede Torenvliet.

Op de reconstructiekaart 1544 van Parlevliet zijn Torenvliet en de drie gebouwen in het zuidoosten ook afgebeeld (Figuur 5-6). Op de reconstructiekaart zijn in het noorden en zuiden ook verschillende bruggen afgebeeld.

De meest recente ontwikkelingen van het plangebied zijn te volgen op de opeenvolgende topografische kaarten vanaf ca. 1850 (Figuur 5-7). Dat beeld maakt duidelijk dat het gebied uit agrarische gronden en grasland bestaat. Pas vanaf het kaartbeeld 1990 zijn er ook gebouwen, mogelijk schuren te zien. Vanaf 1999 staan er omvangrijke kassencomplexen die daar tot voor kort nog hebben gestaan.

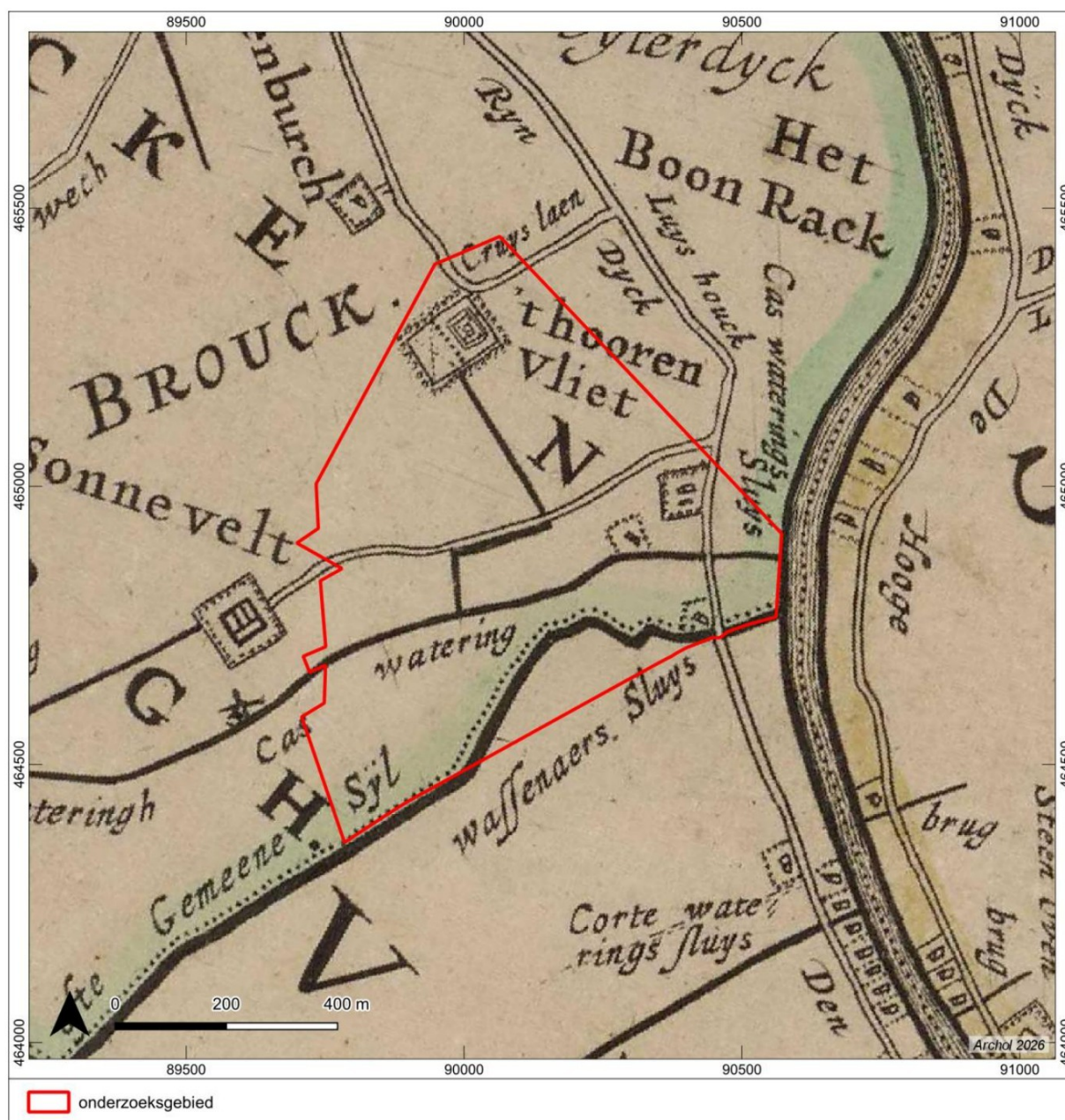
⁵⁹ Bult, Van Doesburg & Hallewas 1990, 163.

⁶⁰ <http://www.historievankatwijk.nl/atlas/#ank3>.

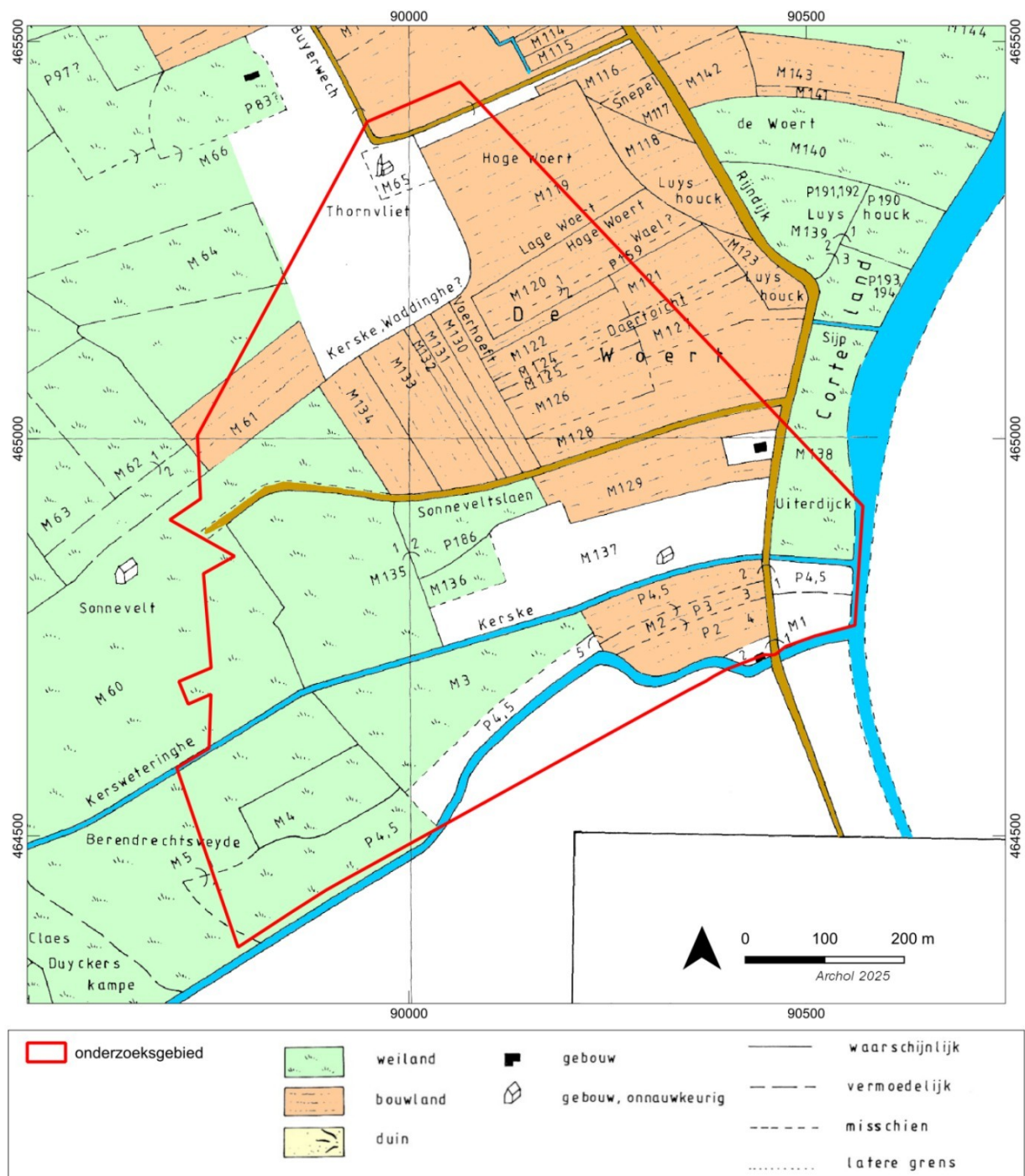
⁶¹ Loopik & Goossens 2023, 40; Tol, Van Amerongen & Jansen 2023, 283,

⁶² Loopik & Goossens 2023, 40.

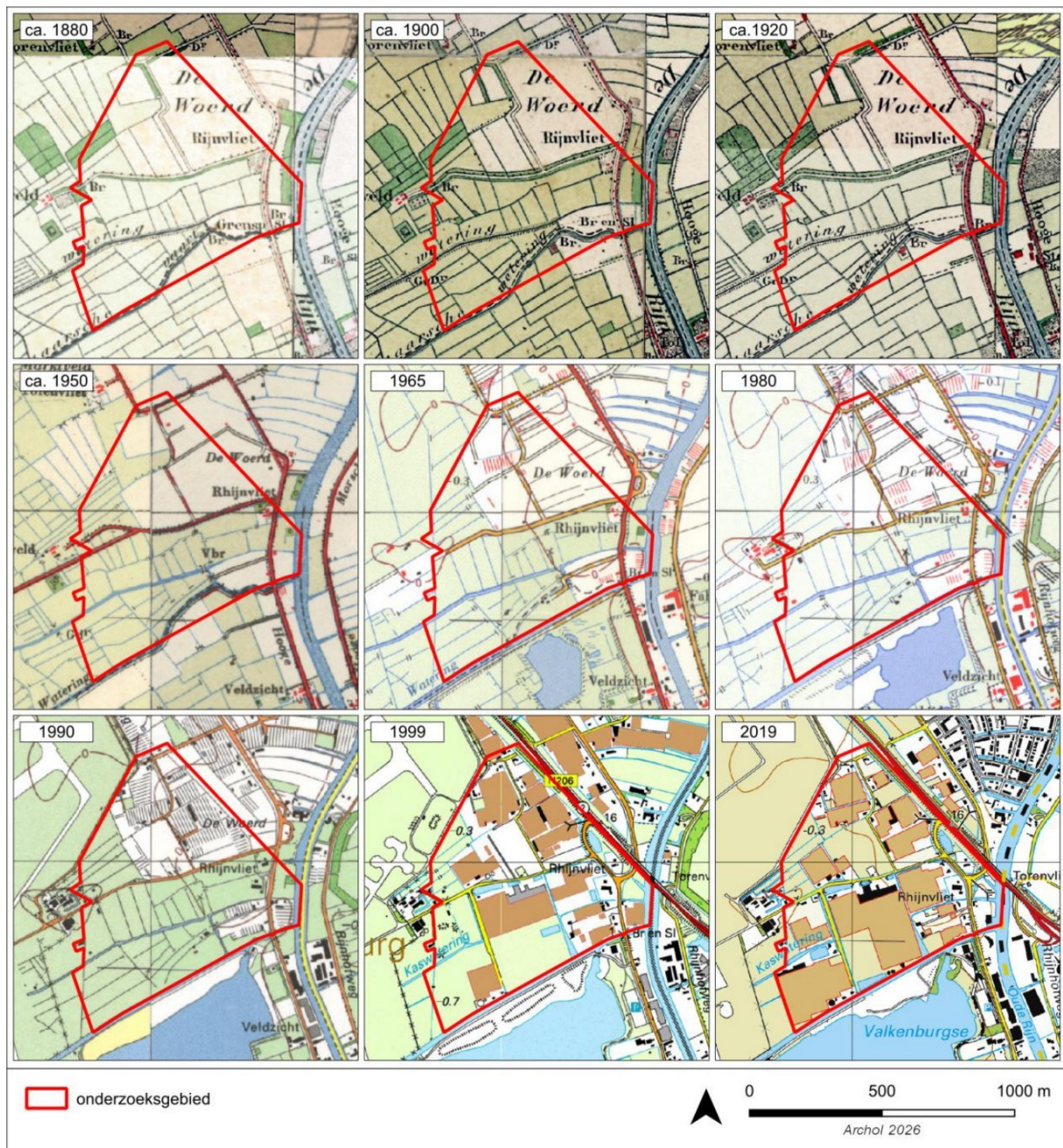
⁶³ Loopik & Goossens 2023, 27.

Figuur 5-5 Plangebied Zijlhoek-De Woerd geprojecteerd op een kaart van het Hoogheemraadschap van Rijnland uit 1687.

Figuur 5-6 Plangebied Zijkhoek-De Woerd geprojecteerd op een reconstructie van het landgebruik in 1544 (naar: Parlevliet) met aan de zuidoostzijde drie gebouwen en vijf bruggen over een weg en perceelsgrenzen tussen de watergangen Kaswetering (Kerske) en Merenzijl, centraal een brug over een perceelsgrens (1 Ω 2), in het noorden de hofstede Thornvliet en een brug over een naastgelegen weg.

Figuur 5-7 Plangebied Zijlhoek-De Woerd geprojecteerd op negen historische kaarten (bron: Topotijdreis.nl).

5.5 Gespecificeerde archeologische verwachting

Om de archeologische verwachting te specificeren zijn de verschillende geraadpleegde bronnen gecombineerd en vertaald naar de kans op het voorkomen van archeologische resten.

5.5.1 Late prehistorie

Vanaf circa 1 m -mv (circa -0,7 tot -1,1 m -mv) bevinden zich in het plangebied naar verwachting afzettingen van het kwelderlandschap. Indien hierbinnen sprake is van een fijnmazig patroon van kwelderkreken en -oevers, dan is de kans groot dat deze in de late bronstijd en vroege ijzertijd bewoond zijn geweest. Er zijn voorzichtige aanwijzingen dat er daadwerkelijk kreken en oevers aanwezig zijn, maar zeker is dit niet. Om die reden geldt voor het plangebied een middelhoge kans op het aantreffen van archeologische resten uit de late bronstijd en vroege ijzertijd.

De in de nabijheid uitgevoerde onderzoeken hebben, afgezien van enkele complete potten uit dekgeulen van Limesbuurt, geen aanwijzingen opgeleverd voor bewoning in de midden- of late ijzertijd op de oever- en dekafzettingen langs de Oude Rijn (lage verwachting).

5.5.2 Romeinse tijd

Algemeen

Van plangebied Zijlhoek-De Woerd is een deel archeologisch onderzocht, voornamelijk tijdens de grootschalige opgraving van 1972. De resultaten van dit onderzoek, in combinatie met de gegevens van nabijgelegen Romeinse vindplaatsen, vormen de belangrijkste bron voor de archeologische verwachting van plangebied Zijlhoek-De Woerd (Figuur 5-3).

De Woerd

De opgravingen op De Woerd tonen aan dat de locatie bewoond was tussen ongeveer 50 en 240 n.Chr. In de vroeg-Romeinse tijd is sprake van een opgehoogd terrein met opslagstructuren en een kade waaruit een haven mag worden afgeleid. In de Flavische periode (70 – 100 n. Chr.) is een weg aangelegd met ten westen daarvan een vicus. Deze bestond uit twee noordwest-zuidoost georiënteerde rijen huizen, waarvan de oostelijke aansloot op de limesweg (Figuur 5-3: 1). Vicus, limesweg en kadewerken zullen in noordelijke, oostelijke en zuidelijke richting tot buiten het opgegraven areaal doorlopen. Het terrein in (zuid)westelijke richting is in de jaren '40 van de vorige eeuw door middel van enkele sleuven onderzocht maar viel buiten de grote opgraving van 1972. De sleuven laten zien dat dit iets lagergelegen deel van de Woerd buiten de bewoningskern van de vicus viel.

Legioenskamp

In het noorden overlapt plangebied De Woerd met het legioenskamp dat hier in 39/40 n. Chr. is aangelegd. Dit deel van het kamp kon tijdens de campagne van 2019-2021 (of eerder tijdens het onderzoek op Weerdkampen) niet onderzocht worden. In het deel dat nu binnen plangebied De Woerd-Zijlhoek valt mogen een aantal onderdelen van het kamp verwacht worden. Zo loopt de wal (inclusief slietenfundering), met gracht en diverse bouwwerken door het plangebied van zuidwest naar noordoost. Er zijn slechts enkele waltorens in het zuidwesten teruggevonden en daarvan zijn er nog zeker ca tien te verwachten. Ook het poortgebouw (*porta Principalis Dextera*) is aan deze zijde van het kamp te verwachten. Aan binnenbebouwing moet vooral aan onderkomens voor de soldaten gedacht worden (barakken) maar bijvoorbeeld een *valetudinarium* (ziekenboeg) behoort ook tot de mogelijkheden.

Als we uitgaan van een gestandaardiseerde opbouw van het kamp met centrale assen die als weg hebben gefunctioneerd, dan kan de veronderstelde *via principalis* vanuit het legioenskamp (via de *porta Principalis Dextera*) worden doorgetrokken naar het zuiden tot aan de Achterweg (of net iets ten oosten daarvan; Figuur 5-3: 2). Vanaf hier kan de weg met eventuele bebouwing langs de westelijke opgravingsgrens van 1972 over De Woerd hebben gelopen en vervolgens door naar Zonneveld om mogelijk aan te sluiten op de limesweg die op de oostelijke grens van De Woerd heeft gelopen. Het is echter maar de vraag of de Romeinen de moeite hebben genomen om vanuit het legioenskamp in zuidoostelijke richting een weg aan te leggen, gezien de zeer korte gebruiksduur van het kamp, maar ondenkbaar is het zeker niet. De Woerd had een zeer gunstige ligging aan de Rijn en kon een rol spelen bij de bevoorrading van het kamp. Daarnaast lijkt het ondenkbaar dat het kamp bij ontwerp en inrichting initieel een tijdelijk karakter was toebedeeld. Daarvoor lijken specifieke onderdelen zoals de verdedigingswerken op de wal en de poortgebouw(en) bijzonder robuust uitgevoerd. Mogelijk liggen er aan het opgeven van het kamp geopolitieke oorzaken ten grondslag en ging men oorspronkelijk uit van een meer permanent kamp en dus ook van een meer permanente inrichting van het landschap rondom.

Grafveld

Hoewel er op Marktveld een groot grafveld heeft gelegen waar alles bij elkaar ruim 500 graven zijn aangetroffen, wil dat niet zeggen dat er elders op de oeverwal, of net daarlangs, geen andere grafvelden in gebruik zijn geweest. Hierboven zagen we al dat naast de bijzettingen op Marktveld ook op Veldzicht en ten noorden van het *castellum* graven zijn aangetroffen. Het aantal graven op Marktveld is bij lange na niet representatief voor de gehele Romeinse populatie gedurende enkele eeuwen van bewoning. Gezien de afstand van de *vicus* op De Woerd ten opzichte van het grafveld op Marktveld is het niet onwaarschijnlijk dat er dichterbij De Woerd ook een grafveld heeft gelegen.

Militaire versterking op Zijlhoek-De Woerd

Hoewel nooit aangetroffen wijzen Vos & van der Linden (2011) op de indirecte aanwijzingen dat de *vicus* van De Woerd bij een militaire versterking gelegen zou kunnen hebben. Argumenten hiervoor zijn de aanleg van de *vicus* op ruim 1 km afstand van het *castellum* in het dorp, wat vergeleken met andere *vici* een veel te grote afstand is om aan elkaar te koppelen. Verder gaat het om dichte bebouwing op een terrein dat opgehoogd werd en klaarblijkelijk op deze plaats moest blijven liggen. Ook de veronderstelde omvang van de *vicus*, ongeveer vijf hectare, wijst op een vermoede aanwezigheid van een

nabijgelegen militaire versterking, temeer daar *vici* bij andere *castella* ongeveer even groot zijn. Tot slot is het voorkomen van veel bakstenen geschutskogels en de relatief grote aantallen militaire baksteenstempels opmerkelijk.

Een relatie tussen de *vicus* en het legioenskamp lijkt in eerste instantie voor de hand te liggen. Echter: voor het legioenskamp is een uiterst kortstondig gebruik beargumenteerd. Niet alleen het zeer lage aantal vondsten in relatie tot een militair kamp dat mogelijk aan meer dan 5.000 man onderdak bood, maar ook de 'ongrijpbare' indeling van het kamp door een gebrek aan goed gefundeerde gebouwen op het binnenterrein, verraden een niet al te lang gebruik van het kamp. De onderzoekers verwijzen naar verschillende redenen waarom het kamp opgericht zou zijn maar uit alle redeneringen volgt een gebruik van enkele jaren tot hooguit een decennium.⁶⁴ De *vicus* op Zijlhoek-De Woerd was veel langer in gebruik en diende daarom mogelijk een tweede en/of opvolgende militaire versterking. Er zijn geen (duidelijke) aanwijzingen aangetroffen dat deze versterking op dezelfde plek als het legioenskamp heeft gelegen. Sterker nog: vermoedelijk hebben de legionairs vanuit het legioenskamp de bouw van *castella* in de omgeving geïnitieerd en liggen deze forten dus in de regel buiten het grote kamp, mogelijk iets verder naar het zuiden ter hoogte van onderhavig plangebied Zijlhoek-De Woerd.

Geulen en watermanagement

In de Romeinse tijd stroomden vanuit de Oude Rijn diverse geulen het lagergelegen achterland in. Uit de resultaten van de opgravingen op het voormalige vliegveld en in het plangebied Limesbuurt blijkt dat de Romeinen deze waterlopen actief beheerden door middel van dammen en brugconstructies. Direct ten noorden van de *vicus* op De Woerd heeft in de Romeinse tijd de De Woerd-geul gelegen en ook in het zuidelijke deel van het plangebied hebben in de Romeinse tijd mogelijk enkele geulen gelopen, waarbij de aanwezigheid van dammen en bruggen kan worden verwacht. Het gaat om een deel van de De Woerd-geul die mogelijk naar het zuidwesten heeft gelopen (Figuur 5-3: 3) en twee historische watergangen, de Kaswetering en de Merenzijl (Figuur 5-3: 4 en 5), die het plangebied van oost naar west doorkruisen en mogelijk hun oorsprong in oude kreken hebben.

Bewoning in het achterland van de Oude Rijn

In de Romeinse tijd was de relatief hoog gelegen, zuidelijke Rijnsoever intensief bewoond en benut. Het op grotere afstand van de Oude Rijn gelegen lagere terrein lijkt vooral agrarisch benut gezien de vele verkavelingsgreppels die hier zijn aangetroffen. Daarnaast week men naar de lagere gebiedsdelen uit voor de aanleg van het grote legioenskamp. Dat deze terreinen niet alleen interessant waren voor agrarische en militaire doeleinden bewijzen twee bewoonde erven die direct ten westen en noordwesten van het legioenskamp, op zo'n 300 – 500 m ten (zuid)westen van de Oude Rijn zijn aangetroffen en die dateren uit de 2^e en/of 3^e eeuw.⁶⁵

Plangebied Zijlhoek-De Woerd

Concluderend mag gesteld worden dat door de hoge druk waaronder het onderzoek op De Woerd in 1972 stond, het niet ondenkbaar is dat in het reeds opgegraven deel van het plangebied nog behoudenswaardige archeologische resten terug te vinden zijn. Er is weliswaar in meerdere vlakken (niveaus) onderzocht, maar de vlaktekeningen laten zien dat dit niet over het gehele onderzoeksterrein gelijk was en er maar op een paar specifieke plekken tot ongeveer een meter min maaiveld is verdiept. Daarbij valt het te betwijfelen of alle sporen gecoupeerd en afgewerkt zijn. Het is dus zeker niet uitgesloten dat (op het diepste niveau) archeologische sporen (deels) intact teruggevonden kunnen worden. Buiten de grenzen van het opgegraven gebied heeft in het recente verleden als gevolg van bouwwerkzaamheden slechts weinig verstoring van het archeologische niveau plaatsgevonden.

Voor de niet opgegraven percelen binnen het plangebied geldt een zeer hoge archeologische verwachting. De langgerekte huizen van de *vicus* en het wegtracé van de limesweg zullen zich in ieder geval uitstrekken tot ten noorden van het opgravingsterrein De Woerd 1972, getuige de sporen die door IDDS zijn aangetroffen op het deel van De Woerd dat tot monument is verklaard. Deze structuren zijn ook verder naar het zuiden te verwachten alwaar de begrenzing van de *vicus* niet is bereikt tijdens het onderzoek uit 1972. Verder oostelijk zijn in de niet opgegraven delen tussen wegtracé (limesweg) en de Rijn palenrijen te verwachten die met oeverversteving en kadewerken te maken hebben. Het (zuid)westelijke deel van plangebied Zijlhoek-De Woerd bevindt zich vermoedelijk in de randzone van de *vicus* met mogelijk aan de westzijde een weg die vanuit het legioenskamp naar het zuiden loopt en richting het zuidwesten de De Woerdgeul die mogelijk een natuurlijke begrenzing van de *vicus* vormde. Voor alle niet-eerder onderzochte delen van plangebied Zijlhoek-De Woerd geldt daarnaast dat er een kans bestaat op het aantreffen van graven. Ook dient er rekening gehouden te worden met de

⁶⁴ Blom, Loopik & Vos (red.) 2024.

⁶⁵ Blom, Loopik & Vos (red.) 2024. Brattinga & Geerts in. prep.

aanwezigheid van een militaire versterking. Niet in de laatste plaats omdat in het noorden het plangebied overlapt met een niet eerder onderzocht deel van het legioenskamp.

5.5.3 Middeleeuwen en Nieuwe tijd

Tijdens de opgravingen op De Woerd zijn op de oeverafzettingen nederzittingsresten aangetroffen die aansluiten op de vroegmiddeleeuwse nederzetting van de N206. Het is aannemelijk dat de niet onderzochte oeverafzettingen in noordelijke en zuidelijke richting ook vroegmiddeleeuwse nederzittingsresten herbergen. Voor deze gebiedsdelen geldt een hoge verwachting. Voor het gebied ten westen hiervan, de overgangszone tussen de oeverafzettingen en het lager gelegen achterland kunnen hooguit perifere vroegmiddeleeuwse resten verwacht worden (middelhoge verwachting).

In de volle en late middeleeuwen en Nieuwe tijd zijn resten van bewoning te verwachten in het zuidoosten, langs en nabij de Ryn Dyck, en in het noordwesten waar hofstede Torenvliet heeft gelegen. Voor deze locatie geldt een hoge verwachting voor resten uit de middeleeuwen en Nieuwe tijd. Voor de overige delen van het plangebied heeft het historisch kaartmateriaal en de opgravingen op De Woerd geen aanwijzingen voor bewoning in deze perioden opgeleverd. Het historisch kaartmateriaal geeft de indruk dat het gebied in deze perioden hoofdzakelijk agrarisch in gebruik was met hier een daar wat bruggen en landwegen (lage archeologische verwachting).

5.5.4 Verstoringsgraad

Uit het verstoringsonderzoek blijkt dat het grootste deel van de bodem van het plangebied Zijlhoek-De Woerd, slechts oppervlakkig is verstoord (minder dan 50 cm -mv). Dit betekent dat eventueel aanwezige archeologische resten over het algemeen nog redelijk tot goed in de bodem bewaard zullen zijn gebleven. Alleen ter hoogte van leidingenstraten, wegen, watergangen, puntlocaties (bebouwing) en de opgraving De Woerd is sprake van gemiddelde tot diepe verstoringen..

6 Conclusies en aanbevelingen

Op basis van de onderzoeksresultaten is voor plangebied Zijlhoek-De Woerd een gespecificeerde archeologische verwachting opgesteld. Hieruit volgt dat de kans groot is dat in het plangebied behoudenswaardige archeologische resten aanwezig zijn, met name uit de Romeinse tijd en vroege middeleeuwen. Ook ter hoogte van de opgraving De Woerd (1972), mogen in het reeds opgegraven gedeelte, nog behoudenswaardige resten verwacht worden.

Omdat de kans groot is dat de voorgenomen ontwikkeling leidt tot aantasting van de verwachte archeologische waarden adviseren wij in een aantal gevallen vervolgonderzoek. Hieronder wordt dit advies nader gespecificeerd (Figuur 6-1):

- Rijksmonument 46141 (categorie 1a): geen vooronderzoek. Afstemmen met gemeente Katwijk (bevoegd gezag) en RCE (i.v.m. monumentvergunning) in welke vorm ontwikkelingen op het rijksmonument mogelijk zijn. Op basis hiervan kan vervolgonderzoek noodzakelijk zijn (**advies A**). Zo kan het, in het kader van het in situ behoud, zinvol zijn om met booronderzoek de diepteligging van het archeologische niveau te bepalen. Verder stellen wij voor om de reeds opgegraven delen van het rijksmonument te toetsten op de aanwezigheid van (niet afgewerkte diepere delen van) grondsporen. Om die reden adviseren wij om ter hoogte van enkele grote sporen(clusters) uit de opgravingstekening een kijkgat te maken. Indien blijkt dat de sporen geheel of grotendeels zijn afgewerkt, kan dit een argument zijn om deze terreindelen als archeologisch "leeg" te beschouwen.
- Categorieën 1 en 2 (buiten rijksmonument en opgraving, binnen De Woerd): proefsleuvenonderzoek met als doel het opsporen en waarderen van archeologische vindplaatsen (**advies B**).
- Categorie 2 (buiten rijksmonument, al opgegraven, binnen De Woerd): de kans bestaat dat hier nog behoudenswaardige sporen aanwezig zijn, mogelijk alleen nog enkele diepere delen van niet volledig afgewerkte sporen. Wij stellen voor dit te toetsen door ter hoogte van enkele grote sporen(clusters) uit de opgravingstekening een kijkgat te maken. Indien blijkt dat de sporen geheel of grotendeels zijn afgewerkt, kan dit een argument zijn om deze terreindelen als archeologisch "leeg" te beschouwen (**advies C**).
- Categorie 1 b (AMK-terrein met monumentnr. 3071): In principe is geen vooronderzoek nodig, omdat het terrein deel uitmaakt van een vindplaats die als behoudenswaardig is aangemerkt en daardoor verondersteld wordt reeds gewaardeerd te zijn. Dit wil overigens niet zeggen dat het gebied niet ontwikkeld kan worden.⁶⁶ Wij adviseren daarom om met de gemeente Katwijk af te stemmen in welke vorm ontwikkelingen op het monumentterrein mogelijk zijn. Afhankelijk van deze afstemming kan vervolgonderzoek noodzakelijk blijken. Wij adviseren een dergelijk vervolgonderzoek te starten met een verkennend booronderzoek (**advies D**). Het doel van dit onderzoek is het nader in kaart brengen van de landschappelijke opbouw, de verstoringsgraad en de diepteligging van het (de) archeologische niveau(s). Op basis hiervan kan worden vastgesteld of in-situ behoud mogelijk is, of dat een vervolgstap in de vorm van proefsleuven noodzakelijk is. Het verkennend booronderzoek is in februari 2026 uitgevoerd in de zone van advies D.⁶⁷
- Categorieën 2, 6 en 9 (buiten AMK-terreinen en De Woerd): Omdat de opbouw van het landschap in het plangebied beperkt bekend is, maar waarschijnlijk complex (met bovenin een door diverse geulen doorsneden deklandschap en daaronder een fijnmazig kwelderland), en de mate van verstoring deels onbekend is, adviseren wij als eerste stap een verkennend booronderzoek uit te voeren (**advies E**). Het doel van dit onderzoek is het nader in kaart brengen van de landschappelijke opbouw, de verstoringsgraad en de diepteligging van het (de) archeologische niveau(s). Op basis hiervan kan worden vastgesteld of in-situ behoud mogelijk is, of dat een vervolgstap in de vorm van proefsleuven noodzakelijk is. Het verkennend booronderzoek in het zuiden van zone E (Zonneveld) is in februari 2026 reeds uitgevoerd.⁶⁸
- Categorie 12 (volledig onderzochte gebieden, zones met een zeer lage verwachting en zones met diepe bodemverstoringen). Omdat deze terreinen volledig zijn vrijgesteld van een onderzoeksplicht adviseren wij hiervoor geen vervolgonderzoek (**advies F**).

Beleidskader

Delen van het plangebied vallen binnen rijksmonument 46141 (op de archeologische beleidskaart van de gemeente Katwijk verwerkt in categorie 1a). Voor de voorgenomen wijzigingen aan dit rijksmonument is een vergunning nodig. In tegenstelling

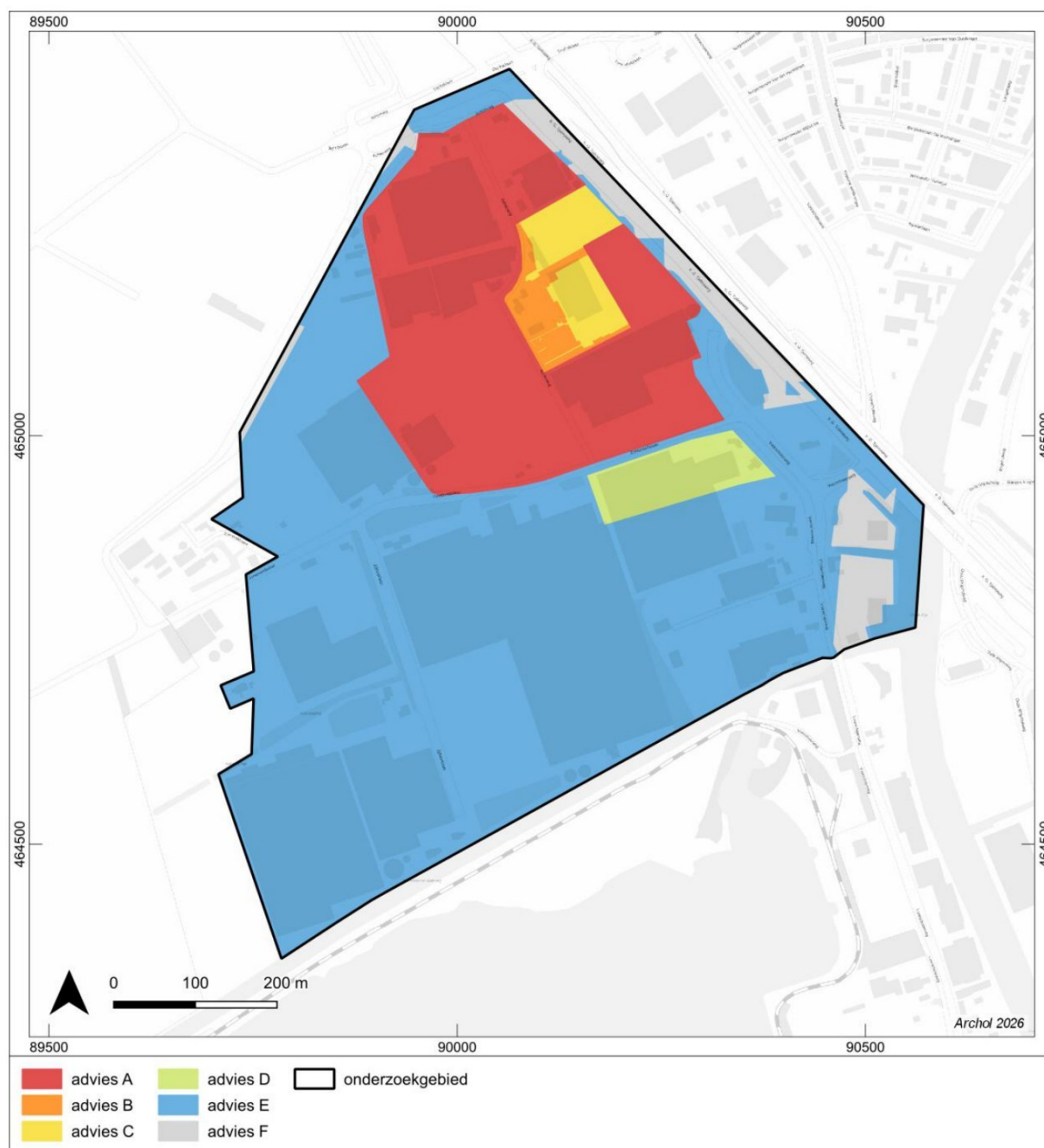
⁶⁶ Zie bijlage 5, voorwaarden gemeente Katwijk bij nominatie Werelderfgoed.

⁶⁷ Heunks et al., in prep.

⁶⁸ Heunks et al., in prep.

tot andere monumenten beslist de minister van OCW (vertegenwoordigd door de RCE) zelf over deze vergunningen, en niet de gemeente. Daarnaast kan de RCE 'bindende adviezen' verlenen aan de gemeente Katwijk over de ontwikkelingen op de archeologische rijksmonumenten. Wij adviseren met gemeente Katwijk (bevoegd gezag) en RCE (i.v.m. monumentvergunning) af te stemmen in welke vorm ontwikkelingen op de rijksmonumenten mogelijk zijn.

Een deel van het plangebied valt binnen de UNESCO-kernzone (categorie 1a), de UNESCO-bufferzone (categorie 1b) en de limes-verwachtingszone (categorie 2) (zie Figuur 2.2). Voor deze zones geldt dat bij het doorlopen van de archeologische afwegingscyclus overleg tussen gemeente, provincie en Rijk wenselijk is. In het Handelingskader Planinitiatieven hebben provincies en gemeenten afgesproken dat zij bij planvorming die van invloed kan zijn op de OUV (zie paragraaf 2.2) van het Werelderfgoed in de zogenoemde provinciale Limesclusters overleggen over alle aspecten van het sitemanagement. De NLS speelt hierbij een rol op het gebied van bescherming, publieksbereik en kennisdeling, als siteholder van het UNESCO Werelderfgoed Neder-Germaanse Limes. Het verdient aanbeveling bij deze overleggen ook de RCE te betrekken, vanwege haar rol in de fysieke monitoring van het Werelderfgoed en in kennisdeling.

Figuur 6-1 Overzicht van de adviezen over vervolgonderzoek in de plangebied Zijlhoek-De Woerd (noord).

Literatuur

- Bloemers, J. H. F., & Sarfatij, H. (1973). Valkenburg. *BKNOB*, 12 (aflevering december), 130–133.
- Bloemers, J. H. F., & Sarfatij, H. (1976). A Roman settlement at De Woerd, Valkenburg (South-Holland); Report I: The potters' stamps. *BROB*, 26, 133–161.
- Blom, E., Loopik, J., & Vos, W. K. (2024). *Legionairs op vliegveld Valkenburg (ZH). De opgraving van een onverwachte legerplaats uit de Vroeg-Romeinse tijd* (ADC Rapport 6061 / Archol Rapport 725). Archol / ADC ArcheoProjecten.
- Bogaers, J. E. (1964). Praetorium Agrippinae. *BKNOB*, 6de serie, 17, 209–240.
- Brattinga, J. J., Geerts, R. C. A., & Tol, A. J. (2024). *Opgraving (DO) Valkenburg – Limesbuurt. Evaluatierapport*.
- Bruin, J. de, Bakels, C. & Theuws, F. (Eds.). (2021). *Oegstgeest: A riverine settlement in the early medieval world system* (Merovingian Archaeology in the Low Countries 7). Bonn: Habelt-Verlag.
- Brunsting, H. (1949). (in Jaarverslag 1948). *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken*, 41, 22–23.
- Bult, E. J., & Hallewas, D. P. (1987). De opgravingscampagne op De Woerd in 1986. In E. J. Bult & D. P. Hallewas (Eds.), *Graven bij Valkenburg II. Het archeologisch onderzoek in 1986* (pp. 99–104). Delft.
- Bult, E. J., & Hallewas, D. P. (1990). Graven bij Valkenburg III. Het archeologisch onderzoek in 1987 en 1988. Delft: Stichting Onderzoek Romeinse Bewoning Valkenburg Z.H. Eburon.
- Bult, E. J., & Hallewas, D. P. (1990). Archaeological evidence for the early-medieval settlement around the Meuse and Rhine Delta up to ca 1000 AD. In J. C. Besteman, J. M. Bos, & H. A. Heidinga (Eds.), *Medieval Archaeology in the Netherlands. Studies presented to H. H. van Regteren Altena* (pp. 71–90). Assen/Maastricht: Studies in Prae- en Protohistorie, 4.
- Bult, E. J., van Doesburg, J. & Hallewas, D. P. (1990). De opgravingscampagne in de Vroeg-Middeleeuwse nederzetting op De Woerd bij Valkenburg (Z.H.) in 1987 en 1988. In E. J. Bult & D. P. Hallewas (Eds.), *Graven bij Valkenburg III: Het archeologisch onderzoek in 1987 en 1988* (pp. 146–166). Delft.
- Byvanck, A. W. (1945). *Nederland in den Romeinschen tijd*. Leiden.
- Dierendonck, R. M. Van, Hallewas, D. P., & Waugh, K. E. (Eds.). (1993). *The Valkenburg Excavations 1985–1988; Introduction and Detail Studies*. Amersfoort: Nederlandse Oudheden 15.
- Dinter, M. van. (2012). *Landscape reconstruction of the western part of the Limes-zone in the Netherlands. A sustainable frontier? The establishment of the Roman frontier in the Rhine delta*. Utrecht.
- Dinter, M. van. (2017). *Living along the Limes. Landscape and settlement in the Lower Rhine Delta during Roman and Early Medieval times*. Utrecht Studies in Earth Sciences. Utrecht.
- Dierendonck, R. M. van, Hallewas, D. P., & Waugh, K. E. (Eds.). (1993). *Marktveld. Nederlandse Oudheden 15 (ROB): The Valkenburg excavations 1985–1988*.
- Dijkstra, M. (2011). Rondom de mondingen van Rijn en Maas. Landschap en bewoning tussen de 3e en 9e eeuw in Zuid-Holland, in het bijzonder de Oude Rijnstreek. Leiden.
- Eijgenraam, G., Jansen, B., & Vossen, I. (z.j.). *Zonneveld, Valkenburg, gemeente Katwijk. Een bureauonderzoek* (ADC-rapport 5853). ADC ArcheoProjecten.

Gemeente Katwijk. (2010). *Bestemmingsplan archeologie gemeente Katwijk*.

Giffen, A. E. van. (1948). De Romeinse Castella in de dorpsheuvel te Valkenburg aan den Rijn (Z.H.) (Praetorium Agrippinae), I: De opgravingen in 1941. *JVT* 25-28, 1–316.

Glasbergen, W. (1945). De datering van het Romeinse castellum op 'De Woerd' bij Valkenburg (Z.H.). *OML*, 26, 24–35.

Heunks, E., Slegers, I. & Jansen, B. (in prep.) Plangebied Valkenburg-Zonneveld Eli Lilly, gemeente Valkenburg. Een verkennend booronderzoek (Archol Rapport 973).

Jansen, B., Mol, J., & Tol, A. (Eds.). (2010). *Boren en graven in de delta van de Oude Rijn. Een inventariserend veldonderzoek in plangebied Nieuw Valkenburg* (ARCHOL-rapport 130). Leiden.

Langeveld, M., & Semeijn, R. (2019). *Waardstellend onderzoek d.m.v. proefsleuven. De Woerd, Valkenburg gemeente Katwijk* (IDDS Archeologie rapport 2216).

Lanzing, J. J., & Vos, W. K. (2018). *Archeologisch bureauonderzoek Valkenburg (ZH) – De Woerd + Archeologisch bureauonderzoek Valkenburg (ZH) – Centrum*.

Liere, W. J. Van (1949). *Beschrijving behorende bij de bodemkaarten van de gemeente Valkenburg (ZH)*. Wageningen: Intern Rapport Stiboka.

Loopik, J., & Vos, W. K. (2021). *Weerdkampen. Graven bij Valkenburg Z.H.* (ADC Rapport 5400 / ADC Monografie 29).

Meijer, Y., Wilbers, A. W. E., Moerman, S., & Torremans, R. P. B. (2020). *Wassenaar aan den Rijn. Bewoning in een rivierenlandschap van de Bronstijd tot de Nieuwe tijd. Inventariserend onderzoek d.m.v. proefsleuven en doorstart naar archeologische opgraving RijnlandRoute Knooppunt Ommedijk* (IDDS Archeologie rapport 2336). IDDS Noordwijk.

Molenaar, S. (2004). *Plangebieden 't Duyfrak, Tjalmastrook en Voorschoterweg II. Gemeente Valkenburg. Een inventariserend archeologisch onderzoek* (RAAP-rapport 1043). Amsterdam.

Oudaen, J. (1723). *Roomsche mogentheid* (2e editie). Gouda.

Peeters, D. (2023). *Archeologie in de gemeente Katwijk. Toelichting op de actualisatie van de archeologische verwachtings(waarden)kaart en beleidskaart* (RAAP-rapport 6121). Weesp.

Remouchamps, A. E. (1928). Het Romeinse castellum te Valkenburg (Z.-H.). *OMROL*, 9, 51–57.

Sarfati, H. (1975). Opgravingen op de Woerd in Valkenburg (ZH). *Spiegel Historiael*, 10, 242–247.

Smits, L. (2006). *Leven en sterven langs de Limes. Het fysisch-antropologisch onderzoek van vier grafveldpopulaties uit de noordelijke grenszone van Germania inferior in de Vroeg- en Midden-Romeinse tijd* (Dissertatie). Universiteit van Amsterdam.

Tol, A., & Jansen, B. (2012). *Sleuven door de delta van de Oude Rijn. Plangebied Nieuw Valkenburg, gemeente Katwijk* (Archol-rapport 172). Leiden.

Tol, A. J., & Beck, T. (2021). *Boren en sleuven in plangebied Locatie Valkenburg BPD te Valkenburg (gemeente Katwijk). Inventariserend veldonderzoek, karterende en waarderende fase* (Archol Rapport 575).

Tol, A. J., van Amerongen, Y. F., & Jansen, B. (2023). *Huisplaatsen, akkers en weilanden in de delta van de Oude Rijn. Opgravingen van vindplaatsen uit de late bronstijd tot Nieuwe tijd op Perceel 2 van Project Locatie Valkenburg, gemeente Katwijk* (Archol Rapport 670 / ADC-rapport 6062).

Vos, W. K., & Lanzing, J. J. (2000). *Veldzicht. RAM-rapport 78 (ROB): Valkenburg Veldzicht. Onderzoek 1994–1997*.

Vos, W. K., van der Linden, E., & Voormolen, B. (2012). *Romeinen op De Woerd. Reconstructie van een woonwijk op grond van een vergeten opgraving in Valkenburg (ZH)*. Leiden.

Vos, P., van der Meulen, M., Weerts, H., & Bazelmans, J. (2018). *Atlas van Nederland in het Holoceen: Landschap en bewoning vanaf de laatste ijstijd tot nu*. Amsterdam: Prometheus.

Wilbers, A.W.E. (2019). *AMK-terreinen 1596, 2969, 3070 en 3071, De Woerd, Valkenburg Gemeente Katwijk*. (IDDS Archeologie-rapport 2181).

Wink, K. & J. Sprangers, (2014). *Toelichting op de archeologische verwachtings-(waarden)kaart en beleidskaart gemeenten Katwijk, Noordwijk, Noordwijkerhout, Lisse, Teylingen en Hillegom*, RAAP-rapport 2852, Weesp.

Figurenlijst

Figuur 1-1 Ligging plangebied Zijlhoek-De Woerd (bron: Top25 Kadaster).

Figuur 1-2 Situering plangebied Zijlhoek-De Woerd op een luchtfoto uit 2025 (bron luchtfoto: PDOK 2014).

Figuur 2-1 Uitsnede archeologische verwachtings(waarden)- en beleidskaart van de gemeente Katwijk met onderzoeksgebied Zijlhoek-De Woerd. Bron: Peeters 2023.

Figuur 2-2 Tijdstabel.

Figuur 3-1 Plangebied Zijlhoek-De Woerd en de ligging van het kerngebied (rood) en de bufferzone (blauw) van vindplaats Valkenburg-De Woerd van het UNESCO Werelderfgoed Neder-Germaanse Limes. Bron: Documenten | Neder-Germaanse Limes – Homepage.

Figuur 3-2 Uitsnede archeologische beleidskaart Gemeente Katwijk uit 2023 met het plangebied Zijlhoek-De Woerd. Bron: Peeters 2023.

Figuur 3-3 Links: de begrenzing van rijksmonument 46141 zoals weergegeven in Archis. Rechts: de begrenzing van het rijksmonument zoals verwerkt in categorie 1a van de gemeentelijke beleidskaart archeologie. Het noordwestelijke deel van het Rijksmonument is in Archis op basis van de resultaten van het proefsleuvenonderzoek van 2017/2018 (Langeveld & Semijn 2019) komen te vervallen. Op de gemeentelijke beleidskaart is dit noordwestelijke deel nog wel als onderdeel van het rijksmonument weergegeven. Verder valt op dat centraal het reeds opgegraven deel van het monument de waarde categorie 2 (rood) heeft gekregen.

Figuur 4-1 Paleogeografische ontwikkeling van het Oude Rijnestuarium met de globale ligging van het plangebied (naar Vos *et al.* 2018).

Figuur 4-2 Plangebied Zijlhoek-De Woerd geprojecteerd op het kwelder- en krekenlandschap (bewerking figuur 2.3, Tol *et al.* 2023). Ondergrond omgeving: paleogeografische kaart van Nederland 250 voor Chr. (Bron: Vos *et al.* 2018).

Figuur 4-3 Plangebied Zijlhoek-De Woerd geprojecteerd op de, op basis van eerder uitgevoerd onderzoek gereconstrueerde delen van het dek- getijdenlandschap (bewerking figuur 2.4, Tol *et al.* 2023). In het zuiden en westen van het plangebied is de samenstelling van dit landschap onzeker.

Figuur 4-4 Plangebied Zijlhoek-De Woerd, geprojecteerd op het oppervlaktereliëf van het gebied. Bron: Eijgenraam *et al.* 2025, Afbeelding 8.

Figuur 4-5 Overzicht van de verstoringscategorieën in plangebieden De Woerd (noord) en Zonneveld (zuid).

Figuur 4-6 Overzicht van de indicatieve verstoringsdiepte per verstoringscategorie in de plangebieden De Woerd en Zonneveld.

Figuur 4-7 Overzicht van de hoogteligging (t.o.v. NAP) van de diepste sporenvakken van de opgraving De Woerd.

Figuur 5-1 Plangebied Zijlhoek-De Woerd met de in de tekst genoemde onderzoeken.

Figuur 5-2 Overzicht van in de tekst genoemde onderzoeken in en rondom plangebied Zijlhoek-De Woerd.

Figuur 5-3 Plangebied Zijlhoek-De Woerd met de belangrijkste elementen uit de Romeinse tijd.

Figuur 5-4 Overzicht van de plangebied Zijlhoek-De Woerd en de bekende elementen uit de middeleeuwen. De rode stippellijn geeft de Rijnsoever in de 7de eeuw weer op basis van de opgravingen op De Woerd in 1988. Ten noorden en noordoosten van het plangebied ligt de vroegmiddeleeuwse nederzetting van De Woerd (opgraving 1986-1988). Binnen het plangebied zelf zijn twee mogelijke huisplattegronden gelokaliseerd (opgraving 1972-1973). Daar tegenover op de andere oever van de Rijn is de aanzet van de vroegmiddeleeuwse nederzetting van Rijnfront te zien. Ten westen van het onderzoeksgebied zijn de locaties te herkennen van de hofsteden Torenvliet en Sonneveld, die dateren in de volle en late middeleeuwen.

Figuur 5-5 Plangebied Zijlhoek-De Woerd geprojecteerd op een kaart van het Hoogheemraadschap van

Figuur 5-6 Plangebied Zijlhoek-De Woerd geprojecteerd op een reconstructie van het landgebruik in 1544 (naar: Parlevliet) met aan de zuidoostzijde drie gebouwen en vijf bruggen over een weg en perceelsgrenzen tussen de watergangen Kaswetering (Kerske) en Merenzijl, centraal een brug over een perceelsgrens (1 Ω 2), in het noorden de hofstede Thornvliet en een brug over een naastgelegen weg.

Figuur 5-7 Plangebied Zijlhoek-De Woerd geprojecteerd op negen historische kaarten (bron: Topotijdreis.nl).

Figuur 6-1 Overzicht van de adviezen over vervolgonderzoek in de plangebied Zijlhoek-De Woerd (noord).

Tabellenlijst

Tabel 1-1 Administratieve gegevens.

Tabel 2.1 Geraadpleegde bronnen.

Bijlage 1 Toelichting inventarisatie verstoringsgegevens

1. Archeologische opgravingen

a. Opgravingen Remouchamps / Brunsting

Opgravingen van ca. 1922 en 1947. De specifieke locatie hiervan is een schatting en gegeorefereerd van Vos *et al.* (2012, p. 24). Waar zijn bronnen precies op gebaseerd zijn staat er helaas niet in, dus hierom is het misschien wel verstandig om dit te onderbouwen in het bureauonderzoek dat deze locatie een schatting is, maar wel een verwachte verstoring kan zijn in het onderzoeksgebied.

b. Opgraving De Woerd 1972

Data komt van een MapInfo bestand. Ook deze zone is naar alle waarschijnlijk volledig archeologisch ontgraven. Eventuele restsporen kunnen zich enkel in de diepste opgravingsvlakken bevinden. Gebaseerd op de volgende quote uit het voorgaande bureauonderzoek:

"Misschien zijn de diepste sporen op de diepste opgravingsvlakken van destijds niet afgewerkt, hetgeen zou kunnen betekenen dat deze restanten nog in de bodem aanwezig kunnen zijn. Daarover is echter geen duidelijke documentatie voorhanden (zie ook hoofdstuk 5). Het maaiveld ligt nog wel aardig op hoogte namelijk tussen 0,25 m en 0,50 m+ NAP, ondanks dat het terrein al is opgegraven." (p. 25).

2. Verstoringen groter dan >1 m. t.o.v. het maaiveld

a. KLIC

Er lopen enkele kabels en leidingen door alle onderzoeksgebieden heen. Hoewel de specifieke diepte uiteraard verschilt, zijn de belangrijkste 3 leidingen allemaal hogedrukleidingen met een bufferzone. De bijbehorende sleuven reiken doorgaans tot 1,0 m –mv, met incidentele diepere graafwerkzaamheden bij kruisingen en aansluitingen. Hierom is de verstoringsdiepte op deze diepte geacht terwijl het mogelijkserwijs natuurlijk ondieper kan zijn.

b. Sloten

Deze zijn op basis van kaartbestanden van PDOK gekarteerd en overgetrokken. Het betreft in principe allemaal relatief diepe waterdoorgangen, waardoor de verstoring tot minimaal 1 m. wordt verwacht, al dan niet meer.

c. Asfaltwegen en toegangswegen

De aanleg van de hoofdwegen, waaronder de Achterweg en de Zonneveldslaan, heeft geleid tot bodemverstoringen van minimaal circa 1,0 m beneden maaiveld (–mv) (voorgaand bureauonderzoek, p. 26). Binnen het onderzoeksgebied zijn daarnaast diverse toegangswegen en kleinere asfaltverhardingen aanwezig, met name binnen en rondom de kassencomplexen en bebouwing. De exacte diepte van deze verstoringen is moeilijk vast te stellen, waardoor zij in deze kaarten toch zijn meegenomen binnen de categorie 'wegen'.

Op basis van de breedte en aanleg van deze verhardingen lijkt een deel ervan te zijn bedoeld voor vrachtverkeer en intern logistiek gebruik binnen de glastuinbouwbedrijven. Het is daarom aannemelijk dat ook deze wegen relatief diep gefundeerd zijn en lokaal vergelijkbare verstoringsdieptes vertonen als de hoofdwegen.

3. Verstoringen tussen 0.5 en 1.0 m

a. Op basis van het voorgaande bureauonderzoek en bijbehorend bouwarchief is de gemiddelde verstoringsdiepte van woonhuizen bepaald op ongeveer 0.7-0.8 m -mv. De funderingen van deze woningen reiken over het algemeen tot deze diepte, met mogelijke uitzonderingen tot **1,0 m –mv**, afhankelijk van bouwjaar en constructiewijze. Heiwerk heeft in het gebied niet plaatsgevonden. De enige mogelijkheid is eventuele onderkeldering, echter is dit volgens de bouwarchieven van het voorgaande bureauonderzoek niet aan de orde.

Voor het andere plangebied zijn er uiteindelijk geen nieuwe bouwarchieven geraadpleegd aangezien hier geen woonhuizen in voorkomen. Hoewel er mogelijk wel bouwarchieven beschikbaar zijn voor de kassen, heb ik dit uiteindelijk niet meer gedaan aangezien de kans groot is dat het om fysieke kopieën gaat waar we ook voor moeten betalen. Mocht dit wel nog nodig zijn dan kan ik dat volgende week nog voor je doen!

4. Verstoringen tussen de 0.2 en 0.5 m

- a. Kassen en aanbouwen – Kassen zijn ondiep gefundeerd met een betonnen rand of poeren tot circa 0,3–0,5 m –mv. Ook aanbouwen en bijgebouwen binnen deze zones veroorzaken slechts beperkte bodemverstoring.

Bijlage 2 Overzicht relevante onderzoeksmeldingen

Onderzoeksmelding-nr.:	4640825100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	AMK-terreinen 1596, 2969, 3070 en 3071, De Woerd
Type onderzoek	Booronderzoek
Uitvoerder/jaartal	IDDS/ 2018
Complex(en)	-
Toelichting:	In opdracht van de gemeente Katwijk heeft IDDS Archeologie in oktober 2018 en januari 2019 een inventariserend veldonderzoek (IVO, karterende fase) uitgevoerd in het gebied De Woerd te Valkenburg. Het onderzoek vond plaats in twee fasen; tijdens de tweede fase werd gelijktijdig een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd (hiervan verschijnt een apart rapport). Het doel van het onderzoek was om: - de begrenzing van de Romeinse vicus vast te stellen; - de waarde te bepalen van terreindelen binnen deze vicus die nog niet beschermd zijn, in het kader van het UNESCO-Werelderfgoednominatiedossier; - door middel van boringen inzicht te krijgen in de aanwezige archeologische waarden en hun kwaliteit (aard, ouderdom, conservering, omvang). Uit het booronderzoek blijkt dat de Romeinse vicus zich vooral bevindt op het zandige deel van de oeverwal. Dit gebied is grotendeels al eerder opgegraven (onder andere in 1972 en door ADC) of inmiddels bebouwd. In het noorden en zuiden zijn bovendien verstoringen aanwezig door leidingen en kabels. De boringen leverden wel aanwijzingen voor archeologische resten, maar deze waren niet dateerbaar of te klein om betrouwbare waarderingsen te maken. De verwachte indeling en omvang van de archeologische terreinen kwamen niet overeen met eerdere verwachtingen. Op basis van de boringen lijkt het zandige deel van de oeverwal meer archeologisch waardevol dan het kleiige deel, maar de exacte begrenzing van de oeverwal kon niet worden vastgesteld. De oeverwal in het plangebied bestaat uit een zandig oostelijk en een kleiig westelijk deel. Archeologische resten uit de Romeinse tijd worden vooral verwacht in het zandige deel. Omdat dit gebied grotendeels al is opgegraven of bebouwd, is aanvullend proefsleuvenonderzoek daar niet noodzakelijk. Tijdens de tweede fase van het onderzoek is het voorgestelde proefsleuvenonderzoek uitgevoerd om de omvang van de vindplaats te controleren.
Literatuur	Wilbers 2019.

Onderzoeksmelding-nr.:	4659553100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	De Woerd
Type onderzoek	Proefsleuven
Uitvoerder/jaartal	IDDS/ 2019
Complex(en)	Vicus, Romeinse tijd
Toelichting:	In opdracht van de provincie Zuid-Holland is van 16 t/m 18 januari 2019 een waardestellend proefsleuvenonderzoek uitgevoerd in het gebied De Woerd te Valkenburg (gemeente Katwijk). Dit onderzoek vond plaats in het kader van de UNESCO-nominatie van de Nederlandse Romeinse Limes en had als doel de archeologische waarden in het terrein vast te stellen en te waarderen. Er zijn vier proefsleuven (putten) aangelegd, op locaties bepaald op basis van eerder booronderzoek en overleg met het bevoegd gezag. In de twee zuidelijke putten werden geen archeologische resten aangetroffen. In de twee noordelijke putten werden daarentegen sporen gevonden van een geul die het gebied diagonaal doorsnijdt (van noordoost naar zuidwest), evenals greppels en kuilen aan de oostelijke oever. Vooral in put 3 zijn grote kuilen aangetroffen die waarschijnlijk als waterkuilen dienden. Er zijn geen duidelijke gebouwsporen gevonden.

	De vondsten wijzen op een randzone van een Romeinse vicus uit de late 2e en 3e eeuw na Chr. De verstoringsgraad van het terrein is laag, en de kwaliteit van de sporen en vondsten is goed tot zeer goed, ook voor organisch materiaal. Op basis van de resultaten wordt aanbevolen om de begrenzing van het AMK-terrein (Archeologische Monumenten Kaart) binnen het onderzoeksgebied aan te passen.
Literatuur	Langeveld & Semeijn 2019

Onderzoeksmelding-nr.:	2199104100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	GHHR-Slibdepot Voormalig Marinevliegveld Valkenburg
Type onderzoek	Booronderzoek en proefsleuven
Uitvoerder/jaartal	Archol, RAAP, Faculteit Archeologie UL/ 2008
Complex(en)	Resten van nederzettingen en agrarisch landgebruik uit late bronstijd – Nieuwe tijd.
Toelichting:	In opdracht van het Projectbureau Locatie Valkenburg hebben Archol bv, RAAP Archeologisch Adviesbureau en de Faculteit der Archeologie van de Universiteit Leiden in 2008 en 2009 archeologisch onderzoek uitgevoerd in het plangebied Nieuw Valkenburg, gelegen op en rond het terrein van het voormalige Marinevliegveld Valkenburg (gemeente Katwijk). Het onderzoek had tot doel een beter beeld te krijgen van de ontstaansgeschiedenis van het gebied en om mogelijke archeologische vindplaatsen op te sporen en te waarderen. Uit het geoarcheologisch booronderzoek, dat zich richtte op het centrale deel van het plangebied, blijkt dat het gehele onderzoeksgebied zich binnen het voormalige Oude Rijn-estuarium bevindt. Er zijn geen aanwijzingen gevonden voor oude strandwallen of duinen waarop al vroeg bewoning mogelijk zou zijn geweest. De afzettingen in het gebied zijn gevormd onder invloed van het getij en dateren van ongeveer 4400 voor Christus tot het begin van onze jaartelling. Vanaf circa 2000 voor Christus raakten grote delen van het gebied droog en kwamen ze in aanmerking voor bewoning. De boringen tonen aan dat er zandige oeverafzettingen voorkomen langs oude geulen, waarop vanaf de bronstijd bewoning kan hebben plaatsgevonden. Binnen de bovenste meter van de bodem zijn minstens twee bewoonbare niveaus aangetroffen, wat wijst op een complex en gelaagd landschap. In het noordoostelijke deel zijn bovendien sporen van mogelijke erosie gevonden, mogelijk veroorzaakt door overstromingen van de Rijn in de Romeinse tijd of middeleeuwen, al kan ook sprake zijn van verstoring door menselijk ingrijpen. Het karterend booronderzoek en het proefsleuvenonderzoek, uitgevoerd op het terrein van de Grondverbeteringsinstallatie Hoogheemraadschap Rijnland (GHHR) in het centrale deel van het voormalige vliegveld, hadden tot doel vindplaatsen op te sporen en te waarderen. In dit gebied van ongeveer 24 hectare zijn twee archeologisch relevante vindplaatsen ontdekt. De eerste vindplaats bevindt zich op zandige oeverafzettingen in het zuidwesten en bevat resten van een nederzetting uit de late bronstijd tot vroege Romeinse tijd. Er zijn paalsporen, kuilen en greppels gevonden die mogelijk als erfafscheidingen of perceelgreppels hebben gediend. Deze nederzetting maakte waarschijnlijk deel uit van een groter bewoningssysteem dat ook elders in de omgeving sporen heeft achtergelaten. Vanwege de goede conservering en archeologische waarde is deze vindplaats als behoudenswaardig aangemerkt. Het wordt aanbevolen de vindplaats in situ te behouden, of, als dat niet mogelijk is, voorafgaand aan verdere ontwikkeling op te graven. De tweede vindplaats ligt in het noordwesten en bevat sporen van agrarisch gebruik, zoals greppelsystemen, die dateren uit de ijzertijd tot de middeleeuwen of nieuwe tijd. Het gaat vermoedelijk om weidegebied dat in meerdere fasen in gebruik is geweest. Hoewel deze vindplaats niet als behoudenswaardig wordt beschouwd, bevat zij waardevolle informatie over de ontginningsgeschiedenis en het landgebruik van het gebied in de genoemde perioden. Daarom wordt geadviseerd om, bij verdere aanlegwerkzaamheden op het GHHR-terrein, aanvullend onderzoek door middel van sleuven uit te voeren. Samenvattend toont het onderzoek aan dat het plangebied Nieuw Valkenburg een complexe geologische en archeologische opbouw kent. Het gebied bevat sporen van bewoning vanaf de bronstijd en agrarisch gebruik tot in de middeleeuwen. Vooral

	vindplaats 1 is van groot archeologisch belang en verdient behoud of opgraving voordat verdere ruimtelijke ontwikkeling plaatsvindt.
Literatuur	Jansen e.a. 2010.

Onderzoeksmelding-nr.:	2271891100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	Voormalig Marinevliegveld Valkenburg
Type onderzoek	Proefsleuven
Uitvoerder/jaartal	Archol, RAAP/ 2010-2011
Complex(en)	Resten van nederzettingen en agrarisch landgebruik uit late bronstijd – Nieuwe tijd.
Toelichting:	In opdracht van het Projectbureau Locatie Valkenburg heeft Archol bv in samenwerking met RAAP Archeologisch Adviesbureau bv in 2010 en 2011 een proefsleuvenonderzoek (IVO-p) uitgevoerd in plangebied Nieuw Valkenburg te Valkenburg (gemeente Katwijk). Het onderzoek was noodzakelijk omdat de planontwikkeling en de hiermee gepaard gaande bodemingrepen bedreigend kunnen zijn voor de mogelijk aanwezige archeologische waarden. Doel van het onderzoek was het opsporen en waarderen van archeologische vindplaatsen. Het archeologisch onderzoek heeft betrekking op het centrale en oostelijke deel van het plangebied: het Kerngebied van het stedenbouwkundig plan. Het Kerngebied heeft een omvang ca. 283 ha. en ligt voor het grootste deel binnen de grenzen van Marine Vliegveld Valkenburg. Het proefsleuvenonderzoek heeft belangrijke nieuwe informatie opgeleverd over de paleogeografische ontwikkelingen en de bewoningsgeschiedenis van het Kerngebied. Het paleogeografisch onderzoek heeft zich vooral gericht op een gedetailleerder beeld van het verlandend estuarium in het onderzoeksgebied. Er zijn binnen dit gebied geen aanwijzingen gevonden voor strandwallen, oude duinen of – met duinzand – overstoven delen. In de verlandingsperiode van het estuarium is sprake geweest van verschillende afzettingsmilieus. De verschillende milieus hebben geleid tot de vorming van verschillende stratigrafisch gescheiden landschappen: een estuarien landschap, een kwelder- en krekenlandschap en een landschap dat is gevormd door overstromingen vanuit de Rijn (dekafzettingen). Het estuarien landschap was waarschijnlijk altijd te nat voor bewoning. Betreding kan hier wel hebben plaatsgehad, vanuit het duinengebied en de oeverwallen van de Oude Rijn. Het kwelder- en krekenlandschap en de dekafzettingen hebben in totaal 21 vindplaatsen opgeleverd. Het kwelder- en krekenlandschap heeft sporen en vondsten uit de late bronstijd en ijzertijd opgeleverd. Het gaat om drie boerenerven met bijbehorende akkers en weidegebieden. In het westen van het onderzoeksgebied zijn in de top van de dekafzettingen resten van woonplaatsen van lokale boeren uit de midden- en late ijzertijd en het begin van de Romeinse tijd aangetroffen. Van belang is dat de bewoning hier doorloopt tot in de Romeinse tijd. Dit betekent dat de hier gevestigde lokale groepen in contact stonden met en beïnvloed werden door de Romeinse soldaten bij Valkenburg. In het oosten van het onderzoeksgebied zijn drie vindplaatsen die verband houden met het nabijgelegen Romeinse fort en vicus (kampdorp) van Valkenburg. Vindplaats 7 bestaat uit het westelijke vervolg van het kampdorp Marktveld. Ten noorden en westen hiervan zijn verspreid Romeinse resten gevonden die tot de periferie van de nederzettingen Marktveld en Veldzicht zijn te rekenen (vindplaats 8). Onder meer zijn een spitsgracht en een zwaar gefundeerd gebouw aangetroffen die mogelijk de resten van een militaire versterking vertegenwoordigen. Het mondingsgebied van de Oude Rijn is na het vertrek van de Romeinen voor lange tijd vrijwel ontvolkt. Pas in de 6e en 7e eeuw n. Chr. is hier weer sprake van bevolkingstoename als gevolg van een natuurlijke bevolkingsgroei enerzijds en immigratie vanuit omliggende gebieden anderzijds. Ook binnen het Kerngebied zijn sporen uit de vroege middeleeuwen aangetroffen. Het gaat om (de randzone van) een nederzettingsterrein en omvangrijke greppelsystemen. Ten zuidoosten van de vroegmiddeleeuwse nederzetting liggen de resten van de hoeve Torenvliet. Tot in het midden van de 20e eeuw heeft hier nog een hoeve gestaan die waarschijnlijk in de 18e eeuw is gebouwd

	en een 16e/17e eeuwse voorloper had. Mogelijk is bewoning ter plekke zelfs terug te voeren tot de late middeleeuwen (rond 1400). De nederzettingen uit de middeleeuwen en nieuwe tijd liggen in het uiterste oosten van het onderzoeksgebied, tegen de oevers van de Oude Rijn. De overige delen van het onderzoeksgebied lijken toentertijd hoofdzakelijk agrarisch benut te zijn. Vanaf 1938 heeft het centrale deel van het onderzoeksgebied zijn agrarische functie verloren, toen het werd ingericht als vliegveld.
Literatuur	Tol & Jansen 2012.

Onderzoeksmelding-nr.:	4566216100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	Weerdkampen
Type onderzoek	Opgraving
Uitvoerder/jaartal	ADC/ 2017
Complex(en)	Vicus, weg en grafveld uit de Romeinse tijd
Toelichting:	In opdracht van de Provincie Zuid-Holland heeft ADC ArcheoProjecten in de periode van dinsdag 24 juli 2018 t/m vrijdag 2 november 2018 een opgraving (DO) uitgevoerd binnen plangebied Weerdkampen, in het kader van de verbreding van de Tjalmaweg. Na de veldcampagne zijn in het voorjaar van 2019 vervolgens nog een groot aantal houten palen van de aangetroffen Romeinse weg gelicht. Directe aanleiding voor het archeologisch onderzoek zijn de geplande bodemingrepen ten behoeve van de realisatie van de Tjalmastroom, onderdeel van de RijnlandRoute. Door de geplande infrastructurele bodemingrepen (verdiepte wegligging, afslagen, kabels en leidingen, cunetten, bermsloten) worden mogelijke archeologische waarden bedreigd. Ten einde deze mogelijk in de ondergrond aanwezige archeologische waarden te karteren en waarden is in de periode 2017-2019 in verschillende fasen een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd door ADC ArcheoProjecten. In dat overkoepelende onderzoek is het plangebied van voorliggende opgraving aangeduid als zone 3. Voor deze zone is een advies voor verder onderzoek in de vorm van een archeologische opgraving uitgegeven. Het bevoegd gezag betreffende archeologie (PZH – CVT) heeft dit advies overgenomen. Voorliggend rapport betreft deze archeologische opgraving. Aangezien het plangebied Weerdkampen een onderdeel is van een groter geheel, waarvan een aanzienlijk deel in de jaren '80 van de vorige eeuw onder de noemer Marktveld werd opgegraven, kunnen de resultaten (bij voorkeur) niet op zichzelf staand worden besproken. Een poging om de gegevens van de oude opgravingen te verweven met die van voorliggend onderzoek is een behoorlijke opgave gebleken. Al moet worden toegegeven dat het betrekken van de Marktveld gegevens slechts in beperkte mate is gelukt, is het wel de moeite waard gebleken. Niet alleen kunnen veel resultaten worden bevestigd en aangescherpt, er zijn ook interessante nieuwe gegevens toegevoegd aan de geschiedenis van de nederzetting Marktveld-Weerdkampen, niet in de laatste plaats de aanzienlijk langere looptijd van de site. De nederzetting Marktveld-Weerdkampen was onderdeel van een ca. 1,3 km lang bewoningslint op de overwal van de Rijn. Aan de noordzijde lag het castellum, waartegen een vicus was gelegen. De zuidelijke randzone van die vicus werd vermoedelijk bij de opgraving Veldzicht (eind jaren '90) aangetroffen. Een reiziger die de Romeinse weg naar het castellum Matilo (Leiden) bewandelde passeerde daarna eerst de nederzetting Marktveld-Weerdkampen om vervolgens de vicus De Woerd aan te doen, gelegen aan de zuidelijke zijde van het lint. Bij onderzoek op het voormalige vliegkamp Valkenburg, dat tijdens het afronden van deze rapportage nog lopende is, zijn de restanten aangetroffen van een castra, een legioenskamp. In de 1e eeuw n. Chr. (Fase 1) strijkt het Romeinse leger hier neer binnen de omwalling. In dezelfde periode wordt het castellum aangelegd. Het feit dat er houtbouw op het binnenterrein van de castra is geplaatst en de vrij robuuste bouw van de verdedigingswerken, wijst op een verblijf van één of enkele jaren. Wanneer de castra (deels) in onbruik raakt is vooralsnog niet bekend, maar de militaire occupatie ter hoogte van MarktveldWeerdkampen loopt in ieder geval door tot in het tweede decennium van de 2e eeuw (Fase 2). Na een reeks heftige overstromingen (Fase 3), die onder andere de Romeinse weg en het grafveld beschadigen, verdwijnt de militaire aanwezigheid. Hiermee lijkt er wat betreft bewoning een hiaat te zijn ontstaan dat tot aan het eind van de 2e eeuw duurt (Fase 4), tenzij de veronderstelde dateringen van Marktveld kloppen en er direct aansluitend wordt gewoond. In deze periode wordt de Romeinse weg vernieuwd en worden de twee grafvelden vermoedelijk gebruikt door mogelijk de soldaten van het castellum maar in elk geval door de bewoners van de omliggende

	vicus en die van De Woerd, waarmee de term intermediate site van toepassing is. Aan het eind van de 2e eeuw staan er hooguit enkele gebouwen aan de noordzijde, dicht bij de Marktveldgeul. In de opvolgende Fase 5 groeit de locatie uit tot volwaardige nederzetting, waar de bewoners in ieder geval hebben kunnen voorzien in hun eigen bestaan. Er worden er in totaal acht boerderijen, een heiligdom en enkele bijgebouwen geplaatst. In de laatste bewoningsfase komen er nog eens vier boerderijen en drie bijgebouwen bij, hoewel een aantal van de gebouwen uit de voorgaande fase hiervoor zijn afgebroken. Samengevat draait de nederzetting voornamelijk op het houden van runderen, het verwerken van graan (zelf verbouwd en/of aangevoerd), visvangst en het fokken van paarden. Deze activiteiten zijn duidelijk gericht op een surplus-productie, waarschijnlijk bedoeld om het castellum en beide vici te ondersteunen. Andere ambachten, voornamelijk been- metaal- en houtbewerking, worden slechts beperkt beoefend en moeten voornamelijk gezien worden als huisvuil. Een ietwat vreemde eend in de bijt is de steenhandel. Maar het is bij lange na niet zeker of dit daadwerkelijk aan de orde is geweest. Bij de interpretatie van zowel de nederzetting Marktveld-Weerdkampen als de vicus De Woerd valt op dat beide onderling voornamelijk een aanvullend karakter lijken te hebben. Marktveld-Weerdkampen heeft duidelijk een meer agrarische functie, terwijl de Woerd is opgezet als ambachtelijke- en handelsnederzetting. Het castellum en de vici zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden binnen een groter geheel. Dat de bewoners van Marktveld-Weerdkampen voornamelijk zo niet uitsluitend graan, vlees, vis en paarden produceerden voor de soldaten en bewoners van het castellum en beide vici is evident. Het mag duidelijk zijn dat de microregio en het bewoningslint bestond uit verschillende componenten die functioneel op elkaar waren afgestemd.
Literatuur	Loopik & Vos 2021.

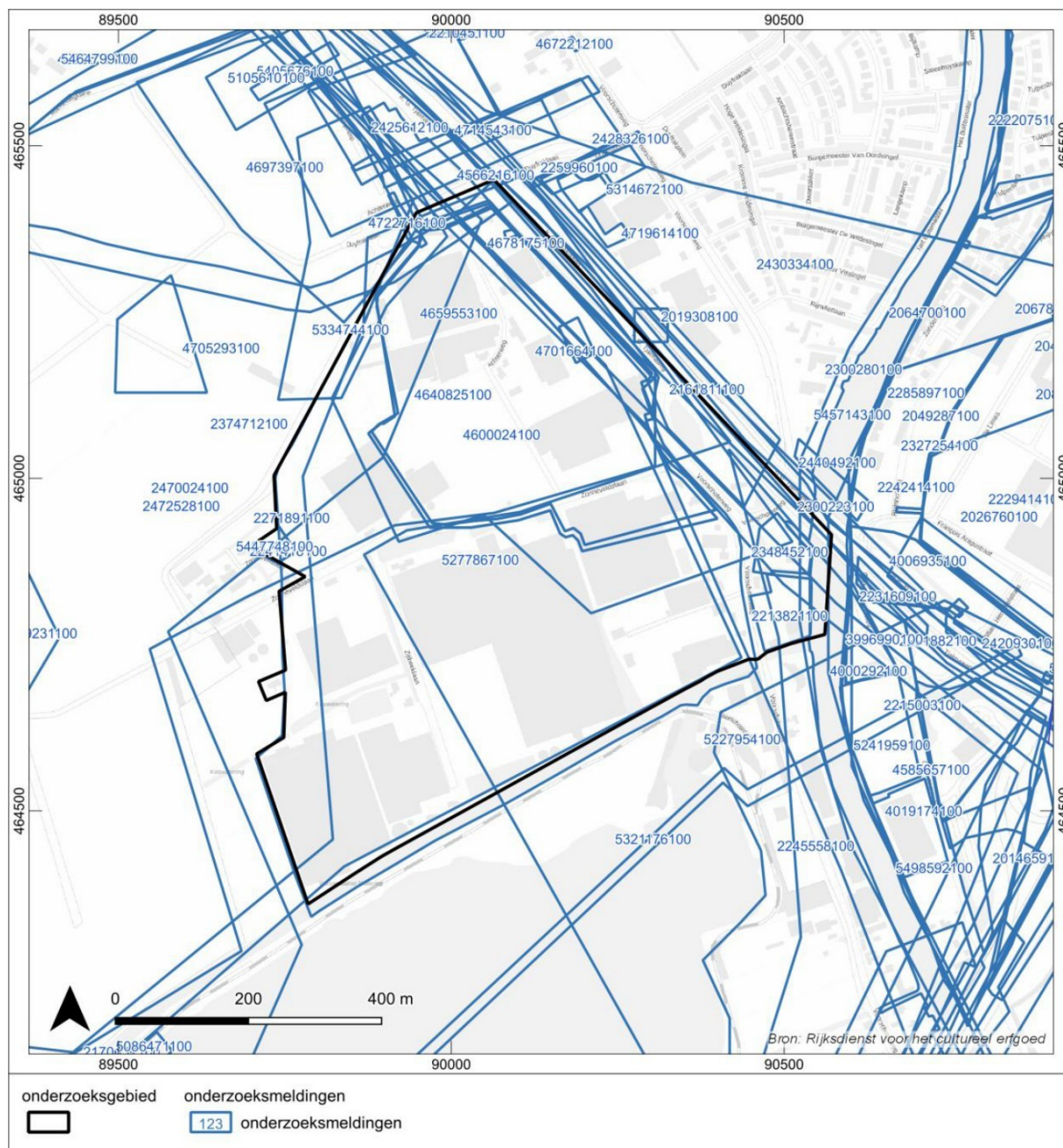
Onderzoeksmelding-nr.:	5464799100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	Limesbuurt
Type onderzoek	Opgraving
Uitvoerder/jaartal	Archol, ADC/ 2023-2024
Complex(en)	Watermanagement, erf, ritueel complex en greppelsysteem uit de Romeinse tijd Verkavelingssysteem uit de middeleeuwen en Nieuwe tijd.
Toelichting:	In 2023 en 2024 heeft Archol/ADC een opgraving uitgevoerd in het zuiden van plangebied Limesbuurt. De bodemopbouw in het onderzoeksgebied is vrij uniform en komt overeen met eerdere onderzoeken. Van boven naar beneden bestaat deze uit een jong kleidek, een zandig overstromingsdek en kleiige kwelderafzettingen met een dubbele vegetatiehorizont. Binnen het zandige dek zijn geen bodemlagen aangetroffen, maar archeologische sporen wijzen op sedimentatiestilstand. Het onderzoeksgebied wordt doorsneden door een gefaseerd geulsysteem dat door de dek- en kwelderafzettingen snijdt, daterend van de late bronstijd tot midden-ijzertijd, bevestigd door prehistorisch aardewerk. Tijdens de Romeinse tijd was de geul grotendeels verland, maar jongere geulfases ontstonden later, deels in aansluiting op de Marktveld-geul. Deze jongere geulen waren actief in de Romeinse tijd en zelfs tot in de vroege middeleeuwen, wat blijkt uit dendrochronologisch onderzoek van houten palen. De geulvullingen tonen een overgang van humeuze klei naar zandige lagen, met oeverwallen en dekafzettingen die het reliëf uiteindelijk hebben genivelleerd. Vondsten en structuren, zoals bruggen en dammen, tonen aan dat de geulen in de Romeinse tijd nog watervoerend waren. Binnen het onderzoeksgebied is een groot aantal sporen aangetroffen. 1) Greppelsporen. Een deel betreft een Romeins greppelsysteem dat eenzelfde oriëntatie en lay-out heeft als het grootschalige perceleringssysteem van Perceel 2. Daarnaast is er een jonger systeem aanwezig dat uit de middeleeuwen dateert. Tot slot is er een verkavelingssysteem uit de Nieuwe tijd aanwezig waarvan de oorsprong mogelijk teruggaat tot in de late middeleeuwen. Dat is onder andere ook aangetoond tijdens het proefsleuvenonderzoek en bij het onderzoek op het vliegveld. De meeste greppels en sloten van dit systeem lopen over in- of volgen nog bestaande kavelsloten. Hierdoor is de vroegmoderne verkaveling van het gebied in beeld gekomen. 2) Een erf uit de Romeinse tijd. Vondstmateriaal duidt op en datering in de tweede helft van de tweede eeuw en de eerste helft van de derde eeuw.

	3) Een mogelijk heiligdom uit de Romeinse tijd, bestaande uit een rechthoekige greppelstructuur met deposities van aardewerk, paardenstaart en een paardenskelet. 4) Romeins watermanagement (dammen) en bruggen. 5) Overige sporen en bijzondere vondsten zijn twee menselijke skeletten uit de Romeinse tijd en diverse dierbegravingen uit verschillende perioden.
Literatuur	Brattinga & Geerts in voorbereiding.

Onderzoeksmelding-nr.:	4929518100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	Limesbuurt
Type onderzoek	Proefsleuven
Uitvoerder/jaartal	Archol/ 2021.
Complex(en)	-
Toelichting:	Tijdens aanvullend proefsleuvenonderzoek in het zuiden van Limesbuurt zijn enkele sporen en vondsten uit de late prehistorie t/m middeleeuwen aangetroffen. Deze bevestigen de aanwezigheid van de vindplaatsen die hier tijdens eerder proefsleuvenonderzoek zijn vastgesteld (onderzoekmeldingsnummer 2271891100).
Literatuur	Tol & Beck 2021.

Onderzoeksmelding-nr.:	4725624100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	Perceel 2 Nieuw Valkenburg
Type onderzoek	Opgraving
Uitvoerder/jaartal	Archol, ADC/ 2019-2020
Complex(en)	-
Toelichting:	Het gebied bestaat uit een fijnmazig krekens-kwelderlandschap dat vanaf de midden-ijzertijd is afgedekt door dekafzettingen. In het krekens-kwelderlandschap zijn verspreid erven uit de late bronstijd-vroege ijzertijd aangetroffen en centraal een aantal uitgebreide akkercomplexen. Het deklandschap is in de late ijzertijd bewoond. Aangetroffen zijn enkele erven en verspreide clusters met kringgreppels waarvan de functie onzeker is. Vanaf de Romeinse tijd is sprake van een uitgebreid verkavels landschap dat hoofdzakelijk agrarisch lijkt te zijn gebruikt
Literatuur	Tol e.a. 2023.

Onderzoeksmelding-nr.:	
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	Perceel 1
Type onderzoek	Opgraving
Uitvoerder/jaartal	ADC, Archol/ 2019-2021
Complex(en)	Castra, erf uit de Romeinse tijd. Verkavelingssysteem, hoeve uit de middeleeuwen-Nieuwe tijd.
Toelichting:	Tijdens het archeologische onderzoek op het voormalig vliegveld Valkenburg (perceel 1, kavel B) zijn voornamelijk restanten aangetroffen uit de Romeinse tijd. Het betreft ten eerste een vroeg Romeins legioenskamp, een zogenaamde castra, bestaande uit onder andere een spitsgracht, een omwalling, een veertiental torens, een poortgebouw, een doorlaatgang en binnenbebouwing. Daarnaast is een restgeul (de zogenaamde Marktveldgeul) uitgespit, waarin een drietal Romeinse boten zijn aangetroffen, die zijn hergebruikt als duikers. Tevens zijn restanten van 2e- en 3e-eeuwse bewoning aangetroffen, behorende bij de naastgelegen Romeinse nederzetting Marktveld-Weerdkampen. Tot slot is een uitgebreid laatmiddeleeuws en nieuwetijds slotensysteem en bijbehorende hoeve opgegraven.
Literatuur	Blom e.a. 2023.

Bijlage 3 Overzicht vondstmeldingen

Meldingsnummer:	2775111100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	De Woerd; Zonneveldslaan
Toelichting:	Bewoning Romeinse tijd. Opgraving, datum onbekend

Meldingsnummer:	2788956100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	-
Toelichting:	Kasteel Late middeleeuwen B, Fundering, ruïne

Meldingsnummer:	2831714100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	-
Toelichting:	Sporen en vondsten uit de Romeinse tijd, Vroege Middeleeuwen C en D. Opgraving Remouchamps 1928.

Meldingsnummer:	2872960100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	De Woerd
Toelichting:	Bewoning, ophoging, kade uit vroege middeleeuwen C en D, late middeleeuwen A. Opgraving 1986

Meldingsnummer:	3105194100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	De Woerd (limes)
Toelichting:	Resten bewoning, kunstmatige ophoging, haven, dijk en weg (limesweg) uit de Romeinse tijd. Opgraving 1972 Opgraving op de woerd in Valkenburg door de ROB, in 1972. Een oppervlak van 2 ha werd systematisch onderzocht. Hierbij kwamen zeer veel grondsporen en mobilia aan het licht. De natuurlijke ondergrond bestaat uit zavelige afzettingen van een oude Rijnbedding. De bovenzijde hiervan lag op - 0.6 m NAP. Omstreeks 50 AD is er sprake van de eerste Romeinse activiteit. Er werd een dijkje aangelegd, waarachter een ophoging werd gecreëerd. Deze ophoging werd door vlechtwanden verstevigd, om verzakking te voorkomen. Op de dijk werd een weg aangelegd, die bestond uit een verharding van kiezel en schelp. Buitendijks werden de houten resten gevonden van een pier of steiger. Binnendijks, op de verhoging, zijn sporen teruggevonden van graanopslagplaatsen (horrea). Voor 150 AD moet dit havencomplex zijn opgeheven en plaats hebben gemaakt voor een burgerlijke nederzetting. Hiervan zijn de eenschepige huisplattegronden teruggevonden, alle loodrecht op de weg en de rivier gesitueerd. In de plattegronden zijn drie fasen te onderscheiden, waarvan de eerste twee door brand zijn verwoest. Het eind van de derde fase omstreeks 230 AD betekende tevens het einde van de nederzetting. De huizen waren 5 tot 6,5 m breed en 10 tot 33 m lang. De mobilia en de huisplattegronden laten zien dat de nederzetting sterk geromaniseerd was. De vraag is wat het verband is tussen de sporen die op De Woerd zijn gevonden en het castellum van Valkenburg.

Meldingsnummer:	3247974100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	Rhijnvliet
Toelichting:	Oppervlaktevondst tijdens booronderzoek in 2004 door RAAP. Op het perceel rond de huisplaats met de naam Rhijnvliet zijn drie bewerkte stenen aangetroffen. Het betreft twee zogenaamde consoles van Bentheimer-zandsteen en een kalksteen met onbekende functie. De consoles hebben vermoedelijk gediend als steunpunten voor de vloerbalken. Op basis van de steensoort en de versiering is een datering in de 17e eeuw aannemelijk.

	Hoewel de herkomst van de stenen niet konden worden vastgesteld, is het goed mogelijk dat ze hebben toebehoord aan het huis met de naam 'Reynvliet Luyshouck' dat op de kaart van 1620 op deze locatie is gesitueerd.
--	---

Meldingsnummer:	3264895100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	De Woerd; Zonnveldslaan
Toelichting:	Oppervlaktevondsten tijdens booronderzoek van de ROB in 2003 op terrein AMR03 30F-004 (Actualisatie Monumentenregister). Vondsten uit de Romeinse tijd en vroege middeleeuwen.

Meldingsnummer:	4566216100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	Rijnlandroute, Tjalmastrook
Toelichting:	Proefsleuvenonderzoek/opgraving Weerdkampen van ADC in 2017. De opgraving Weerdkampen heeft relatief goed bewaarde sporen en vondsten opgeleverd van (een deel van) een nederzetting die vanaf het midden van de 1e eeuw n. Chr. in gebruik werd genomen en waarschijnlijk niet voor het einde van de 3e eeuw werd verlaten. Ook een deel van de limesweg is opgegraven uit de tijd van keizer Hadrianus, alsmede een Romeins grafveld.

Meldingsnummer:	4640825100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	De Woerd, Valkenburg
Toelichting:	Zie Onderzoeksmelding 4640825100

Meldingsnummer:	4659553100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	De Woerd
Toelichting:	Zie onderzoeksmelding 4659553100.

Meldingsnummer:	4722716100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	Achterweg 29
Toelichting:	In opdracht van Dunea heeft IDDS Archeologie in week 35, 36 en 45 van 2019 een opgraving (variant archeologische begeleiding) uitgevoerd aan de Achterweg 29 in Valkenburg (gemeente Katwijk). De resultaten sluiten aan bij eerdere onderzoeken in de omgeving. Er zijn Romeinse greppels gevonden die doorlopen naar aangrenzende opgravingen, en resten uit de 13e eeuw die waarschijnlijk verband houden met hofstedes langs de Achterweg. Het terrein werd destijds vermoedelijk gebruikt als akker- of weideland, aangezien geen bebouwingssporen zijn aangetroffen. De vondsten zijn waarschijnlijk via bemesting in de bodem terechtgekomen. Een groot deel van het onderzoeksgebied is echter verstoord door de aanleg van een waterleiding in de 20e eeuw, waardoor de hoeveelheid informatie beperkt bleef. Desondanks toont het onderzoek aan dat het plangebied onderdeel was van een cultuurlandschap uit zowel de Romeinse tijd als de Late Middeleeuwen tot Nieuwe Tijd.

Meldingsnummer:	2833950100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	Ir. G. Tjalmaweg
Toelichting:	Oppervlaktevondsten uit de Romeinse tijd, gemeld in 1963.

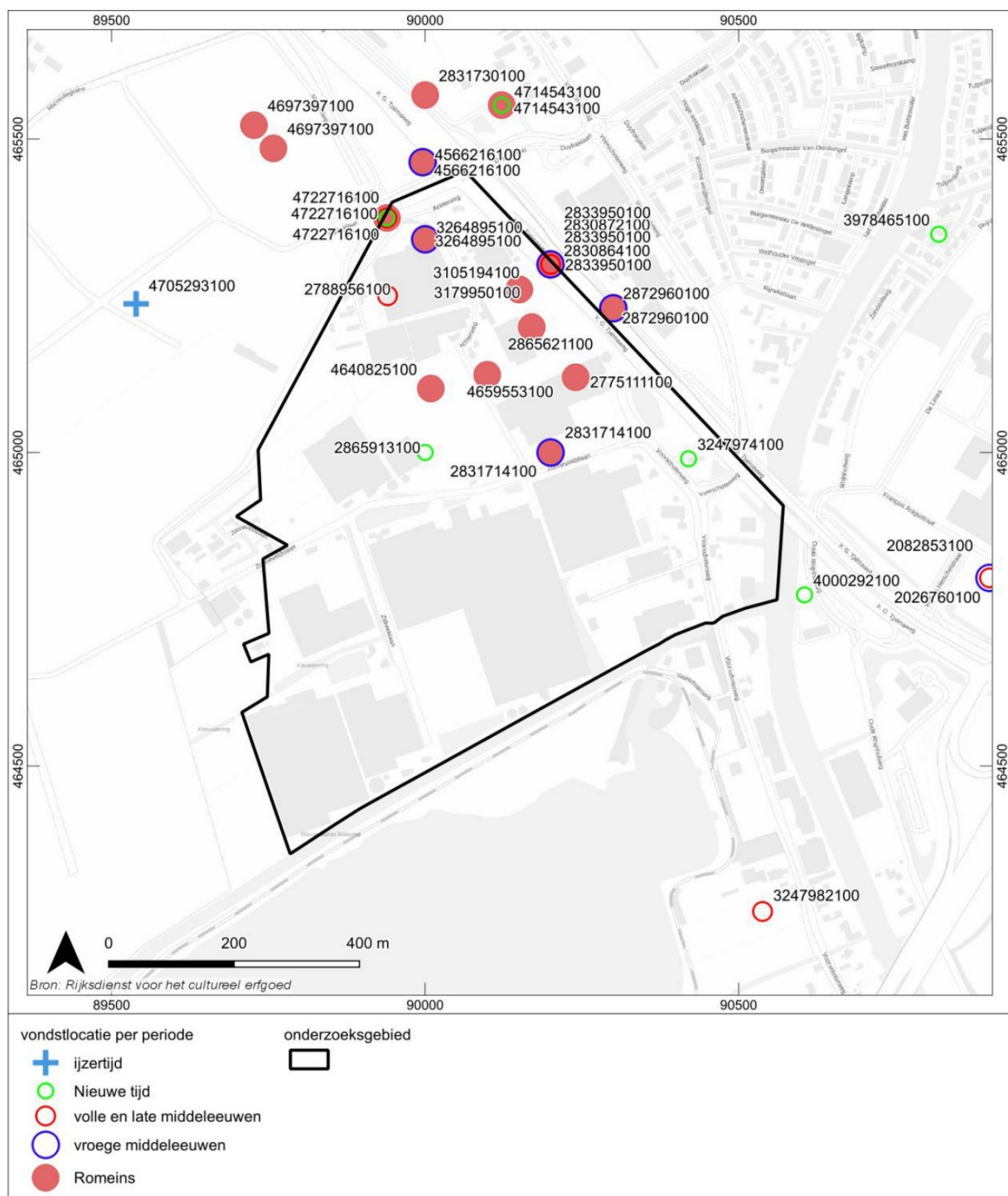
Meldingsnummer:	2865621100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	De Woerd
Toelichting:	Opgraving 1972. Gemeld zijn resten van, ophoging, bewoning, weg, brug, kade, steiger, dijk en graf uit de Romeinse tijd.

Meldingsnummer:	3179950100
------------------------	-------------------

Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	Achterweg
Toelichting:	Bij egalisatie van een stuk land zouden in 1952 op ca. 70 cm diepte donkere plekken zijn aangetroffen met veel scherven van Romeins aardewerk en houtskoolresten. In het midden van die donkere plekken werden crematieresten aangetroffen. Vermoedelijk gaat het om resten van een grafveld.

Meldingsnummer:	2830864100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	Ir. G. Tjalmaweg
Toelichting:	Oppervlaktevondsten uit de Romeinse tijd, gedaan in 1963.

Meldingsnummer:	2830872100
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	-
Toelichting:	Opgraving door dr. H. Brunsting in 1947. Bewoningsresten uit de Romeinse tijd.

Bijlage 4 Overzicht AMK-terreinen

Rijksmonument: 46141	Omvat AMK-terrein 1596 en een groot deel van AMK-terrein 3070
-----------------------------	---

Monumentnummer: 1596	Terrein van zeer hoge archeologische waarde
Plaats:	Valkenburg (Z-H)
Toponiem:	De Woerd; Zonneveldslaan
Complex(en)	- Havezathe/ridderhofstad (Middeleeuwen laat), - Nederzetting, onbepaald (Romeinse tijd-Middeleeuwen vroeg), - Nederzetting, onbepaald (Romeinse tijd-Middeleeuwen vroeg).
Toelichting:	Het betreft een terrein waarin zich sporen van bewoning uit de Romeinse tijd-Vroege Middeleeuwen bevinden, gelegen in (venige) klei en zavel op de overgangszone van de zuidelijke oeverwal van de Rijn en het achterliggende komgebied. Voorheen lag hier een hoog terrein: dit terrein is in 1900 afgegraven. In 1972 vond op de plaats van de voormalige hoogte een, door de ROB uitgevoerde, vrij omvangrijke opgraving plaats. Bij het onderzoek is gebleken dat de nederzetting die hier in de Romeinse tijd heeft gelegen, aan de noordoostzijde werd begrensd door de Romeinse weg die van Valkenburg langs de (nu Oude) Rijn naar het oosten liep. Het deel van de nederzetting dat onderzocht is, laat een dichte bebouwing van smalle ééenscapige huizen van verschillende lengten zien. Deze huizen, gebouwd van hout en leem, lijken in parallelle rijen te liggen en wel met hun lengterichting loodrecht op de Rijn, die in de Romeinse tijd pal ten oosten gestroomd moet hebben. De gehele bewoning lijkt te liggen tussen circa 70 en circa 270 n. Chr. en vertoont over het algemeen een niet-agrarisch karakter. Bij het rijke vondstmateriaal is een ongewoon grote hoeveelheid van Romeinse importen aangetroffen. In 1922 en 1927 zou bij een opgraving op het terrein zijn aangetoond dat op de Woerd een Romeins castellum gelegen had. Hiervan zijn in latere opgravingen geen sporen aangetroffen. Bij een opgraving in 1947-1948 werd al gesteld dat er vermoedelijk geen castellum op de Woerd heeft gestaan. Hierbij werd wel vermeld dat er aanwijzingen voor een havenfunctie waren aangetroffen. Eerdere opgravingen in deze omgeving hebben aangetoond dat de Romeinen in dit gebied ernstig te kampen hadden met wateroverlast. Om de Romeinse weg bijvoorbeeld begaanbaar te houden, werd deze hier als een hoger gelegen dijk aangelegd en bewoning kon slechts plaatsvinden op de hogere delen van de oeverwal van de Rijn. Ter plaatse van het huidige monument was het hoogste gedeelte van deze oeverwal blijkbaar nog niet hoog genoeg voor de daar beoogde bebouwing en werd hierop de hoogte opgeworpen die later in de volksmond 'De Woerd' zou gaan heten. Doordat het Romeinse niveau vrijwel gelijk is geweest aan het tegenwoordige oppervlak zullen de hier veronderstelde sporen van agrarische activiteiten ernstig zijn aangetast, zo niet grotendeels zijn verdwenen door recente grondbewerkingen. Een groot gedeelte van het terrein is bebouwd met kassen of bedekt met worteldoek. Mogelijk zijn huidige oppervlaktevondsten in de directe omgeving van het monument afkomstig van de afgegraven grond van de hoogte.

Monumentnummer: 2969	Terrein van hoge archeologische waarde
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	De Woerd; Achterweg
Complex(en)	- Havezathe/ridderhofstad (Middeleeuwen laat), - Nederzetting, onbepaald (Romeinse tijd-Middeleeuwen vroeg), - Nederzetting, onbepaald (Romeinse tijd-Middeleeuwen vroeg).
Toelichting:	Terrein met sporen van een nederzetting uit de Romeinse tijd en de Vroege Middeleeuwen en een kasteel/hofstad uit de Late Middeleeuwen. Hoewel de bovenste laag van het terrein verstoord is (en opgegraven) zijn de diepere vondstlagen van het terrein nog intact. Er is waarschijnlijk een haven en een geromaniseerde nederzetting geweest. Dit terrein heeft een hoge waarde door de hoge zeldzaamheid en de goede kwaliteit; de hoge gaafheid en hoge conservering van de diverse sporen in de diepere vondstlagen, die daardoor een hoge informatiewaarde hebben. De sporen uit de Romeinse tijd hebben daarnaast ook ensemblewaarde als onderdeel van het Praetorium Agrippinae.

Monumentnummer: 2970	Terrein van hoge archeologische waarde
Plaats:	Valkenburg

Toponiem:	Zonneveldslaan; Zonneveldt
Complex(en)	Havezathe/ridderhofstad (Middeleeuwen laat)
Toelichting:	Terrein met resten van de hofstede Zonneveldt uit de Late Middeleeuwen. Muurresten zouden nog aanwezig zijn. Het terrein heeft sinds de inventarisatie in 1994 geen ingrepen gekend. Het kasteel is voor 1371 gesticht. Het Middeleeuwse huis is in de Spaanse tijd vervallen. Na 1632 is het herbouwd. In 1746 was het bouwvallig, omstreeks 1784 werd het gesloopt. Dit terrein heeft een hoge waarde door de herinneringswaarde van de resten aan de hofstede en de representativiteit van de hofstede. De resten bevinden zich waarschijnlijk in een redelijk tot goede staat.

Monumentnummer: 3070	Terrein van zeer hoge archeologische waarde
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	De Woerd
Complex(en)	- Nederzetting, onbepaald (Romeinse tijd-Middeleeuwen vroeg), - Nederzetting, onbepaald (Romeinse tijd-Middeleeuwen vroeg)
Toelichting:	Terrein met sporen van de Romeinse vicus behorende bij Praetorium Agrippinae en een nederzetting uit de Middeleeuwen. Op deze plaats lag eerst een verhoging. In 1200 is deze grotendeels afgegraven. De verhoging is waarschijnlijk door de Romeinen opgeworpen na 50 n.Chr. Uit de bewoning die in de Laat-Merovingische en Karolingische tijd heeft plaatsgevonden zijn minimaal 28 huisplattegronden gevonden, alsmede veel waterputten en uitzonderlijk goed geconserveerd botmateriaal. Het terrein dat in de Romeinse tijd bewoond was, werd in de Middeleeuwen als akkerland gebruikt. Zowel de vicus als de middeleeuwse nederzetting zijn goed bewaard en deels opgegraven.

Monumentnummer: 3071	Terrein van hoge archeologische waarde
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	De Woerd
Complex(en)	Nederzetting, onbepaald (Romeinse tijd-Middeleeuwen vroeg)
Toelichting:	Terrein met mogelijk resten van een Romeinse vicus. Uit het onderzoek kwam naar voren dat op dit terrein nooit archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden.

Monumentnummer: 3072	Terrein van hoge archeologische waarde
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	De Woerd; Voorschoterweg
Complex(en)	Nederzetting, onbepaald (Middeleeuwen vroeg)
Toelichting:	Terrein met sporen van bewoning uit de Vroege Middeleeuwen. Het terrein ligt in een gebied met vele Romeinse en Vroeg Middeleeuwse locaties. Uit een aantal verkennende boringen is gebleken dat hier sporen van Vroeg Middeleeuwse bewoning aanwezig zijn. Dit terrein heeft een hoge waarde door de zeldzaamheid en redelijke kwaliteit van de sporen en door de intacte archeologische en landschappelijke context.

Monumentnummer: 4048	Terrein van hoge archeologische waarde
Plaats:	Valkenburg
Toponiem:	Rijnhofweg
Complex(en)	Nederzetting, onbepaald (Middeleeuwen vroeg)
Toelichting:	Terrein met sporen van bewoning uit de Late IJzertijd en Vroege Middeleeuwen. Behalve sporen van bewoning zijn er ook nog aanwijzingen voor ijzerproductie. Bij de proefopgraving werd een kuil gevonden met daarin verbrand leem en houtskool. Dit terrein heeft een hoge waarde door de aanwezigheid van de Vroeg Middeleeuwse bewoningsresten (zeldzaamheid).

